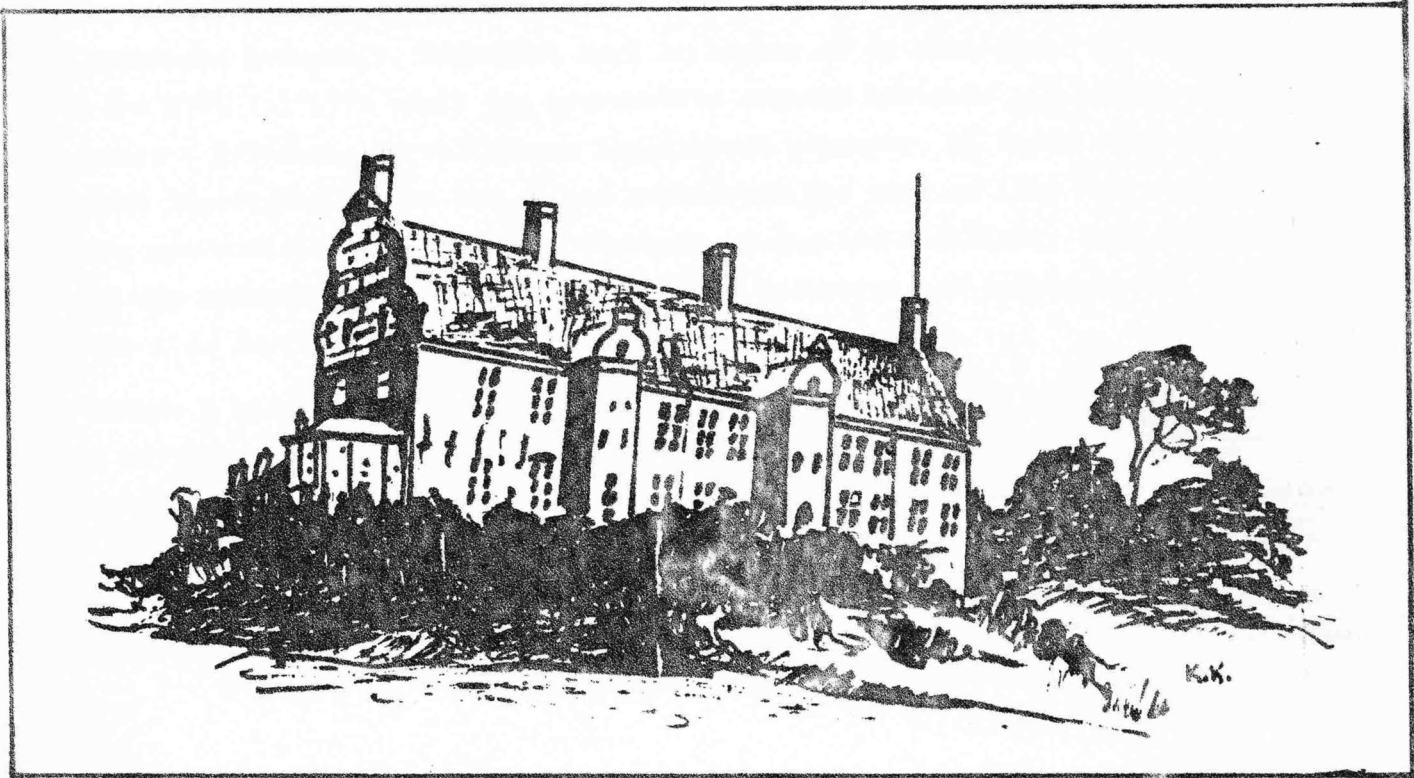

LOTTE DOMBERNOWSKY

FYNSK HERREGÅRDSLIV

GREVSKABET GYLDENSTEEN OG DETS BESTYRELSE

1750-1770

HISTORISKE STUDIER FRA FYN - NR. 11

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR FYN'S STIFT

ODENSE 1982

Forord.

Den foreliggende bog er egentlig et biprodukt af et meget større arbejde. Den er blevet til på grundlag af en brøkdél af det materiale, der er blevet sorteret fra, som irrelevant i forbindelse med en (endnu ikke publiceret) undersøgelse af særlige former for offentlig administration på grevskaber og baronier.

Den helt overvejende del af kildegrundlaget for den foreliggende fremstilling af en godsadministration i 1700-tallet, er et sæt korrespondanceprotokoller i Gyldensteens godsarkiv. Indholdet heri er kopier af de skrivelser og instrukser, der fra 1749 til 1771 udgik fra grevskabets øverste bestyrer til godsforvalterne og andre i grevskabs-forvaltningen implicerede personer. På trods af korrespondancens ensidighed kaster den et ret enestående lys over en lang række af de sager, som administrationen af et storgods på den tid omfattede; ikke mindst fordi den øverste bestyrer i sine skrivelser refererer ret indgående til indholdet i de forvalterbreve, som han modtog.

En lakune i korrespondancen fra maj 1755 til omkring maj 1761 kunne til en vis grad udfyldes med fæstebrevsmateriale, men her udover foreligger der ikke stof bevaret, som kan supplere hovedkilden væsentligt. Af denne årsag samt af et ønske om at udforme en let tilgængelig fremstilling, flyder, at der ikke er udformet noget annotationsapparat til bogen; man vil bagest finde en oversigt over alt anvendt materiale.

Ringe, juni 1981

Lotte Dombernowsky

Indhold.

KAPITEL I.

HERSKAB OG GREVSKAB

Indledning	p. 4
Jordbesiddelserne	p. 5
Familien og testamentet	p. 7
"Oberadministratorerne"	p. 7
Grevinden	p. 12
Hovedgårdene	p. 14

KAPITEL II.

FUNKTIONÆRER, BETJENTE OG EMBEDSMÆND.

Indledning	p. 19
Godsforvalterne	p. 21
Ladefogederne	p. 29
Jægerne og skovfogederne	p. 30
Slotsgartneren	p. 32
Birkebetjentene	p. 33

KAPITEL III.

BONDEVILKÅR.

Indledning	p. 35
Ore-Skåstrup-egnen	p. 36
Fæsteforhold	p. 38
Det unge mandskab	p. 42
Hoveriet	p. 44

KAPITEL IV.

FREMGANG OG "PROJEKTSTYRING".

Indledning	p. 51
Mageskifterne	p. 51
Skov-, jagt- og fiskerivæsen	p. 53
Byggeri	p. 56
Beredskab mod brande	p. 57
Hovedgårdsforpagtninger	p. 58

KAPITEL V.

GEJSTLIGE OG RETSLIGE VÆSENER.

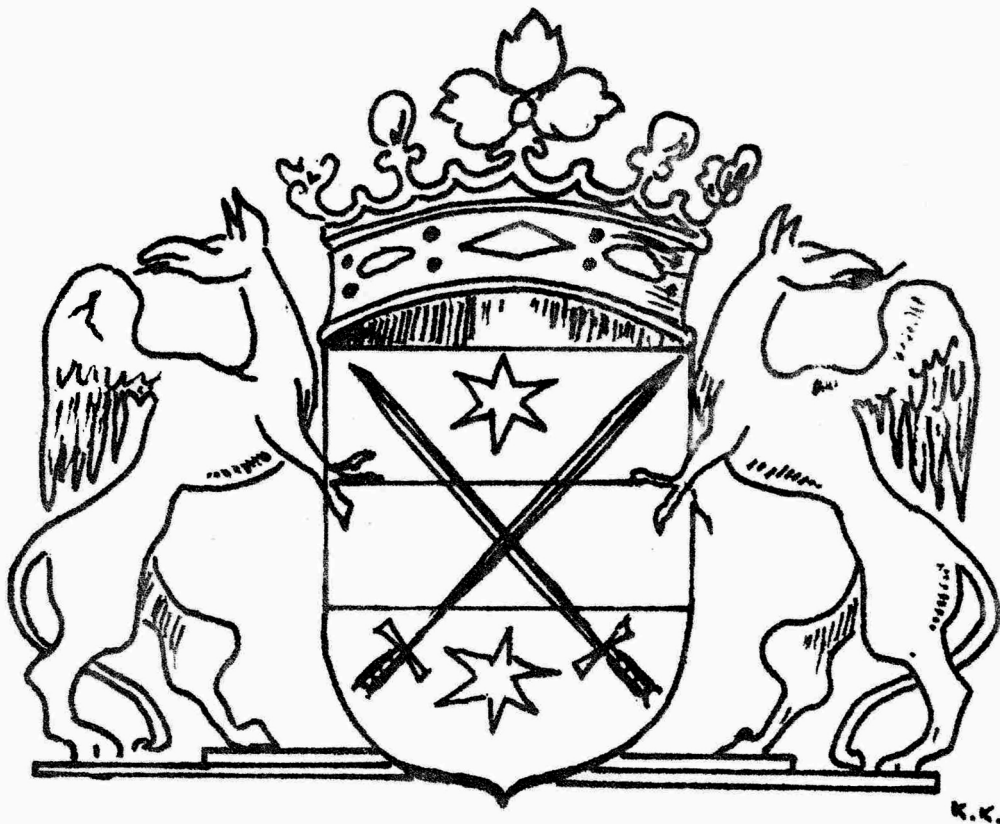
Kirker og kaldsret	p. 63
Skoler og skoleholdere	p. 64
Fattigforsorg	p. 65
Retshåndhævelse, hul og arrest	p. 65

SLUTNING.

Afleveringen	p. 69
Karakteristik af en godsadministration	p. 69

KAPITEL I:

HERSKAB OG GREVSKAB

(GREVSKABET GYLDENSTEEN)

Indledning

Johan Heinrich greve af Gyldensteen afgik ved døden i juni 1749 i høj alder som den første besidder af grevskabet Gyldensteen på Nordfyn. Siden hen blev hans jordiske rester under iagtagelse af al tænkelig ærbødighed eskorteret i marmorkisten ad alléen fra Gyldensteen slot til Nr. Sandager kirke og anbragt i "den grevelige begravelse". Hermed skulle forstås det tykmurede kapel på kirkens nordside, som var blevet opført til formålet i 1740'erne, og som sluttelig blev aflukket med et stort slynget smedejernsgitter, fremstillet på grevens befaling hos den lokale kleinsmed.

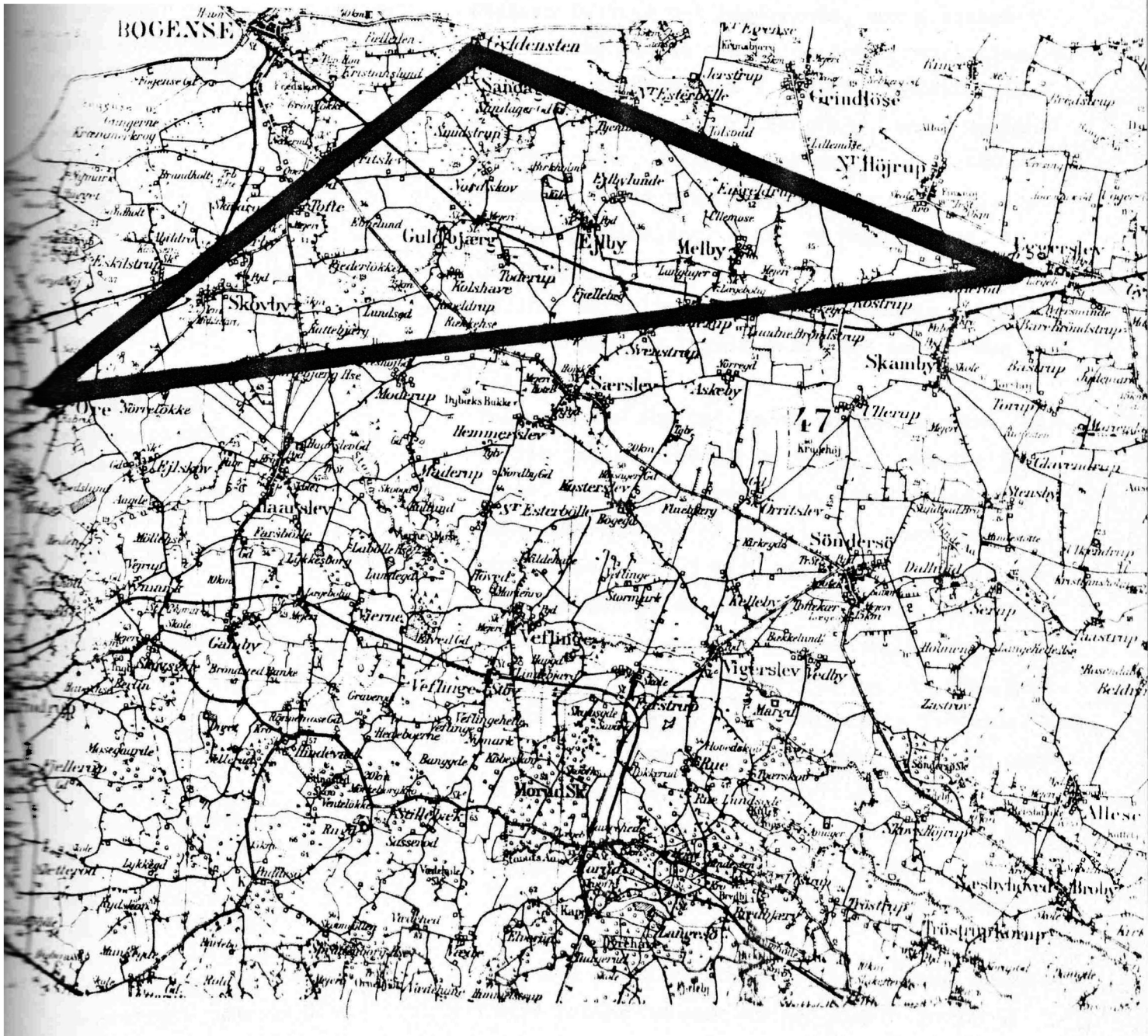
Grevens liv havde formet sig ret eventyrligt. Han blev født i Lyon som søn af en bogtrykker og levede efter ophævelsen af Det Nantiske Edikt 1685 i Nederlandene. På dette tidspunkt, hvor han bar sit franske borgernavn, Jean Henri Huguetan, drev han boghandler- og bankiérvirksomhed sammen med sine brødre blandt andet i Amsterdam. Ved siden af tjente han penge som leverandør til de engelske tropper i Flandern og senere til de franske tropper under den spanske arvefølgekrig. Efter en strid med den franske regering over et betalingssspørgsmål flygtede han i 1705 fra Paris til England.

Huguetans pengeforhold er herefter i nogen tid temmelig slørede, men i 1708 dukkede han op som en meget formuende mand, formentlig styrket ved nu at have indgået et fornemt ægteskab med Mauritia Marguerite, grevinde Odyck, og han blev optaget af den tyske kejser i Rigsfriherrestanden. På samme tid optrådte han som sachsisk-weimarsk geheimekrigsråd og fra 1710 som drost over distriktet Vianen ved Utrecht.

Huguetan kom i forbindelse med Danmark omkring 1711 og fik i 1712 naturalisationspatent som baron Odyck. I årene 1715-1717 købte han godset Cronsborg ved Rendsborg og optrådte som regeringens ekstraordinære gesandt ved den nederrhinske og westphalske kreds. Endelig blev han også optaget i den danske grevestand ved patent af 2.4.1717 med samme rettigheder som alle andre danske grever. Som følge af sin indsigt i penge- og handelsspørgsmål kom han til at nyde den største agtelse og respekt og opnåede en række dertil svarende betydelige poster; han optrådte tillige som rådgiver hos både Frederik IV og Christian VI.

I 1719-1720 erhvervede Huguetan ret store jordbesiddelser på Fyn: Ved købekontrakt fra november 1719 og endeligt skøde fra februar 1720 overdrog krigskommissær Chr. Carl Gabel ham Enggård, Oregård og Uggerslevgård med tilliggende bøndergods, og Huguetan betalte det hele med 136.400 rdl. og 1000 species-dukater.

Nærmere angivet omfattede dette godskøb Enggård på ca. 94 tdr. hartkorn hovedgårdstakst i Nr. Sandager sogn, der blev det senere Gyldensteen, Oregård

lå i den sydvestlige- og Uggerslevgård i den sydøstlige spids. Ved begyndelsen af 1760'erne havde diverse køb, salg og mageskifter af jord dampet den geografiske spredning af bøndergodset så meget, at de grevelige besiddelser stort set fandtes i Skovby herred og i den sydøstlige del af Skam herred. Indenfor Gyldensteen-Uggerslevgård-Oregård-trekanten fandtes det bøndergods, som grevskabet havde skattefrihed for i overensstemmelse med de greve- og friherreprivilegier, som én gang for alle var blevet udstedt af Christian V. i 1671. (Skattefriheden for grevskabsgods omfattede i princippet 300 tdr. hartkorn, men i Gyldensteens tilfælde foreløbig kun lidt derunder, eftersom der manglede ca. 70 tdr. hartkorn i at kravet til et grevskab på 2.500 tdr. hartkorn var opfyldt). Det skattefri bøndergods lå i Nr. Sandager, Guldbjerg, Eilby og Melby sogne, og herpå ca. 33 gårde og 8 mindre jordbrug.

Det må tilføjes, at denne skattefrihed naturligvis gik på herskabets rettigheder og ikke på bøndernes. De betalte skatter ligeså fuldt som andre, men greven kunne inddrage beløbet til sin egen kasse.

Syd for Oregård-Uggerslevgård-linien lå der for det første gods i Sørslev, Hørslev, Ore og Skovby sogne, hvorpå der fandtes 106 gårde og ca. 15 mindre jordbrug; for det andet i Vigerslev sogn, hvor grevskabet på et ukendt tidspunkt før 1748 havde erhvervet det såkaldte Morud Skov på ca. 13 tdr. hartkorn. Ialt udgjorde bøndergodset syd for denne linie ca. 763 tdr. hartkorn. Nord for Gyldensteen-Uggerslevgård-linien havde grevskabet besiddelser i Klinte, Grindløse, Højrup, Nørå, Uggerslev og Bederslev sogne, - endelig også en smule syd for Uggerslevgård i Skamby og Lunde sogne. Ialt i dette område omkring 648 tdr. hartkorn, hvorpå der lå et lille hundrede gårde og en halv snes mindre jordbrug. Med konge- og kirketienester fra 7-8 sogne, som tilsammen var 368 tdr. hartkorn omfattede grevskabet ved begyndelsen af 1760'erne 2.424 tdr. hartkorn.

Det kontribuerende hartkorn, d.v.s. det som grevskabskassen skulle betale de kongelige skatter og afgifter af udgjorde dog kun 1.754 tdr. al den stund diverse hovedgårdsjorder, "frit" bønderhartkorn og andre privilegerede jorder gik fra.

Bøndergodset, der var spredt på mere end et halvt hundrede lokaliteter inkluderede omkring 235 fæstegårdbrug, nogle møller og mere end 30 mindre jordbrug (2 tdr. hartkorn og derunder). Disse tal siger imidlertid ikke meget om, hvor mange personer eller husstande, der faktisk hørte under Gyldensteen, for dels blev flere gårdbrug drevet af bønder i fællesskab, dels fandtes der her, som alle andre steder på landet en jordløs husmand- og inderstegruppe, som formentlig ikke har været af nogen helt ubetydelig størrelse.

Familien og testamentet.

Fra sit ægteskab med Mauritia Marguerite Odyck havde grev Gyldensteen kun ét barn, datteren Margrethe, der giftede sig med spanieren D.A.C. de Monteleone. I deres ægteskab kom der kun pigebørn, hvoraf den ældste var Marguerite Maurice Francoise Isidore Casado, som i 1742 ægtede kammerherre og senere stiftamtmand Eggert Christopher lensgreve Knuth til Knuthenborg.

Margrethe, grev Gyldensteens eneste barn, nåede tilsyneladende at påføre sit fædrene ophav en række svære ærgrelser, for da han et års tid før sin død lod sit testamente endeligt konfirmere, havde han også gjort op med sig selv, at Margrethe ikke skulle komme til at forestå grevskabet, samt at hun i øvrigt slet ikke skulle nyde andet end en del af dets indkomster. Dette som følge af hendes "fraværelse, ukyndighed i at forestå jordegods og for andre gyldige årsagers skyld, som jeg haver mig selv forbeholden".

Endvidere hed det, skulle Margrethes ældste datter, Marguerite, nu grevinde Knuth have "overskuddet" af godsdriften.

Nærmere bestemte testamentet, at Margrethe skulle have udbetalt 4.000 rdl. i dansk kurant årligt sin livs tid, medens igen hendes datter på livstid skulle have det overskud, som formodedes at vise sig på grevskabets driftsregnskab fra år til år. Med overskud skulle forstås, det, som var tilbage, når alle administrations- og vedligeholdelsesudgifter var afholdt.

I sidste ende var grevskabets egentlige lenssuccessor Johan Heinrich Gyldensteens oldebarn, nemlig den førstefødte søn i Marguerites og grev Knuths ægteskab. Den lille dreng blev da også meget passende opkaldt efter sin oldefader; ved Gyldensteens død var han dog kun 3 år gammel, og der ville således hengå 22 år, før han med de 25 nåede den bemyndigelse, som skulle til for at tage grevskabet i besiddelse.

Indtil videre var den mest betydningsfulde passus i testamentet, hvis man da skulle se på grevskabets tarv, den, som bestemte, hvem der i den kommende række år skulle have administrationen betroet. Som "Oberadministratorer" havde greven udpeget to personer, der dels havde stået ham nær personligt, dels havde stor indsigt i landvæsenssager og erfaring med almindelige administrative spørgsmål; de var med andre ord håndplukkede til opgaven, og som honorar tildelte testamentet dem hver 250 rdl. om året.

"Oberadministratorerne".

Den ene bar titlen Henrik den Sjette greve af Reuss, herre til Plauen. Han var kommet til Danmark i 1732 og blev her udnævnt til kammerherre i 1739 og til ridder af Danebrog i 1740. Grev Reuss var opdraget i et stærkt pietistisk miljø,

hvilket også kom til at præge hans videre færd i tilværelsen.

Han stod i høj gunst hos Frederik IV, og fik i 1742 embederne som stiftamtmand over Kristianssand, stift- og amtmand over Nedernæs amt i Norge. Fra 1746 var han stiftamtmand over Sorø købstad, amtmand over Sorø amt og tillige overhofmester ved det nyoprettede Sorø Akademi. 1747 udnævntes han til geheimeråd og en snes år senere til elefantridder.

Da grev Reuss begyndte sit "bierhverv" som administrator for grevskabet Gyldensteen var han 42 år gammel og fuldt fortrolig med de problemer, som knyttede sig til bestyrelsen af et storgods. Han kastede sig ud i arbejdet med alle tegn på stærk loyalitetsfølelse med det, som han havde fået betroet. Han havde også personlige grunde til at påtage sig oberadministrationen; Reuss var nemlig onkel til den lille Johan Heinrich Knuth, idet hans hustru var en Monteleone, d.v.s. en søster til grevinde Knuth og dermed barnebarn på mødrene side af den gamle grev Gyldensteen.

Grev Reuss var en begavet mand; det danske sprog lærte han sig så sikkert, at han eksempelvis kunne stå frem i 1747 og holde den officielle åbningstale på dansk ved indvielsesfesten på Sorø Akademi, og hans omfattende korrespondance med forvalterne på grevskabet foregik ligeledes på ubesværet og flydende dansk. I perioden 1754-1765 havde Reuss amtmandsembedet i Sønderborg amt, men efter den tid var han i færd med at søge tilbage til Tyskland; han var i nogle år næsten hele tiden på farten mellem Sønderborg, Hamburg, Berlin, Köstricht og Klitzdorff, indtil han - formentlig ved sin embedskarrieres højdepunkt - slog sig blivende ned i Berlin i stillingen som preussisk statsminister. Hans engagement i udlandet forhindrede ham dog ikke i at passe Gyldensteens oberadministration, til den dag grevskabets besidder selv som 25-årig kunne overtage bestyrelsen. Reuss afleverede således først grevskabet i august 1771 efter 22 års utrætteligt virke for godsets opkomst. Reuss døde ca. 76 år gammel i 1783 og efterlod sig et omdømme som en lærd og gudsfrygtig mand og en stor ven af mennesker i almindelighed. Den omfattende korrespondance med grevskabets daglige bestyrere, som kendes fra hele hans oberadministratortid, bekræfter og supplerer i hovedsagen dette billede af ham.

Den anden oberadministrator var Christian de Stochfleth, en person der ikke vides meget om. Det ses ej heller, om der var noget familieskab imellem ham og greven af Gyldensteen, men de havde i det mindste været nære venner.

Stochfleth var søn af kaptajn Vilhelm Stochfleth, bar titel af etatsråd og var assessor i Højesteret. Desuden optrådte han med titlen stiftamtmand, men det er ikke umiddelbart klart, hvor han skulle have haft dette embede, for han figurerer hverken i samtidens kilder som sådan, eller i oversigterne over den tids stiftamtmand. Stochfleth arvede Krengerup og Brahesholm godser (i

henholdsvis Ørsted og Vedtofte sogne) efter sin far, og senere erhvervede han tillige Søholm gods i Køng sogn. Der vides ganske vist intet om, hvorledes han drev sine egne ejendomme, men det kan dog fastslås, at også Stochfleth var engageret i - og fortrølig med privat godsdrift og forvaltningsmæssige anliggender. Et af hans fortrin som oberadministrator for Gyldensteen var det enkle, at han i modsætning til Reuss var personligt tilstede på Fyn og når som helst kunne gøre sin entre på grevskabet for at inspicere forholdene.

Oprindeligt var det således, at Gyldensteens forvaltere stilede deres forespørgsler og rapporter til Stochfleth, som derpå refererede sagerne videre til Reuss, men Stochfleth var kun delagtig i grevskabets administration i kort tid; han døde pludseligt i efteråret 1750.

Til daglig var grev Reuss fuldt optaget af sine embedsforretninger i Sorø, men undertiden var han nødt til at foretage rejser til Holsten. Når han nu alligevel passerede Fyn på disse rejser ville det have været nærliggende, at han aflagde besøg på Gyldensteen i forbifarten, eller at han lod sig indbyde hos Stochfleth for at drøfte grevskabets anliggender, men han gjorde ingen af delene. Han hastede forbi, tilsyneladende i tillid til, at Stochfleth løbende holdt rede på alle ting under sine inspektioner. I øvrigt ses det tydeligt af korrespondancen, at de to oberadministratorer ikke nærede nogen større sympati for hinanden:

Det første Stochfleth foretog sig efter grevens død var at forlange et inventarium optaget på Gyldensteen under tilsyn af rettens betjente. Imidlertid blev dette ikke til noget, for her opstod af ukendte årsager straks stor uenighed mellem de to oberadministratorer; siden hen beskyldte de hver især den anden for at have modsat sig denne foranstaltning.

De blev dog enige om at forlange en udførlig beretning fra godsets to forvaltere om alle tænkelige forhold på såvel hovedgårdene som bøndergodset, så disse rapporter kunne danne basis for deres videre dispositioner med godset. Gyldensteens retsbetjente, birkedommer Holst og birkeskriver Seerup fik således intet at bestille med syns optagelse eller registreringsforretning på dette tidspunkt, de blev kun skriftligt underrettet om, at Reuss og Stochfleth for fremtiden var grevskabets øverste bestyrere.

Stochfleth var en ganske hyppig gæst på Gyldensteen, men efter Reuss' opfattelse var hans tilsynsvirksomhed dog ikke så regelret og konsekvent, som den burde være - et forhold, der antagelig først åbenbares fuldt ud efter Stochfleths død. Det viste sig nemlig, at Stochfleth under sine Gyldensteen-besøg havde en ret overfladisk omgang med godsets løsøre og produkter. Selv forlangte Reuss rede, rigtighed, attestationer og underskrifter på ethvert tænkeligt spørgsmål. Efter Stochfleths død erklærede han ligeud, at hans med-administrator overhovedet ikke havde lagt vægt på det nære tilsyns betydning, - ja han havde tværtimod nærmest

trukket i den modsatte retning, og slet ikke ment, at oberadministrationen var forpligtet til at stå til ansvar for godsets tilstand. Tydeligt var det i alle tilfælde, at de to mænd opfattede deres administrator-hverv helt forskelligt. Samtlige grevskabets regnskabssager, herunder især kvartals- og årsregnskaber for godsdriften gik til Reuss, der i hele sin administratorperiode underkastede enhver post minutiøse studier og afæskede forvalterne udtømmende forklaringer på alle dunkle forhold.

Grevinde Knuth fik også tilstillet regnskaberne og fremsatte hyppigt kommentarer til dem, (af nærliggende grunde var det altid posterne på udgiftsiden, som fik hende til at kværulere), men Reuss havde i sidste instans ansvaret for økonomien. Der var flere træk ved Stochfleths adfærd på Gyldensteen, som nok kunne sætte Reuss grå hår i hovedet på baggrund af hans personlige regnskabs-ansvarlighed: Stochfleth havde den irriterende vane at uddele ordrer om dette og hint mundtligt til forvalterne, og da nu opfyldesen af de fleste ordrer resulterede i udgifter for grevskabskassen, kunne ingen sidenhen dokumentere, at der faktisk var givet lov til afholdelse af sådanne udgifter. - Helt galt blev det med at fremskaffe beviser for disse udbetalinger, da Stochfleth først var død.

Det var også åbenbart, at Stochfleth jævnt hen benyttede sine Gyldensteen-besøg til at supplere sit faste administrator-honorar på 250 rdl. med forskellige gode sager til sin private husholdning. Der forbrugtes mere end rigeligt af alle ting til hans forplejning på stedet, og da han var ledsaget af sine egne "betjente", gik der også en del til deres underhold, såvel som hø og havre til deres heste.

Alt hvad der fandtes på Gyldensteen af indbo, - møbler såvel som mindre løsøre - tilhørte arvingerne og måtte på ingen måde afhændes eller borttages, men Stochfleth tog det ikke så tungt og lånte noget, når det passede ham. Det kunne dreje sig om møbler eller om adskillige af de varer, som blev produceret på grevskabet - nedlagt vildt, fisk, havefrugter, nogle af slottets orangerietræer etc. - Reuss var nødt til at rejse krav overfor Stochfleths dødsbo om tilbagelevering af en række effekter.

Efter Stochfleths død indgik Reuss aftale med amtsforvalter Berthelsen i Odense om at holde tilsyn med grevskabet; selv havde han fremdeles ikke i sinde at sætte sine ben på Gyldensteen, med mindre ganske store og afgørende spørgsmål tvang ham dertil.

Kontrollen skulle nu strammes. Der skulle herefter hvert år optages et fuldt syn ved rettens betjente, og af hensyn til bønderne skulle det finde sted, når de var til ende med årets høstarbejde. Forvalterne jamrede over det tilbagevendende ekstra slid, som et total-syn indebar, men Reuss mente, at tingenes tilstand alt for længe havde været overladt til deres forgodtbefindende, og at de nu fik lejlighed til at bevise deres "pligttroskab" imod grevskabet.

Om amtsforvalterens rolle den kommende tid vides ikke meget; formentlig gled han snart atter ud af billedet, for i november 1754 valgte Reuss etatsråd Conrad Chr. David som sin med-oberadministrator. David var amtmand over Hørsholm amt, og kommitteret i general-land-økonomi- og kommercekollegiet. Heller ikke hans indsats for Gyldensteen kendes nærmere. Senere optrådte en ny oberadministrator, som var bofast på Fyn: Grev Putbus til baroniet Kørup. Mellem Reuss og Putbus foreligger der imidlertid heller ikke megen korrespondance, og man må nøjes med at konstatere, at det fortsat var grev Reuss, som mere end nogen anden var den dominerende og beslutningstagende i alle grevskabets anliggender.

Fra efteråret 1765 overdrog Reuss under hans egen "fraværelse ud af landet" inspektionen til hofjægermester Bachmann til Lille Velling ved Vejle. Forvalterne skulle henvende sig til denne med alle spørgsmål, og Bachmann skulle stå i direkte forbindelse med centraladministrationen i København om Gyldensteens forhold, men selv i sin vedvarende udlændighed tillod Reuss sig ikke at slække på opsynet med godset. Han fortsatte med personligt at antegne og decidere regnskaberne, og han krævede jævnligt beretninger fra forvalterne om sagernes gang.

Bachmann fungerede kun en kortere årrække, han døde i foråret 1769, og dette påførte Reuss den ekstra ulejlighed at søge at få hjemkaldt en masse dokumenter fra hans dødsbo, som vedrørte grevskabsadministrationen.

Omsider var dog tiden moden til at begynde at indvie den unge lenssuccessor så småt i Gyldensteens anliggender. I august 1770 gav Reuss begge forvaltere ordre til i fremtiden at tilstille Johan Heinrich kopier af den korrespondance, der blev ført. Han skulle nu også for første gang have forelagt årsregnskabet, ihvorvel Reuss stadigvæk selv ville tage det under decision.

Det var særdeles ærefuldt og dermed ikke så lidt prestigegivende at blive udpeget som administrator for et gods på Gyldensteens størrelse; endelig kom hertil et honorar, der i adskillige tilfælde var let tjente penge. Hvad Reuss selv angik, ville man dog aldrig kunne beskyldte ham for at have inkasseret en sum årligt for næsten ingenting. De 250 rdl., som han oppebar, var snarere underbetaling for den opgave, han havde påtaget sig; fra uge til uge gennem fulde 22 år udsendte han med usvækket interesse instrukser, forslag og vejledninger fra sit skrivebord til grevskabets funktionærer.

Straks da Stochfleth døde, optrådte der ganske uopfordret på arenaen en person, som var fast besluttet på at arve hans oberadministrator-funktion. Det var Stochfleths fætter, en oberstløjtnant af kavalleriet og major ved 2. fynske kyrasserregiment ved navn Schøller. Han var ved giftermål kommet i besiddelse af Margård gods i Vigerslev sogn og var således en slags nabo til grevskabet.

Schøller vedblev hårdnakket den påstand, at Stochfleth selv i levende live havde udpeget ham til sin efterfølger, men dels havde han svært ved at dokumentere dette dels var han slet ikke ønsket. Grevinde Knuth var stærkt forarget over Schøllers

påtrængenhed; hvad bildte manden sig ind? Han var "af sådan stand og vilkår", at det var ufatteligt, hvordan han kunne "forlange optagelse i denne kreds" af højtstående personer. Schøller gik dog uanfægtet videre og indstævnedes grevinden for Højesteret for at få dom for sin postulerede ret.

Sagen kedede Reuss en hel del; han afskyede processer og søgte i alle forhold at tale sig til rette med folk. Han prøvede også at mægle her, eller i det mindste at holde sig fri af skænderierne, men han blev nødt til at lade sig indkalde som vidne i retten. Imidlertid afgik grevinden ved døden, før der blev afsagt kendelse, og Reuss måtte nu, qva oberadministrator, finde sig i at blive indstævnet af Schøller; det var ved at blive ham for meget. Han hyrede højesteretsadvokat Lowson til at føre grevskabets sag i forvisning om, at denne nok dygtigt ville afværge, "at fremmede skal trænge sig ind i en families private sager", - og dette lykkedes også. I maj 1753 afsagde Højesteret dom om Schøllers manglende adkomst, og manden forsvandt hermed ud af billedet.

Grevinden.

Uanset tilstedeværelsen af den i testamentet anordnede "Oberadministration", så var grevinde Knuth som Gyldensteens arving og som moder til den kommende lenssuccessor i sin gode ret til at blande sig i grevskabets anliggender. Det gjorde hun også, ihvorvel hendes opmærksomhed overvejende rettede sig imod slottets praktiske husholdningsspørgsmål.

Reuss arbejdede loyalt på at opfylde sin svigerindes ønsker, men fandt det dog stundom noget forstyrrende, når hun ville have foretaget mere vidtrækkende forandringer. Gyldensteen slot stod altid rede til at modtage medlemmerne af den grevelige besidderlinie. Med testamentets ord, skulle de have lov at opholde sig på slottet og have husholdning der, samt nedlagt vildt, fisk, brændsel med videre til deres fornødenhed, men mere kunne familien heller ikke kræve: "Kreaturer, møbler, sølvtøj m.m. skulle forblive på slottet til lensdragerens brug, når han der residerer".

Det hændte ikke så ofte, at herskaberne faktisk kom, men i foråret 1751 meddelte grevinden, at hun den sommer agtede at komme til Fyn med sin gemal. Forvalteren på Gyldensteen fik travlt med at udstede ordrer til højre og venstre, for man havde længe forsømt at vedligeholde det indvendige og der forestod nu et større reparations- og rengøringsarbejde.

Slotshaven var heller ikke just velpasset, og gartneren fik befaling til at sætte græsvækster og haveurter igang, så der ikke skulle mangle noget til herskabets sommerophold. Jægeren blev beordret til at fremskaffe vildt til middagene, og desuden skulle han holde sig i beredskab til at ledsage lensgreve Knuth, hvis denne skulle få lyst "til at divertere sig med jagten i grevskabets enemærker".

- 13 -

I juli måned ankom herskabet, - d.v.s. forvalteren hentede det i Odense tidligt på morgenen "med 6 par forspændte heste og 6 bespændte bøndervogne" fra godset; mindre kunne ikke gøre det af hensyn til den omfangsrige bagage.

Under dette sommerophold fik grevinden flere ideer til spareforanstaltninger, der skulle komme den betrængte grevskabskasse til gode. For det første bestemte hun, at forvalterembedet på Gyldensteen burde nedlægges; der ville stadig være en forvalter på Oregård, og det måtte være tilstrækkeligt, når grevskabets hovedgårde alligevel hele tiden var bortforpagtede.

Den egentlige årsag var dog, at hun nærede en udbredt mistro til forvalteren; hun anså ham for sløset og illoyal overfor grevskabets interesser samt for direkte tyvagtig, når det gjaldt om at skrabe så meget som muligt til sig af godsets produkter. Det var formentlig heller ikke vanskeligt for forvalteren at supplere sin private husholdning på halvlegal vis, efter som han også havde fået Gyldensteen hovedgård i forpagtning. Blandt andet tilegnede han sig gårdens midsommertiende, skønt denne rettighed ikke var indbygget i hans kontrakt, og han drev som det passede ham fiskeri og jagt uden officiel tilladelse.

Et andet led i grevindens spareprogram var at foreslå ladefogedstillingen ved Gyldensteen nedlagt, og endelig ville hun have ændret husholdningens førelse på selve slottet. Siden husholdersken Anna Margaretha Dahlen havde kvitteret sin stilling ved påsketid 1750 var de grevelige gemakker ikke blevet holdt i nogen rimelig stand af forvalteren, der efter hende havde fået pålagt opgaven. Grevinden ansatte selv på stedet en ny husholderske, og forvalteren fik den besked, at hun efterdags ikke ville tåle nogen udgiftspost i regnskaberne, som berørte husholdningen. Forvalteren blev stærkt fornærmet; hans kæreste, som var den nyansatte husholderske fik kun 50 rdl. for arbejdet, men madam Dahlen havde oppebåret en meget højere løn. Hertil kom, at grevinden alligevel beslaglagde ham hele sommeren til husets interne sager og "bemygtigede sig alle ting".

Reuss var ikke helt uenig med sin svigerinde i, at man eventuelt kunne nedlægge både forvalter- og ladefogedstillingen på Gyldensteen, men dels havde de berørte funktionærer krav på et halvt års opsigelse, og dels protesterede forvalteren naturligt nok indædt over udsigten til at blive sagt op. Han anførte, at de påtænkte skridt ville føre til utallige ulykker for grevskabsøkonomien på længere sigt, - og hvad ladefogeden angik, så var han også uundværlig, da han ved siden af sine almindelige funktioner også fungerede som udrider; med det sidste skulle forstås, at det var ham som tilsagde bønderne til hoveriarbejdet.

Imidlertid afgik grevinde Knuth ved døden i maj 1752, og Reuss fik i den anledning andre sager at tænke på. Hverken forvalter- eller ladefogedstillingen blev nedlagt; forvalteren åndede lettet op og gik videre med at passe sine opgaver på sin sædvanlige overfladiske facon.

Medens grevinden blev bisat i København skulle alle kirkeklokker på det fynske grevskab kime, - på Reuss' befaling i mindst en time, - men aldrig så snart var

- 14 -

de forskellige jordfæstelsesritualer overstået, før han måtte ruste sig til at stå vagt om sin lille nevøs interesser.

Lensgreve Knuth gjorde nemlig øjeblikkelig mine til at ville afløse sin hustru, som deltager i grevskabets administrative anliggender. Som fader til Johan Heinrich og hans søskende kunne han påberåbe sig hensynet til børnenes arveinteresser. Hver af lenssuccessorens brødre skulle efter testamentet have udbetalt 600 rdl. om året, og søstrene halv broderlod, altså 300 rdl. Knuth gik direkte udenom Reuss med befalinger til forvalterne om at oversende ham levnedsmidler, hørvarer og andre af de på grevskabet producerede sager, som hans hustru hidtil havde modtaget. Samtidig pressede han Reuss for at få udbetalt penge til sine sønners "studeringer og udenlandske rejser samt til komtæssernes fornødne udgifter".

Da grev Gyldensteens testamente udtrykkelig bestemte, at lensgreve Knuth ikke skulle kunne tilegne sig det mindste af grevskabets værdier, var situationen problematisk for Reuss. Han var selv tilsynsværge for alle svigerindens børn, men kongen var ifølge de grevelige privilegier deres formynder.

Uenigheden om arvemidlernes forvaltning tilspidsede sig mellem Reuss og Knuth, og i løbet af 1753 eller måske senere synes der at være faldet en højesteretsdom om dette spørgsmål. Sagen fik dog ikke betydning for udviklingen på grevskabet, og skal derfor ikke omtales videre.

Hovedgårdene.

Gyldensteen var i første række den firefløjede slotsagtige rødstensborggård på sit voldanlæg omgivet af vandgrave med have og park udenom og 2 lange alléer, som førte op til slottet fra hver sit verdenshjørne. Det var som sagt den grevelige residens, der dog efter Gyldensteens død stort set stod tom til daglig. Ved siden af slottet lå et bindingsværkskompleks af avls- og ladegårdsbygninger. Det var muligvis fra starten bygget som et trefløjet anlæg, men det gik til grunde ved brand i 1960'erne. Her boede tjenestefolk og funktionærer og her var forvalter- og forpagterbolig. Gyldensteens avling og hollænderi med 40-50 inventarietøser var i slutningen af 1740'erne bortforpagtet for 1.900 rdl. om året. Da oberadministratorerne skulle indgå deres første bortforpagtning lod de den gå til forvalteren, Niels Henriksen, som tiltrådte forpagtningen pr. 1. maj 1751.

Henriksen gav 2.232 rdl. om året i afgift; der var altså sket en klækkelig forhøjelse, men forvalteren havde mange ekstra fordele ved at forpagte netop, hvor han også var forvalter. Den højere afgift skyldtes desuden også, at der var sket en udvidelse af hollænderiet; med Henriksen indgik der 80 af grevskabets egne tøser i kontrakten. Gyldensteens hovedgårdsjorder var stort set helt udskiftede af fællesskabet og inddelt i kobler; senest i løbet af 1750'erne var de blevet omhegnede med pil og andet levende hegn, visse steder også med stengærder.

Uggerslevgård var et firefløjet bindingsværkskompleks i et stokværk, og dens østre længe, som havde en længde på 28 fag og en bredde på 5 fag, var til almindelig beboelse.

Imidlertid var hele gården temmelig misrøgtet omkring 1750, og skønt Reuss overvejede at lade bygningerne indgå i de bortforpagtninger, som i forvejen fandt sted af jorderne, blev der foreløbig ikke tale om at indlogere en forpagter på Uggerslevgård. De noget trange og dårligt vedligeholdte længer skulle dog helst indbringe grevskabets kasse visse indtægter, selv om der kun blev ofret, hvad der var strengt nødvendigt til reparationer.

Da grevskabet nu alligevel efter landmiliceforordningen af 1733 skulle bidrage med boliger til officerer, lejede administrationen et par værelser ud på Uggerslevgård til en major Lasson, frem for at afgive noget andet sted som officershus. Siden lejede man også ud til en anden militær, kaptajn Bolt, men selv med disse to lejere var der stadig plads til bolig for en forpagter, hvis det skulle blive aktuelt. Forbindelsen med de militære blev nu ikke nogen god forretning for grevskabet; på et tidspunkt hvor Lasson døde, stod han i flere års huslejerestance, der slet ikke kunne udredes af hans fattige bo, og kaptajn Bolt, der havde adskillige værelser til disposition, nægtede at betale noget, fordi han i reglen opholdt sig ved sin garnison i København. Hans påståede fravær forhindrede ham dog ikke i at beslaglægge og udnytte en stor del af Uggerslevgårds have til sin husholdning. Endnu i begyndelsen af 1760'erne lå gårdens jorder i større eller mindre fællesskab, blandt andet med Badstrups bønder. Forvalter Henriksen havde en mindre del af dem i forpagtning samtidig med hans forpagtning af Gyldensteens avl, men det meste af Uggerslevgårds tilliggende var traditionelt forpagtet eller lejet ud til bønderne. Der forelå en kontrakt mellem dem og greven fra 1741, som lød på 12 år for en årlig afgift af 265 rdl., men den blev revideret i 1747, hvorefter bønderne fremover fik jorderne for 170 rdl. om året. Ved 1760'ernes begyndelse havde Reuss stærke planer om endelig at bortforpagte gården med bygninger og udbød den til overtagelse pr. 1. maj 1762 med tilhørende hovninger og 20-30 inventariekøer på 6 år.

Det var hensigten, at bønderne skulle fremsætte deres bud i fuld konkurrence med fremmede, men der indløb ingen acceptable bud udefra, og bønderne kom fremdeles til at forpagte og drive hovedparten af Uggerslevgårds tilliggende, medens bygningerne for en kortere periode blev udlejet til den daværende forpagter af Nislevgårds avling. På dette tidspunkt var der blevet indrettet 5 indhegnede løkker på 20 til 50 tdr. ruglands størrelse, medens der længere borte fandtes en 6. løkke, der brugtes til høavl og gav græs til en snes kreaturer. Der var dog stadig omkring 200 tdr. land tilbage, som lå i fællig med bønderjorder.

Hen ved 1760 kunne man se resultaterne af bøndernes arbejde med at sammenslæbe sten fra Uggerslevgårds marker. Der var foreløbig bygget omkring 70 favne sten-

gærder under anførsel af en af grevskabets særlige stensættere, en husmand fra Badstrup, der arbejdede med godsets karle som håndlangere.

Oregård bestod af en rektangulær bindingsværksbygning på et voldsted med grave omkring. Til dens drift hørte et halvt hundrede hollænderikøer, der formentlig befandt sig i det såkaldte hollænderihus i Hugget. Selve Huggets bygninger og jorder var indlemmet under Oregårds hovedgårdstakst, og på Hugget boede en af Oregårds skovfogeder.

Forpagteren af Oregårds avling var i begyndelsen af 1750'erne Jørgen Christensen "på Fønø", der havde fået købmændene, Jens Brandt i Bogense og Christian Stitzer i Odense til at stille den kaution for ham, som grevskabet forlangte, - han betalte 1.302 rdl. om året i afgift.

Der var tradition for, at Skåstrup bys bønder havde de såkaldte Huggetmarker i forpagtning, disse var således også Jørgen Christensens forpagtning uvedkommende.

Grevskabets kasse havde en årlig lejeindtægt af Huggetmarker på omkring 105 rdl., idet en snes eller lidt flere af Skåstrup-bønderne betalte hver 5 rdl. om året.

Jørgen Christensen døde ganske pludseligt i vinteren 1753 og efterlod sin enke i ret ulykkelige økonomiske omstændigheder. Hun mente, at hun kun kunne fortsætte forpagtningen, hvis også Huggetmarker fremover kom til at indgå i kontrakten, men administrationen ville ikke fratage bønderne denne jord, og enken fratrådte derfor Oregård til maj 1753.

Hun blev afløst af den anden af grevskabets forvaltere, Mads Hviid, som på samme tid også indgik kontrakt om forpagtningen af Ågårde. I begyndelsen af 1760'erne var Oregårds jorder omhegnede og kobbelinddelte.

Ågårde lå, der hvor Storå løb tættest på Eilskov by. Den blev omtalt af Reuss som, "hverken feodal- eller allodialgods, men blot en bondegård, som har fået status af avlsgård, og som muligvis kan have ret til hovedgårdsrettigheder".

I 1740 havde en kvinde, om hvem intet vides, gården i forpagtning, og i 1750 omtales en forpagter, Christian Schytte på den, men fra 1. maj 1751 hed forpagteren Hans Basse, der med monsør Niels Basse på Hindsgavl som sin kautionist drev den for en årlig afgift af 322 rdl. Til gården lå ca. 24 tdr. hartkorn, som endnu omkring 1750 lå i fællig med bønder. Der skete dog forbedringer i det næste 10-år, så ved midten af 1760'erne havde Ågårde blandt andet ved mageskifter med Eilskov bymænd fået 20 tdr. rugland udskilt, omgærdet og koppelinddelt; resten af dens jorder lå i fællig med Skåstrups bønder.

Som nævnt fik forvalter Mads Hviid forpagtningen fra 1753, men gården var for lille til at give grevskabskassen indtægter af nogen betydning, og Reuss overvejede med mellemrum at lægge dens jorder ud til 3 lige store bønderbrug i stedet;

- 17 -

såvidt det ses, blev tanken dog ikke realiseret i løbet af hans administratortid.

Om avlsgården Morud Skov, en af grevskabets sydligste besiddelser, vides ikke meget. På stedet findes endnu mindelser om et gammelt bindingsværkskompleks, men heraf kan intet fastslås om bygningernes oprindelige udstrækning. I alle tilfælde omfattede anlægget dog et stuehus, en lade, et kornhus og en særlig tærskelade. Indtil hen i 1740'erne drev grevskabet sit eget teglværk ved Morud Skov. Der blev produceret sten, hovedsagelig med henblik på de grevelige byggearbejder, medens der kun undtagelsesvis solgtes sten til nabogodserne. Da man på et tidspunkt havde fremstillet et overskud, som kunne slå til i de næste mange år, blev driften atter indstillet.

I 1760'erne lå også et par boliger til skovfogederne her; d.v.s. en tjenestebolig for den unge Erik Demant, som havde opsyn med Morud skovdistrikt, og en aftægtsbolig for hans fader, den gamle skovfoged Demant.

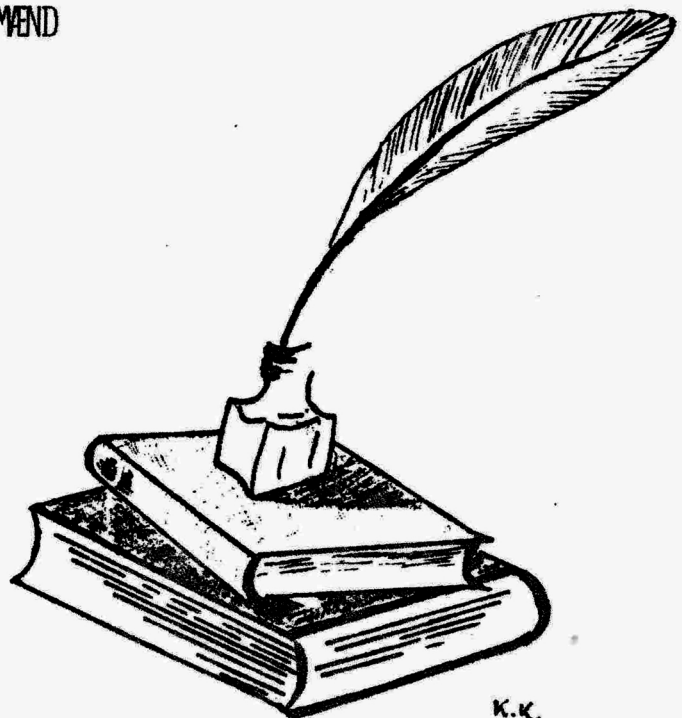
Morud Skovs tilliggende bestod i stort omfang af fællesskov, som afgav hegningsmateriale til brug for hele grevskabet, men en vis markdrift og på et tidspunkt desuden et hollænderi var genstand for gårdens bortforpagtning. Kontrakterne om Morud Skovs forpagtning blev i reglen indgået af den samme, som tog Gyldensteens avling m.v. i forpagtning.

KAPITEL II:

FUNKTIONÆRER,

BETJENTE

OG EMBEDSMÆND

Indledning.

Over samtlige grevskabets hovedgårde med dertil liggende bøndergods, kirker etc. svævede til daglig to forvaltere. Indtil maj 1745 havde grevskabet kun udgjort ét forvaltningsdistrikt, som blev forestået af Mads Bryde, men herpå antoges Niels Henriksen til at bestyre den del, som fremover gik under betegnelsen Gyldensteens forvaltningsdistrikt (under hvilket Uggerslevgård og Morud Skov sorterede); Mads Bryde fortsatte på resten, der nu kaldtes Oregårds forvaltningsdistrikt (herunder Hugget og Ågårde).

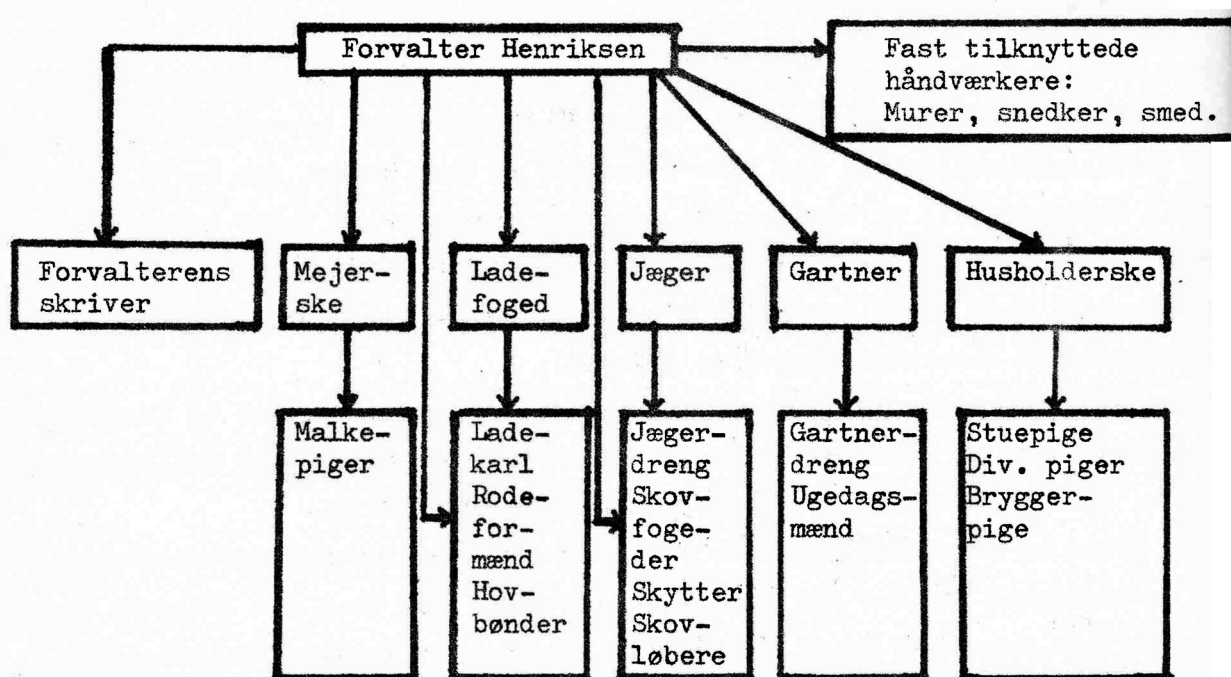
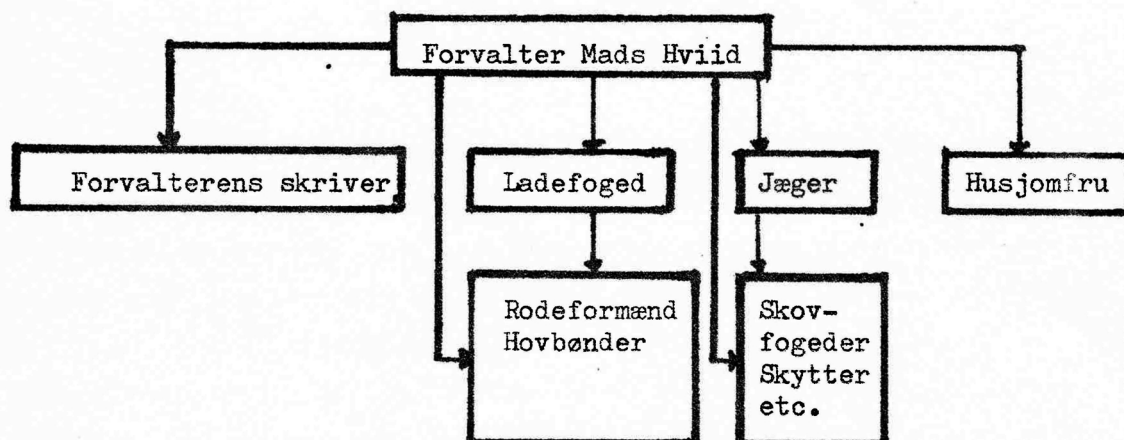
Ordningen blev gennemført for at aflaste en efterhånden gammel og ineffektiv forvalter, men da Mads Bryde fik sin afsked til maj 1748, blev delingen opretholdt, og hans stilling overtaget af den unge Mads Hviid.

Både Hviid og Henriksen optrådte som nævnt også som hovedgårdsforpagtere; denne omstændighed ses der dog foreløbig bort fra, idet de i det følgende snarere skal holdes frem, som typer på "private embedsmænd" ved 1700-tallets midte.

De var ansvarlige ledere for hver sin stab af andre "lavere" betjente (funktionærer/tjenestefolk), således som det skitseres nedenfor.

Henriksen på Gyldensteens distrikt var lidt højere placeret i hierarkiet end Mads Hviid, da han havde længst erfaring og i kraft heraf også visse særligt betydningsfulde funktioner. Tilsyneladende var det dog hans anciennitet mere end hans dygtighed, der berettigede ham til denne position.

- 20 -

GYLDENSTEENS FORVALTNINGSDISTRIKT:OREGÅRDS FORVALTNINGSDISTRIKT:

Det må indskudsvis bemærkes, at der også fandtes et embedskorps af mere offentlig-forvaltningsmæssigt tilsnit på grevskabet. Det omfattede for det første birkebetjentene (dommer og skriver) samt præster og degne/skoleholdere til de kirker og skoler, hvor grevskabet havde patronatsrettighederne. Alle nævnte havde virkelig embedsmandsstatus og blev udnævnt af kongen, ihvorvel personspørgsmålene i realiteten afgjordes af grevskabets besidder/oberadministrator i kraft af birke- og kaldsrettigheder. For det andet optrådte der længere nede i hierarkiet en række personer med en form for halv embedsmandsstatus. De blev under et betegnet betjente, og blev så godt som alle udpeget af besidderen/oberadministratoren. Godsledelsen bestemte også suverænt, hvor længe enhver skulle fungere, og hvorvidt vedkommende skulle have visse (ofte symbolske) vederlag for sin ulejlighed; betjentenes funktioner kunne nærmest sammenlignes med borgerlige ombud.

Gruppen bestod af sognefogeder, 2 eller 4 faste kalds-, varsels- eller stævningsmænd (der skulle hjælpe birkeretten med at fungere), nogle såkaldte varefogeder (der inddrev folke- og familieskatten samt foretog udpantningsforretninger) og 8 rodeformænd (der hver især stod i spidsen for den i 8 roder inddelte hoveri-arbejdsstyrke). Kaldsmændene fik for deres arbejde en særlig brændeudvisning hvert år, medens varefogederne plejede at være befriede for folke- og familieskatten selv og dertil nød visse hoverilættelser, indtil grev Reuss på et tidspunkt befalede, at disse former for godtgørelse skulle bortfalde.

Endelig var der også byernes oldermænd, som blev pålagt visse funktioner i godsledelsens tjeneste; blandt andet skulle de besørge offentliggørelsen af herskabets ordrer til bønderne, og de havde visse pligter i forbindelse med grevskabets brand-beredskab. Oldermændene var de eneste lokale "øvrighedspersoner", som blev udpeget af bønderne selv.

Godsforvalterne.

Niels Henriksen havde i 1750 for længst passeret de 60 år og viste i stigende grad tegn på senilitet, hans kræfter til at bestride den ansvarsfulde post var i det mindste i stærkt aftagende. Alligevel var han den, hos hvem alle tråde samledes, og han havde kompetence til at blande sig i sin medforvalters sager, når oberadministrationen eller grevinde Knuth forlangte det.

Henriksens distrikt var større og mere "vidtløftigt" end Oregårds distrikt, og han blev nødt til at holde en skriver af den løn, han oppebar. Han fik foruden diverse naturalier en betaling i rede penge, som var temmelig god efter den tids forhold, nemlig 190 rdl. om året. - Til sammenligning havde for eksempel forvalteren på nabogodset, Dallund, kun omkring 60 rdl., men det lønniveau, som Henriksen holdt i begyndelsen af 1750'erne havde han tilforhandlet sig med Stochfleth, og det var egentligt meget imod Reuss' vilje, at grevskabskassen skulle

- 22 -

give så meget.

Henriksens store indflydelse og hans dermed forbundne aflønning skyldtes også hans funktion som grevskabets regnskabsfører udadtil; d.v.s. overfor de statslige myndigheder, rentekammeret og andre regeringskollegier (amtsstuen havde grevskabet ikke så meget at gøre med). Henriksen var nemlig skatteregnskabsfører og ansvarlig for alle kongelige kontributioners og afgifters inddrivelse og erlæggelse til kongens kasse, - dette som følge af, at grevskabet efter sine særlige privilegier havde lov til at indbetale kongelig skat direkte til statskassen, fremfor at skulle gå over det mellemlid, som amtsstuen repræsenterede, - et privilegium der i øvrigt ikke sjældent kunne sikre herskabet (gods-kassen) en ekstraordinær likviditet, idet man som oftest prøvede at holde skat-tebeløbene tilbage, så længe det overhovedet var muligt.

Henriksen var enkemand, men han havde en "kæreste", der iøvrigt fungerede som husholderske på Gyldensteen i en årrække; de boede sammen i slottets forvalter-bolig.

Fra det tidligere ægteskab havde han en stribe børn, og en af hans døtre var gift med forvalter Mads Hviid på Oregårds distrikt. Familieskabet gav dog ikke anledning til noget udpræget hjerteligt forhold imellem de to forvaltere; de var tværtimod temmelig reserverede overfor hinanden og vogtede hver for sig på deres beføjelser i stillingen; atmosfæren imellem dem var undertiden præget af konkurrence og jalousi.

Det kom grev Reuss meget tilpas, at forvalterne ikke var for sammenspiste, og med mellemrum spillede han dem ud imod hinanden, eksempelvis ved at lade dem demonstrere, hvem der var skrappest til at inddrive landgilde- og skatterestan-cer hos bønderne.

Da Reuss på grevinde Knuths forlangende gav sig til at forberede en afskedigelse af Henriksen i 1751, forhandlede han med svigersønnen, Mads Hviid om, at denne skulle overtage stillingen som eneforvalter tillige med den betydningsfulde funk-tion som regnskabsfører. Hviid greb tanken uden mindste tøven, men han krævede 200 rdl. mere i løn samt visse tiendepenge og andre fordele i forbindelse med en sådan forfremmelse. Imidlertid døde grevinden og Reuss opgav at gøre nogen forandring med forvalterembederne foreløbig. Hvor meget dels Henriksens harm-dirrende protester, dels Mads Hviids ubeskedne lønkrav var årsag hertil er uvist, men Reuss påstod dog, at grevskabskassen slet ikke ville opnå nogen besparelse af betydning, hvis Hviid skulle have opfyldt sit lønkrav.

Annulleringen af Henriksens afskedigelse skyldtes ikke, at der var nogen varm sympati hos Reuss for denne mand, og aftalen med amtsforvalter Berthelsen om at holde tilsyn med grevskabet var et udtryk for den utryghed, som Reuss be-standig følte med hensyn til Gyldensteens daglige bestyrere; især Henriksen havde ikke den troskabsfølelse, som et herskab måtte forvente at finde hos en af sine højeste funktionærer.

I den løbende brevveksling med forvalteren lagde Reuss ingen skjul på sin irritation over ham; især den årligt tilbagevendende regnskabsgennemgang kunne hensætte ham i et formeligt arrigskab. Grevens antegnelser og decisioner var spækket med irettesættelser, beklagelser og befalinger om at vise større grundighed. Det ærgrede Reuss, at Henriksen - vel af magelighed, mente han, - ganske roligt udbetalte de summer til grevskabets håndværkere, som deres regninger faktisk lød på; forvalteren burde i stedet i hvert enkelt tilfælde have presset dem til at være tilfredse med nogle rigsdaler mindre.

Så vidt Reuss kunne se, var Henriksens største brist den, at han ikke inddrev godsets restancer med fornøden konsekvens. Hvis bonden blot sagde til forvalteren, at han ikke kunne betale, lod han ham være i fred. Dette var dog ikke udslag af nogen særlig beskyttertrang hos forvalteren, men snarere et bevis for hans ugidelighed (mente Reuss), og resultatet blev, at stadig større restancesummer figurerede på regnskabet næste gang.

Reuss holdt på, at bonden skulle fornemme "utrygheden", når han var kommet bagud med sine betalinger, ellers ville grevskabets kasse aldrig se en skilling af sine tilgodehavender. I det hele taget blev han aldrig træt af at docere for Henriksen, at en virkelig kvalificeret godsforvalter blev kendt på, at han formåede at inddrive alt, hvad enhver var skyldig efter jordebogen, .. "kort at sige, så er hans økonomi noget konfus og uordentlig... han er glemsom i at gøre mange ting, som dog angår penge og penges værdi og betræffer den grevelige kasses forbedring og nytte", sukkede Reuss.

På den vis gik tingene deres gang indtil oberadministratoren i efteråret 1762 besluttede, at nu kunne det være nok. Den sommer havde Henriksen fået en "fuldmægtig" til at hjælpe sig, men kunne alligevel ikke rette op på sagerne. Reuss meddelte, at forvalterens alder og svagelighed nu simpelthen gjorde ham ubrugelig, og at han selv ikke længere ville tage ansvaret for grevskabets trivsel, hvis Henriksen skulle fortsætte. I tidens løb havde Reuss måttet bevilge forstrækninger til bønderne i alle tænkelige former, men se om forvalteren på noget tidspunkt havde formået at vende udviklingen på grevskabet til det bedre. Desuden passede det godt med en fratrædelse pr. 1. maj 1763, for da ophørte også den sidste af Henriksens forpagtningsperioder; hans kæreste blev samtidig opsagt som husholderske, og hermed kunne man på alle måder blive forvalteren kvit. - Det var, hvad Reuss forestillede sig, men med opsigelsen begyndte der en længere tålmodighedsprøve for ham, den svagelige forvalter var nemlig langt mere udholdende, end man skulle tro.

Henriksen gjorde i de følgende måneder alle mulige krumspring for at få Reuss til at trække opsigelsen tilbage, men da dette ikke lykkedes, mundede hans skrivelser efterhånden ud i endeløse jeremiader over det forestående triste otium. Reuss lovede Henriksen en "dusør" eller "gratifikation" på 80 rdl. om året på livstid, som en anerkendelse for hans mangeårige tjeneste. Pengene skulle også række til kærestens underhold, og beløbet skulle trækkes fra den ny forvalters

- 24 -

løn. For at opmuntre den ulykkelige mand, omtalte Reuss de 80 rdl. som en "hædersgave", men i realiteten var der mere tale om en barmhjertighedsgave, overensstemmende med grevens i grunden venlige syn på sine medmennesker. Selv om Henriksen var ejer af en gård, var hans økonomi åbenbart ikke god. Han var skrækslagen ved tanken om, at han i fremtiden skulle undvære fjerkræ, brændsel og andre ekstragoder, som havde fulgt forvalterbestillingen automatisk, og der fandtes ikke gran af taknemmelighed i hans sind over den tildelte dusør.

Endelig var Henriksen meget bekymret for sit personlige omdømme. Han var sikker på, at afskedigelsen ville betyde et stort prestigetab hos vennerne, og at hans fjender rigtig ville godte sig over hans ulykke. Henriksen omgikkes privat det bedre selskab på det lokale plan; det var ikke bønder, men birkedommeren, præstefamilierne, nabogodsejerne og muligvis et par forvalterkolleger fra omegnen. Han fik også flere af sine døtre ganske godt gift.

Da det omsider gik op for ham, at Reuss stod fast ved afskedigelsen, fastholdt han med gammelmandsagtig stædighed, at han fortsat ville blive i forvalterboligen. Reuss tilbød, at han kunne tage ophold på Uggerslevgård, hvor han da måtte dele pladsen med kaptajn Bolt og måske andre logerende. Oberadministrationen havde ganske vist samtidig planer om at bortforpagte Uggerslevgård med bygninger fra 1. maj 1763, men nogen kontrakt herom forelå endnu ikke.

I april måned, hvor den nye forvalter stod i begreb med at holde sit indtog på Gyldensteen, og hvor Henriksen forlængst burde have været i gang med at flytte, meddelte han "koldsindigt", at han ikke ville røkke sig ud af stedet: Uggerslevgård kunne han aldeles ikke være tjent med, efter som den var fuldstændig faldefærdig. Hertil bemærkede Reuss tørt, at hvis gårdens bygninger virkelig var så elendige, som Henriksen påstod, så var det alene forvalterens eget ansvar, - han havde åbenbart også forsømt den pligt, at sørge for vedligeholdelsen af grevskabets ejendomme. - Hvis der nu kom flere indvendinger, sluttede Reuss, kunne han forføje sig bort til sin egen gård ved Bogenne med det samme.

Egentlig var der plads nok på Gyldensteen, til at Henriksen kunne være blevet, men det var og blev en uheldig løsning, for den ny forvalter ville på den måde føle sig "bestandig kontrolleret" af den gamle.

Forvalterskiftet betød, at der skulle afholdes en lovlig afleveringsforretning, hvor Henriksen gjorde rede og rigtighed for produkter, besætning, inventar, pengemidler og alt, hvad hans bestyrelse ellers havde omfattet. Han nølede ud over skæringsdatoen med at aflevere de brevskeber, protokoller, journaler og andre dokumenter, som angik administrationen af Gyldensteens distrikt.

En betydelig del af selve regnskabsaflæggelsen var heller ikke færdig, og overformynderiets midler, som han i egenskab af skifteforvalter også skulle have holdt rede på, henlå i stor regnskabsmæssig dunkelhed.

Grevskabets birkebetjente skulle træde i funktion i forbindelse med afleveringen og blev allerede i april beskikket af Reuss til at påbegynde forretningen. Den var et meget vidtløftigt foretagende; eksempelvis måtte hele det kompleks, som omfattede grevskabets skovvæsen, gennemgås med deltagelse af to synsmænd og med indkaldelse af jægeren og skovfogederne. Henriksen kværulerede atter, - nu til en afveksling over, at birkedommer og -skriver overhovedet skulle indblandes i forretningen; han var fornærmet over den mistillid til hans person, som Reuss således demonstrerede. I betragtning af, at oberadministrationen i årevis havde tilkendegivet netop en sådan mistillid, virkede protesten noget komisk, men dette fortæller også en del om, at Henriksen i ret høj grad havde været i stand til at lade Reuss' tilkendegivelser gå ind ad det ene øre og ud ad det andet.

Da afleveringsforretningen skulle begynde, konstateredes det, at birkedommer Holst var "upasselig" og måtte have en stedfortræder. Den nærmeste hertil var herredsfoged Niels Jacobsen for Odense-Skovby herreder, men Reuss var i begyndelsen ikke meget for at lade ham komme til: Jacobsen ville jo blive bekendt med alle grevskabets dokumenter og breve, "som han måske siden kunne benytte sig af imod grevskabet, da han er som en konsulent for hele grevskabets naboer". Birkedommerens upasselighed så dog ud til at blive af mere varig karakter, og det kan ikke udelukkes, at den var anlagt til lejligheden. Holst og Henriksen havde nære personlige relationer, og Holst havde formentlig ingen lyst til at optræde i dommerrollen overfor ham. I slutningen af maj bekvæmmede Reuss sig da til at beskikke herredsfogeden til at forestå forretningen, og med bistand fra birkeskriver Seerup fik denne endelig den 30. juni afsluttet "forhøret" på Gyldensteen.

Under sagens gang kunne det atter og atter dokumenteres, at Henriksen havde "opført sig helt uforsvarligt i sit forvalterskab". Reuss afbødede alligevel de værste pinligheder for ham ved at understrege, at alt skulle foregå i en fordragelig tone, uden mindste "chikane", og med forsøg på at få mindelige aftaler med forvalteren om de af hans mellemværender med grevskabet, som ikke blev bragt ud af verden på stedet.

Facit blev foreløbig, at Henriksen endnu skyldte grevskabet visse slutopgørelser, en oversigt over børnepengene (overformynderimidlerne) og 380 rdl. i rede penge; senere fremgik det dog, at beløbet i penge snarere var 412 rdl. Skønt Reuss afstod fra at lade Henriksen indstævne for retten på grund af de forskellige forsømmelser, var manden dog stadig "genstridig" og gjorde "al mulig fortræd".

Ved fortsatte plagerier lykkedes det Henriksen at få lov at forblive på Gyldensteen til næste påske, og da dette var opnået, bearbejdede han Reuss for at få lov at blive de næste 2 år. Reuss erklærede sig villig til at overveje det sidste på betingelse af, at grevskabskassen snart fik, hvad Henriksen skyldte. I løbet af foråret 1764 rykkede han da også ud med nogle af de manglende regnskaber, og Reuss fastslog efter at have studeret dem, at manden overhovedet

"ikke kunne regne".

Den nyansatte forvalter lod sig uden begejstring overtale til at tåle Henriksens fortsatte tilstedeværelse på Gyldensteen, og det kunne være svært nok, eftersom Henriksen undertiden gav sig til at optræde ganske selvbestaltet i sin gamle forvalterrolle. I det hele taget fortsatte han med at gøre sig besværlig, når som helst han kunne, og det lykkedes ham til sidst at hidse Reuss så meget op, at han beordrede ham udsat ved rettens hjælp; just som der nu endelig skulle statuere et eksempel, lagde Henriksen sig imidlertid til at dø.

Det var utvivlsomt med vældig lettelse at Reuss i maj måned imødekom en ansøgning fra forvalter Mads Hviid, om at hans kære svigerfader måtte tildeles "fri begravelse i Sandager kirke ved siden af hans tidligere afdøde hustru".

Med Henriksens død bortfaldt gratifikationen på de 80 rdl., og hans efterladte kæreste, der dog fik ophold hos sin familie, havde dårlige økonomiske udsigter - et forhold, som hun oplyste Reuss om pr. brev. Hans svar formede sig dels som en "hjertelig kondolence... til at være sat i den bedrøvelige enkestand", dels som et afslag på at give hende livstids-pension. Reuss bragte det i erindring, at herskabet faktisk ikke havde været særlig tilfreds med hendes tjeneste, man havde ikke forefundet slottets inventar i tilpas god stand.

Da det blev åbenbart, at oberadministrationen for alvor søgte en ny forvalter til Gyldensteens distrikt, meldte hr. Kallager sig som ansøger. Han havde netop indgået kontrakt med grevskabet om at forpagte Gyldensteen og Morud Skov fra maj 1763, og han havde for ganske nylig giftet sig med én af Henriksens døtre. Han var hermed også svoger til Mads Hviid på Oregårds distrikt. Henriksen gjorde, hvad han kunne for at promovere Kallagers ansøgning hos Reuss, men denne ville ikke vide af ham og erklærede overfor forvalteren, at så vidt han, Reuss, vidste, var der ikke noget, som hed "arverettighed" til et godsforvalterembede; Kallager selv blev afvist ret nedladende. Reuss var allerede i forhandling med "fogeden Johannes Hviid på Hollufgård". Denne var vel nok i familie med Mads Hviid på Oregård, men et slægtskab imellem dem antydes ikke noget sted. Johannes Hviid var vist enkemand; han ankom i det mindste til Gyldensteen med en eller flere halvvoxne børn, og han indgik snart efter et nyt ægteskab. Reuss bedømte ham som en retsindig mand med stor kyndighed i landvæsenssager, i øvrigt tyder noget på, at han allerede i nogen tid havde haft med grevskabets sager at gøre, nemlig som den "fuldmægtig" Henriksen fik tildelt i 1762.

For at få forvalterstillingen skulle Johannes Hviid stille en vis kaution, "Såvel for instruksens efterlevelse som for kassens indtægter". Generelt var det ikke en betingelse, at privat ansatte godsforvaltere skulle præstere kaution, men det var ved midten af 1700-tallet et ret almindeligt fænomen på de

fynske godser. I Hviids tilfælde begrundede Reuss det med, at man i sin tid også havde forlangt en sådan sikkerhed af Mads Hviid, og der skulle ikke gøres forskel på grevskabets forvaltere. Summens størrelse kendes ikke, det ses blot, at han fik sin moder til at kautionere; hun var husejer i Svendborg.

Johannes Hviid antoges under den parole, at han hurtigst muligt skulle skabe økonomisk fremgang over en bred front på Gyldensteens distrikt. Reuss tillagde dette personskifte så megen betydning, at han for en gangs skyld selv indfandt sig på grevskabet og blev der de første uger af Hviids funktionstid. Både nu og senere levede han tilsyneladende op til Reuss' forventninger. Nogen instruks fik han ikke før et års tid efter ansættelsen, da Reuss nøje ville overveje dens udformning. Her blev der ikke tale om, at man i hovedsagen blot afskrev en gammel forvalterinstruks, sådan som det ofte gik til på mange andre godser. Forvalter og oberadministration korresponderede derimod i lang tid sammen om dens indhold, og Hviid forelagde selv nogle udkast, som Reuss åbenbart tog meget hensyn til.

Da den endelige udgave af "instruktionen" forelå var den lang og detaljeret; nøjeregnende ned i en række småanliggender, som man i mange andre forvalterinstrukser fra den tid finder helt forbigåede. Den understregede forvalterens ekstraordinære ansvar, som følge af, at hverken Reuss eller noget andet herskab kunne være tilstede på Gyldensteen til daglig. Johannes Hviid skulle som regnskabsfører oppebære samtlige godsets indtægter, d.v.s. landgilde-, hoveri-, hus- og stedsmålspenge, sagefaldspenge, kongelige skatter, herunder konsumtions-, folke- og familieskatten og endelig indtægterne fra grevskabets kirker (som kom af betalinger for klokkeringning, begravelsessteder og stolestader).

Foruden årsregnskabet skulle Reuss have tilstillet kvartalsvise regnskabsekstrakter. Årsregnskaberne skulle være afleverede senest 2 måneder efter majdag, og ethvert bilag skulle fremsendes til Reuss.

Det meste af instruksens drejede sig om, hvordan forvalteren burde omgås bønderne, inddrive deres afgifter, forstrække dem med korn, holde god økonomi med hovningerne, inspicere og kontrollere bøndernes gårdbrug, deres boliger og haver, sikre at de unge militærpligtige karle forblev på grevskabet etc. etc.

Hvis Johannes Hviid skulle efterkomme alle punkter lige efter bogstaven, ville enhver bonde på godset have befundet sig under konstant bevogtning, men noget sådant var nu praktisk talt umuligt for forvalteren.

Hans begyndelsesløn i rede penge var væsentligt lavere end forgængerens, nemlig 100 rdl., dog med udsigt til en stigning til 150 rdl. om året, når Henriksens dusør engang bortfaldt (hvilket jo allerede skete efter et årstids forløb). Hertil kom 24 bønderlæs brænde om året, 30 læs tørv, frugt fra slottets have, græsningsret til 4 heste, 4 køer og 10 får. Desuden fik han "andre brugelige accider", herunder den, at han fra fæsterne og fra de karle, der fik lov at rejse fra grevskabet, måtte beregne sig en tiendedel af de beløb, herskabet forlangte af vedkommende. Denne regel gjaldt med andre ord for stedsmåls-, indfæstnings-,

førlovs- og fripaspenge.

Af andre indtægter havde han de anordningsmæssige salærer, for at bestride funktionen som skifteforvalter samt den såkaldte fogedskæppe, der var en afgift fr bønderne. Fogedskæppens udbredelse som fænomen på Fyn kendes ikke, den var muligvis en ældre og mere almindelig afgift på Sjælland. Endelig var der på de enkelte sogne under grevskabet lignet ialt 7-8 tdr. havre, som forvalteren oppebar "til hjælp til lys".

Mads Hviid på Oregårds distrikt var kommet til forvalterstillingen i 1748 som afløser for Mads Bryde. I 1750'erne og -60'erne erhvervede han en bondegård i Skovby og et par huse samme sted og i Jersore; disse ejendomme videresolgte han til grevskabet i 1760'erne og -70'erne. Der foreligger i øvrigt ikke mange oplysninger om hans person, hvilket for en stor del skyldtes, at han var mere omgængelig end Henriksen, og således ikke gav anledning til særlig omtale.

Mads Hviid var betydelig kvikkere end sin svigerfader, hans regnefærdigheder lå også et godt stykke over, hvad den sidstnævnte præsterede. Den mistillid, som Reuss nærede til "grevskabets betjente" i almindelighed gjaldt i alle tilfælde ikke Mads Hviid; han var "yndlingsforvalteren", ja Reuss holdt, rent ud sagt, vældig meget af ham. Hviid besvarede sympatien ved at overlæse sine rapporter til Reuss med alle tænkelige "komplimenter og vidtløftigheder", der skulle bevidne hans dybeste ærbødighed.

I 1762 fik han betroet at føre "kammerets regninger", med andre ord blev han ansvarlig for skatteregnskabet og hermed fortsatte han, vist nok også efter Johannes Hviids tiltrædelse på Gyldensteen distrikt. Arbejdet gav ham et løn-tillæg på 30 rdl. om året, men ligesom det er tilfældet med Henriksen, kendes hans ansættelsesvilkår ikke i detaljer.

Mads Hviids viden om de enkelte bønder og de enkelte fæsteejendommers kvalitet var indgående; han huskede alt, hvad der var værd at huske om husstandenes økonomiske og sociale forhold, om jordernes bonitet de forskellige steder, ikke blot på selve grevskabet, men også på nabogodserne. Derfor var han en uundværlig rådgiver og kontaktmand for oberadministrationen, når der skulle forhandles om køb, salg eller mageskifter med andre nordfynske godsejere.

I 1761 blev Mads Hviid udnævnt til landvæsenskommissær, eller som Reuss udtrykt det "til at være én af de landmænd, som ved forefaldende disputer i fællesskabets ophævelse skulle være ligesom et orakel". Han beviste imidlertid sin tro-skab mod Gyldensteen ved straks at bede sig fritaget for hvervet, da han alene ønskede at bruge sine kræfter i grevskabets tjeneste.

Han havde visse diplomatiske evner parret med en stor del snarrådighed, som Reuss ansporede ham til at udnytte, især når det gjaldt mageskifteforhandlingerne. Hvis en eller anden selvejer formastede sig til at komme i vejen for Reuss' nye jordfordelingsplaner, var Mads Hviid manden, som alt efter behov kunne chi-

kanere eller "flaterer" vedkommende, indtil grevskabets interesser var tilgodesete. Det var også ham, der kunne organisere 2 eller 3 stråmænd til at forhandle igennem, når Reuss ville hemmeligholde en plan om jordopkøb. Samtidig var det nærmest en moralsk og tjenstlig pligt for Hviid at holde sig på god fod med forvalterkollegerne på nabogodserne, "siden herskaberne ellers altid må undgælde det, som fuldmægtigene har imod hinanden", som Reuss skrev.

Ladefogederne.

Den gængse kommandovej nedad til almuen gik oppe fra herskabet/godsadministrationen/forvalterne via ladefogederne til bønderne. Ladefogederne skulle forrette tilsigelser til hoveriarbejderne, og de bevægede sig således for det meste på hesteryg omkring til distriktets forskellige bønderbyer for at udstede mødebefalinger og ordrer om de just forestående arbejder og deres rigtige udførelse. Som almindeligt løntillæg oppebar de derfor 10-15 rdl. om året, der skulle dække udgifter til "hestebeslag", sadelreparationer og hestehavre.

De skulle ikke alene kontrollere kvaliteten af de udførte hoveriarbejder, men i høj grad også omfanget af det faktisk erlagte hoveri, og hvad det sidste angik, gjaldt det især om at overvåge, at de forskellige hovedgårdsforpagtere ikke udnyttede bonde-arbejdskraften ud over de grænser, som var fastlagt i forpagtningskontrakterne, al den stund der også var reserveret en del hoveri til herskabets eget brug.

Ladefogederne red også ud som bud i alle mulige andre anliggender for herskabet eller godset som sådant og modtog i disse tilfælde særlige diætpenge. Det var desuden deres opgave at tilse bøndernes hugst af gærdselsmateriale og indberette det, hvis nogen huggede ulovligt; endelig havde ladefogeden på Gyldensteen en særlig funktion som arrestforvarer, når der var sat en delinkvent i "hullet". Når diæterne indregnedes lå den årlige løn omkring 40 rdl., - ikke nogen fyrstelig betaling for den nøgleposition, som ladefogeden, i det mindste i forholdet til bønderne, indtog. På Oregårds distrikt jamrede ladefogeden da også over, at han "midt i denne dyrtid" (midten af 1760'erne) umuligt kunne forsørge kone og "mange uopfødte børn"; han forlangte at få fripas til at rejse fra grevskabet, hvis ikke hans løn blev sat i vejret. Gagen blev derpå hævet noget, da det gik Reuss "nær", at en af grevskabets betjente, som i sine forretninger har stor umage og besværlighed, ikke skulle have at leve af, men gøre sin tjeneste med suk og bekymring". Noget andet var, at det senere måtte konstateres, at manden var uduelig til at føre hoveriregnskaber, da han hverken kunne læse eller skrive.

Jægerne og skovfogederne.

Boltz og Ascheberg var ansat som jægere på henholdsvis Gyldensteens og Oregårds forvaltningsdistrikt; de var begge tyskere og skulle have deres ordrer på tysk.

De bar hovedansvaret for jagt- og skovvæsenet, i det hele et meget højt prioriteret felt fra godsledelsens side. Jægerne vurderede, hvor der skulle indtages grund til ny skov, hvilke træfrø, der skulle udsås, og hvordan det skulle gøres. De overvågede den årlige begivenhed: Udvisningen af træ og brænde til bønderne og de holdt løbende opsyn med, at bønderne plantede et vist antal pile, asketræer, ege- og bøgetræer. De organiserede desuden tørvegravningen, for hvilke sidste de hver oppebar 15-20 læs tørv om året.

Jægerne vedligeholdte også hovedgårdenes forskellige voldgrave, og de drev jagt og plejede vildtet i grevskabets enemærker. Herskabet stillede dem en hest til rådighed samt et par "vindhunde" og 3-4 jagthunde, som skulle holdes i en god foderstand med rug og havre.

Hver jæger havde et par skovfogeder, en skytte og nogle skovløbere til hjælp. De lå ikke sjældent i klammeri med deres kolleger på nabogodserne, for det forholdt sig nemlig sådan, at man hverken på grevskabet eller andre steder havde ret godt rede på, hvor grænserne for ens jagtområder faktisk løb. Det benyttede jægerne sig af ved at gå hinanden i bedene, og blot nedlæggelsen af en enkelt hare på et område, der påstodes at være fremmed jagtdistrikt, kunne give yders vidtløftige skænderier.

Ascheberg på Oregårds distrikt rangerede i 1750'erne højt på Reuss' liste over betroede folk, og det var ofte ham, som blev hidkaldt til Reuss' residens for at aflægge rapporter såvel om skovvæsenet, som om andre vigtige spørgsmål på grevskabet. Da Ascheberg blev ældre dalede hans stjerne imidlertid betydeligt, blandt andet fordi "vildtet han årligt leverer, hver gang bliver mindre", og i 1765 kunne det, han havde nedlagt, til Reuss' ærgrelse ikke engang indbringe 25 rdl. Der kunne således ikke blive tale om at imødekomme en ansøgning fra jægeren om løntillæg (hans pengeløn kendes ikke, men hvert 3. år fik han en ny klæning, som højst måtte koste 20 rdl.), skønt Mads Hviid erklærede, at manden "ved Gud" var trængende "med kone og mange små børn".

Reuss valgte i stedet at fratage Ascheberg den største og bedste del af hans jagtdistrikt, og lægge dette over til jæger Boltz, angiveligt for at aflaste den sygdomssvækkede mand, men dette virkede stik imod hensigten: Aschebergs problemer med at præstere tilfredsstillende vildtleverancer, blev jo blot større med mindre jagtareal.

I 1769 blev han afsat, syg og affældig med en dusør på 40 rdl. Hans skovfoged, Rummel, blev ophøjet til jæger i hans sted og havde i begyndelsen et vist besvær med at få vristet Aschebergs gamle "kuglbøsse" fra ham; men den tilhørte

- 31 -

herskabet og måtte på ordre fra Reuss afleveres til den ny jæger.

Der manglede nu en mand til at overtage Rummels skovfogedstilling, og Rummel anbefalede selv sin svoger til Reuss, men denne ansatte en anden, som det næsten straks lykkedes Rummel at komme på kant med. Godsledelsen var dog godt tilfreds med sin ny skovfoged, der snart udfoldede et vist talent for at gribe skovtyve på fersk gerning. Efter som Rummel forblev i sin bolig på Hugget, måtte den nye indlogeres på Oregård, medens der blev opført et skovfogedhus til ham. Her fik han kost og logi, i penge ansat til 30 rdl.s værdi om året, og så længe han ikke havde egen bolig, fik han desuden udbetalt 10 rdl. om året som kompensation; en hest og foder til den blev leveret af herskabet.

Jægeren Boltz boede med sin familie i nogle værelser på Gyldensteen slot, og hans kone havde i 1760'erne pladsen som herskabets husholderske. Boltz' anseelse og dygtighed steg i samme takt, som Aschebergs faldt, og han fik let ved at leve op til forventningerne, da Reuss overlod ham de for jagten så vigtige Skovby marker af Aschebergs gamle distrikt. Da Reuss' ambitioner om at skabe et tidssvarende skovbrugs-, jagt- og fiskerivæsen krævede en stadig større indsats, fik Boltz også i 1764 tildelt en jægerdreng, som oppebar 25 rdl. om året samt et tillæg på 5 rdl. til indkøb af "bly og pulver".

Skovfogeden, Demant på Gyldensteens distrikt fratrådte sin stilling på grund af alder i 1763, og da havde han i nogen tid haft sin søn hos sig som assistent; den unge Demant kom derfor til at arve skovfogedstillingen. Imidlertid var der ingen ledig bolig på grevskabet, som egnede sig til en skovfoged, og Reuss befalede derfor, at en gammel husmand skulle sættes ud af sit bekvemt for skoven liggende hus. I hele hans 22-årige oberadministrator-periode finder man næppe noget andet tilfælde, hvor en beboer på grevskabet blev frataget sit hjem med større hårdhed, end i dette: Husmanden havde boet på det samme sted i 40 år og altid betalt sine afgifter til tiden, hvilket var mere, end man kunne sige om andre husbeboere. Han var imidlertid lejer, og ikke fæster af huset, og den status indebar langt større usikkerhed, end en fæsterstatus. Når denne kendsgerning blev lagt sammen med Reuss' princip om, at grevskabets betjente gik frem for alle andre, hjalp det ikke husmanden at indgive bønsskrivelser eller klager til godsledelsen. Unge Demant overtog huset og fik tildelt materialer til diverse bygningsreparationer, dertil skovfogedløn på 20 rdl. om året samt andre 10 rdl. til årligt underhold og husly for sine forældre. De gamle ville imidlertid ikke nyde noget af at bo hos sønnen skønt Reuss havde gjort aftalen om deres forsørgelse til en betingelse for at etablere ham. I stedet fæstede de en beskeden bolig ved Morud Skov, og grevskabskassen afholdt udgiften til dette noget forfaldne steds istandsættelse.

Slotsgartneren.

Gartneren, Røhr var også tysker, han boede i en af grevskabets gårde i Nordsko som han havde fæstet på meget lempelige vilkår; faktisk svarede han kun de konlige skatter af stedet. Hans kompetence var udtrykkeligt beskåret i forhold til såvel forvalter som jæger, men han var både stædig og beregnende, og han så stort på, hvor hans plads i hierarkiet burde være.

Røhrs store interesse lå i orangeriet ved Gyldensteen slot. Hans "citroner og pomegraner" voksede i træbaljer og måtte flyttes indendørs i hele vinterhalvåret. Der gik en utrolig masse brænde til at holde orangerie-huset opvarmet, og Røhr krævede hele tiden ind. Samtidig var der ingen, som havde styr på, om han faktisk forbrugte alt det udleverede brændsel til kulturen, og indtil Reuss begyndte at afkræve ham nøjagtige regnskaber for orangerie-afdelingen, var han under stærk mistanke for at hjemføre meget af det til sin egen husholdning. Orangeriet var i det hele taget et dyrt projekt, som oberadministrationen ofte overvejede at nedlægge, men Røhr holdt det gående ved stadig at love "et kønt ungt orangerie"; ved midten af 1760'erne erklærede Reuss efter et blik på regnskabet, at gartneren nu i de sidste 15 år havde givet sådanne løfter, uden at han dog hidtil havde formået at fremvise "noget af betydenhed".

Røhrs hovedopgaver lå imidlertid i slottets have og park. Her forsøgte han at regere enevældigt, låste låger og porte af for at holde andre ude og vogtede skinsygt over, at frugt og andre haveprodukter ikke skulle falde i hænderne på andre af slottets ansatte. Han var således ikke særlig populær i almindelighed, og både forvalter Johannes Hviid og jæger Boltz kom i klammeri med ham på grund af haven. Dels havde Boltz vigtige tjenstlige pligter på Røhrs område, nemlig med at holde gravene og tilse karpedammene, dels havde både han og forvalteren tilladelse til at dyrke nogle stykker jord med køkkenurter til dem selv, netop som følge af, at gartneren ikke ville unde dem noget af den almindelige afgrøde. Reuss måtte efter deres indløbne klager flere gange beordre gartneren til at udlevere nøglerne. Til sidst måtte han udstede en højtidelig "resolution" til brug for Boltz om, at denne skulle "nyde og i brug beholde de ham forhen akkorderede to, med hegn indlukkede kvarterer i Gyldensteens lysthave samt de i samme kvarter sig befindende frugttræer og den deraf faldende frugt, - uden al modsigelse af hvem det også skulle ske".

Ifølge planen for hoveriarbejdernes fordeling var der henlagt 4½ husmænds ugedage til have og park, og denne arbejdskraft disponerede Røhr over, som det passede ham. Det var tilladt, at han tog penge i stedet for arbejde af højst 6 af husmændene; hvilket kunne indbringe 24 rdl. årligt, som skulle bruges til at holde gartnerdreng for. I virkeligheden tog han penge af mange flere, og hertil kom, at han også satte nogle af husmændene i arbejde på sin egen gård. Midt i denne tilsyneladende overflod af arbejdskraft formåede Røhr alligevel i lang tid at overbevise Reuss om, at han havde alt for lidt at disponere med. - En vidtløftig memorial fra gartneren om ekstra udgifter i forbindelse med hække-

- 33 -

klipning fik forvalter Henriksen til at bemærke, at slotsgartner-stillingen burde nedlægges; der var jo næsten aldrig noget herskab tilstede alligevel.

Indtil Reuss endelig strammede kravet om en detaljeret regnskabsaflæggelse fra Røhr, var der ingen som rigtig vidste, hvor stort hans private udbytte kunne være ved disse forskellige transaktioner.

Birkebetjentene.

Dommer og skriver ved Gyldensteens birk fungerede i vid udstrækning som oberadministrationens kontrolorgan i grevskabets sager. Dommeren skulle løbende attestere, at forskellige af Reuss' ordrer faktisk var blevet udført, eller at forvalternes redegørelser faktisk var i overensstemmelse med sandheden.

Birkedommer Holst og -skriver Seerup blev langt mere, end det ellers var sædvanligt i andre retskredse, gjort delagtige og medansvarlige for private godsøkonomiske spørgsmål, og Reuss forlangte, at de skulle være til stede, når der blev indgået fæste- eller forpagtningskontrakter, afholdt syn over håndværksarbejder, udvist brænde og tørv til bønderne etc. etc. Hertil kom, at Holst måtte udmelde en sand strøm af synsmænd ved sin ret, hvilke efter Reuss' mening var nødvendige at have med til snart sagt enhver "forretning", der betød udgifter for grevskabskassen: Syn over ødelagte afgrøder, udførte hovarbejder, syge kvægbesætninger, nyopførte bøndergårde, vejreparationer eller over godsets mange avlsbygninger og kirker var blot en del af deres opgaver.

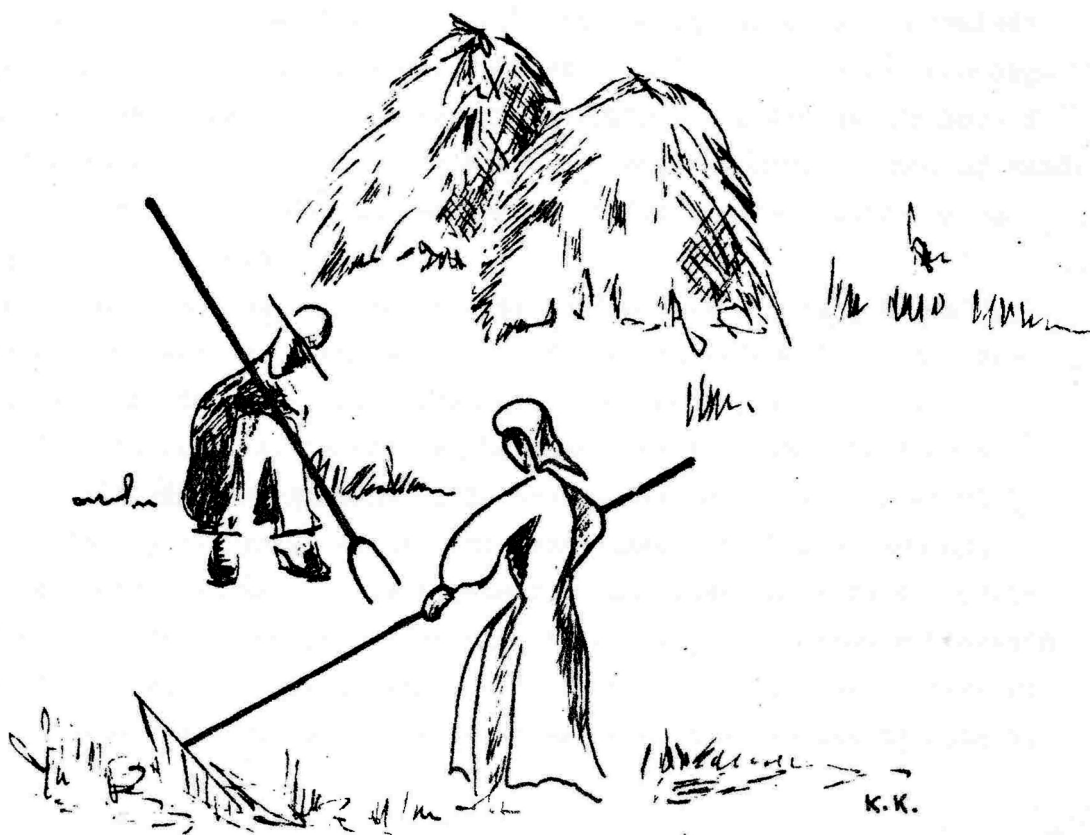
Afhængigheden af retsbetjentene medførte, at de til gengæld nød en særlig bevågenhed fra oberadministrationens side. Birkedommeren havde således intet besvær med at få opfyldt ønsker om sine private boligforhold og hele familiens forsørgelse. I Maderup havde han en af grevskabets gårde i fæste, hvor han qva "betjent i grevskabet" var fritaget for indfæstningen. I 1753 fik hans datter, og svigersøn lov at overtage den, idet han dog selv blev boende med konen.

Også svigersønnen fik gården uden indfæstning, desuden ret til at oppebære visse tiender og ret til bestemte leverancer af brænde; endelig betalte grevskabskassen en fornyelse af gårdens tag. Ud over disse fordele havde hele husstanden naturligvis som ikke-bondefødte fritagelse fra at pleje fødestavn.

Omkring 1755 blev birkeskriver Seerup også hjulpet til en gård i Maderup, her til leverede grevskabet fyrretømmer til opførelse af et nyt stuehus, 12 rdl. til indkøb af egetømmer og endelig bøndernes arbejdskraft til husets "oprejsning og klining".

KAPITEL III:

BONDEVILKAR

Indledning.

Det stod langt fra godt til med økonomien hos de gyldensteenske bønder i 1740'erne, men der var dog næppe nogen steder udenfor grevskabets område, hvor det så stort bedre ud.

En af de mest kontante årsager til den almindelige fattigdom, var den kvægsygeepidemi, som nåede sit højeste omkring 1745, og som kom tilbage med fornyet kraft inden årtiets udløb, hvilket indebar, at mange bønderbrug fik deres kvægbesætninger udslettet i to omgange.

Om 1700-tallets kvægsygeepidemier plejer man at sige, at de senere hærgede omkring 1751, i årene 1762-63, fra 1769-72 og atter 1779-81. Men når man specielt betragter udviklingen i det nordfynske område, nemlig på Gyldensteen og dets nabogodser, må det konstateres, at landboerne praktisk talt ikke fik pusterum for kvægsygen fra 1740'erne og til hen imod 1770. Den var tværtimod et af de største og mest latente problemer; således tillige en stadig barriere for nogen jævn økonomisk fremgang. (Dette var også, hvad grev Reuss måtte erkende, da han siden så tilbage på sine sidste 20 års bestræbelser for at ophjælpe grevskabet). Hertil kom den kendsgerning, at forskellige sygdomme blandt heste og får var næsten årligt tilbagevendende, sæsonprægede foreteelser.

Oberadministrationen forsømte ikke nogen lejlighed til at minde forvalterne om, at deres fornemste pligter dels var at ophjælpe bønderne med alle tænkelige midler, dels at inddrive deres landgilde- og andre restancer med fast hånd; dette skønt en opfyldelse af begge nævnte mål dog måtte synes at være en praktisk umulighed.

Restancerne, der jævnt hen beløb sig til mere end en fjerdedel af de samlede jordebogsindtægter i 1740'erne og -50'erne, havde også andre årsager end sygdom i bøndernes besætninger. Agerjorderne var nemlig gennemgående dårlige. I Ore, Nr. Sandager, Klinte, Grindløse og Bederslev sogne bestod de mest af sand og fint grus, og på disse steder lå mere end et halvt hundrede gårde og en snes småbrug til Gyldensteen.

Forvalter Henriksen besvarede næsten enslydende fra gang til gang Reuss' klager over restancerne med, at gårdene var alt for højt skyldsatte, men i øvrigt indskød han, var der jo heller ingen af nabogodserne, som var restancefri. Ville man undgå restancer, måtte godsledelsen sætte afgifterne ned. Selv i det tilfælde, at tiderne ville bedres, var det urealistisk at regne med de fulde jordebogsindtægter. Det kunne ikke være Reuss' mening, fortsatte forvalteren, at han skulle foretage udpantninger på stribe, (hvilket teoretisk set kunne virke gennemførligt på grundlag af lovligt erhvervede restancedomme). Der fandtes ganske enkelt intet at tage i pant hos bønderne; bortset fra deres sengeklæder ejede de stort set kun, hvad de gik og stod i,

erklæredes det.

Bønderne skulle bruge rede penge til at betale de kongelige skatter og visse landgilde- og hoveriafgifter med, og penge kunne de kun skaffe ved at sælge den reneste del af deres kornhøst, men det var købmændene i Bogen, som dikterede priserne, og disse lå naturligvis for det meste alt for lavt, i øvrigt var det ofte kun byggen, som kunne afsættes.

Ikke engang da egnen i 1761-62 oplevede et rigtigt smukt kornår, blev det til større fordel for bønderne; i bedste fald kunne de afsætte denne høst for 7½ mk. pr. tønde rug og 6 mk. pr. tønde byg, det var langt under halvdelen af det, som hovedgårdenes korn blev solgt for.

Ore-Skåstrup-egnen.

Af samtlige grevskabets "underdanere" var bønderne i Skåstrup i Ore sogn de dårligst stillede. Byen omfattede 22 gårdmænd, der var henviste til at dyrke nogle af egnens mest sandede jorder ud til den lave Kattegatkyst.

Skåstrups elendighed tiltrak sig i den grad opmærksomheden, at oberadministrationen iværksatte en række ekstraordinære foranstaltninger til byens op-
hjælpning i løbet af 1750'erne og -60'erne. Reuss var meget opsat på at bringe byen på fode, og gjorde sig fra starten klart, at aktionerne ville komme til at koste grevskabskassen en hel del; i Skåstrup kunne det nemlig tydeligt ses, at elendigheden ikke var selvforskyldt.

Gennem de sidste mange år havde gårdmændene haft de såkaldte Hugget-marker i forpagtning. De var kun anvendelige til græsning og høbjergning, men ikke desto mindre af vital betydning, for i kvægløse perioder (mange ejede ikke én ko efter kvægsygeangrebene) kunne der holdes får på dem.

Nødvendigheden i at Hugget-markerne stadig lå til Skåstrup-mændenes brug gik op for Reuss, da han i 1753 havde under overvejelse at lade jorderne indgå i Oregårds forpagtning i stedet. Han opgav hurtigt denne tanke, da der pludselig stod en delegation af bymændene i hans bolig i Sorø og udførligt forklarede, hvorfor samme marker var så ganske uundværlige for dem. Bønderne i Skåstrup, og for den sags skyld også dem i Ore, havde alle tider en så ringe kornavl, at de måtte købe både sæde- og fødekorn hvert år, og det var ofte her grevskabet lagde de største forstrækninger. Reuss udpegede derfor stedet til at være et slags forsøgscenter for kartoffeldyrkning. Han havde selv indkøbt "potatér og jordæbler" i Tyskland og vidste alt om, hvilket velgørende produkt dette allerede var i mange magre egne. I foråret 1762 lod han en halv tønde kartofler oversende til Mads Hviid med forsikringer om, at de ville "bære hundrede fold frugt".

Forvalteren fik ordre til at forsøgsdyrke kartoflerne selv, så enhver med egne øjne kunne forvisse sig om deres nytte, men der skulle tillige uddeles et par snese til de mest "skikkelige" (egnede) bønder, idet man gav dem løfte om at få godtgjort 1 mk. for hver skæppe jord i deres afgifter "for først kuns at få indført denne frugt", som det hed. Reuss så frem til, at bønderne snart ville dyrke kartofler "uden vederlag"; det ville blive helt overflødigt at opfordre dem, det ville gå ganske, som da de i sin tid havde indset fordelene ved humledyrkningen.

Humlen var overalt på grevskabet et meget vigtigt produkt. Både ved slottet, hvor der fandtes en humlehave med flere tusinde frugtbærende planter, og på hvert enkelt bønderbrug blev den agtet højt og passet omhyggeligt. Indtil midten af 1760'erne brugte man engelske eller brunsvigske planter, men derpå indførte Reuss bøhmisk humle, som blev anset for langt bedre.

I foråret 1762 fik Skåstrup-mændene nedsat deres forpagtningsafgift for Hugget-markerne, og som endnu et led i planen for byens ophjælpning tog oberad-ministrationen dernæst sigte på at gennemføre en egalisering i byen. Bønderne strittede dog imod; de havde nok engang oplevet en opblussen i kvægsygen og ville ikke for nogen pris indlade sig på eksperimenter. Reuss udsatte den ny jordfordeling et stykke tid, men forlangte, at forvalteren i det mindste straks foranstaltede nogle mindre ændringer med grundstykkerne, så at alle gårde, der endnu ikke havde det, kunne få en tofte nær ved.

Hvad der videre kunne gøres til fremme af udviklingen, var at øge og intensivere fåreavlen. Der udbrød ganske vist så godt som hvert eneste år sygdom blandt fårene, men et muligt tab ved at have lagt mange til, var dog altid betydeligt mindre, end når det gjaldt kreaturer. Godsledelsen prøvede derfor at få bugt med bøndernes angst for at satse på et udvidet fårehold, og til den ende havde Reuss planer om at indføre et præmieringssystem.

Fårehold og uldproduktion var fra gammel tid et selvfølgeligt supplement til bondehusholdningen i disse magre egne. Medens hovedgårdenes egen uld, der blev af en højere kvalitet end bøndernes, i reglen blev afsat til landets hattemagere, anvendte bønderne deres til hjemmefremstilling af dynevår, vadmæl, mutthum (molleton = et særligt blødt stof) strømper eller lignende, og hvad de ikke selv forbrugte, solgtes på markederne. Faktisk blev en ikke ringe del af landgildeafgifterne skaffet tilveje på denne måde, og den bondekone, der kunne opvise en særlig stor produktion af uldyarer, havde nærmest "et æretrin frem for andre". Den rå uld var samtidig et meget benyttet bytteobjekt mellem bønderne. Reuss befalede, at Mads Hviid skulle introducere gødskning "på den tyske måde" for at vise velsignelserne ved et udvidet fårehold: Metoden bestod i, at man lod et par hundrede får ad gangen græsse og gøde jorden på ét bestemt sted. Ved hjælp af særlige letflyttelige omhegninger skulle dyrene systematisk rykkes rundt, så alle jorder efterhånden fik gødning.

- 38 -

I 1760'erne fandtes der næsten 3300 får på hele grevskabet, hvoraf 3000 tilhørte bønderne. Dette var alt for lidt, hvis alle arealer skulle udnyttes. De får, som herskabet og hovedgårdsforpagterne holdt, blev hvert forår transporteret ud gennem det lave vand til Langø (senere opslugt af det inddæmmede areal) på bøndervogne for at græsse der i sommerhalvåret. Mads Hviid indvendte, at når man altid benyttede Langø, var der jo ingen får ved hånden, som kunne bruges til at demonstrere den tyske gødskningsmåde med. Reuss fastholdt imidlertid, at han på en eller anden måde alligevel måtte se at få bønderne gjort bekendte med metoden.

Ved til stadighed at forsikre bønderne om, at enhver forandring, der i starten betød udgifter, og måske først langt senere gav indtægter, ville blive financieret af grevskabets kasse, lykkedes det at få gennemført egaliseringen de næste år. Mads Hviid arbejdede ihærdigt med jordspørgsmålet og fik Skåstrup-bønderne ud af fællesskabet med skovmølleren i Ore og med Ore-bymænd. Reuss var begejstret; i foråret 1764 kunne bønderne få deres ligedelte jorder indhegnede hver især, men ganske vist kun i sammenhængende stykker på 7-8 tønder land. Alligevel var dette altid et skridt på vejen, - et forstadium til en egentlig udskiftning. Nogle af grevskabsskassens midler blev dernæst sat ind på at få introduceret "det levende hegn" hos Skåstrup-bønderne.

Fæsteforhold.

Et var imidlertid Skåstrups specielt dårlige vilkår, noget andet, hvorledes bønderne generelt klarede sig på deres brug. Det er et spørgsmål, som kan belyses ved blandt andet at gå til fæstebrevene, der i de fleste tilfælde fortæller lidt om, hvordan gårde og huse skiftede brugere, og hvilke årsager der lå bag fæsteskitterne.

6-års-perioden, maj 1755 til maj 1761, hvor en lakune i korrespondancesagerne ellers slører begivenhederne på Gyldensteen, er blevet gennemgået i fæsteprotokollerne, for at få belyst omstændighederne omkring fæsteskitterne.

Der blev i løbet af perioden bortfæstet 44 gårde, 21 huse og 4 bol eller "steder", altså sammenlagt 69 fæsteforandringer. Med alle 69 taget under ét ses, at der heraf foregik et fæsterskifte, fordi formanden var borttrømt, ét efter at formanden regulært havde forladt gården (d.v.s. i høj grad misligholdt den og pådraget sig overordentlige restancer), medens endelig 6 andre fæsteforandringer skyldtes, at de tidligere beboere havde måttet gå fra stedet på grund af fattigdom eller lignende årsager; heraf var de tre i øvrigt fra Ore-Skåstrup-egnen. Dette ville sige, at 1/8 til 1/9 af samtlige kendte fæsteforandringer blev foranlediget af ret håbløse sociale/økonomiske kår.

En sammenligning med det omfattende talmateriale, som tidligere undersøgelser har frembragt fra midten af 1700-tallet ved private godser i alle landsdele,

viser, at bøndernes grad af utryghed i fæstebrugets besiddelse ikke kan opfattes som speciel høj på Gyldensteen. Bondens usikkerhed med hensyn til de omstændigheder, hvorunder han kunne blive sat fra sit fæste, lå stort set på linie med gennemsnitsforholdene på fynske privatgodser (Fridlev Skrubbeltrang).

Et af de klareste principper i oberadministrationens fæstepolitik, var forsørgelsestanken. Reuss gav gang på gang udtryk for, at han "alene" sigtede til de fattige familiers "konservation"; det var ham lige meget, hævdede han, hvem der kom til at overtage ledige fæstesteder, når man blot fandt en løsning, hvorved gamle, syge eller uforsørgede stadig kunne få deres underhold. Det er også rigtigt, man passede på, at hele "forsørgelsespuslespillet" gik op, men dette blev selvfølgelig ikke gennemført alene af specielle medmenneskelige hensyn. Hvis man lod hjælpeløse mennesker udsætte af deres boliger, ville grevskabet jo blot have hobevis af fattigfolk, som måtte underholdes på herskabets regning, og det var meget begrænset, hvad man kunne råde over af midler til et sådant formål. Faktisk eksisterede der kun et legat, som grev Gyldensteen havde indstiftet, der pr. år gav 150 rdl. til uddeling blandt de fattige.

Forsørgelsesprincippet gennemførtes altså i hovedsagen på den nytiltrådte fæsters bekostning. I fæstebrevene indgik i reglen en passus om, at de på stedet værende personer skulle have deres underhold på livstid og tag over hovedet af ham. Det må ikke forstås sådan, at der ligefrem blev opsat detaljerede aftægtsbetingelser; regulære aftægtskontrakter var egentlig sjældne fænomener i denne periode på Gyldensteen. For kort at karakterisere forholdene, kan det siges, at i mindst 25 ud af de 44 gårdfæsterskifter indenfor perioden 1755-1761 fandt der en eller anden form for familiefæste sted (blandt andet ved at den nye fæster ofte ægtede enken på stedet), og i en meget stor del af disse tilfælde, fandtes der en pligt for den nye til at forsørge nogle på gården værende gamle - eller på anden måde hjælpeløse folk.

Tallene kan ikke umiddelbart sammenstilles med tidligere fremlagte resultater udtrykt i procenter (Fridlev Skrubbeltrang), men det må dog atter her fastslås, at gyldensteenske gårdfolks vilkår, når alderdommen overmandede dem, var mindst lige så gode, som dem folk havde på nabogodserne.

Når der sad en enke på gården, blev det i reglen gjort til en betingelse, at den unge fæster skulle ægte hende for at komme til; det samme gjaldt, hvis der i stedet var tale om en giftefærdig datter, og de unge karle var for det meste også indstillede på disse vilkår. I ét tilfælde ses dog, at en nytiltrådt fæster gjorde hårdnakket modstand: Fæstekontrakten var for længst underskrevet og 11 rdl., som del af en større indfæstningssum, allerede afleveret til forvalteren, men manden kunne ikke holde den fæstemø ud, der var fulgt med gården. Han blev en tid udsat for et forholdsvis mildt pres fra godsstyrelsen, der håbede, at sagerne ville jævne sig efterhånden, men bonden fastholdt, at

han ville bort, selv om han ikke kunne få sine 11 rdl. tilbage. Johannes Hviid indstillede til Reuss, om man ikke kunne true ham med indsættelse i Odense tugthus, men denne mente dog, at det var at gå for vidt; forvalteren måtte se at finde en anden til den gård.

Reuss gav i tidens løb adskillige eksempler på, at han i sin grundholdning til mennesker var noget mildere end tonen generelt var for samtiden. - Vel at mærke, når det fremgik, at nød og problemer hos folk var uforskyldte, for han kunne med sine pietistiske moralbegreber reagere bestemt nok, hvis det drejede sig om pligtforsømmelser, dovenskab, drikkeri og "liderlighed".

Under forhandlinger med nye fæstere om kontrakter lod han i vidt omfang bonden selv bestemme; - et allerede indgået fæste kunne fortrydes, og så prøvede han ikke, at tvinge nogen, men lod forvalterne finde andre folk, der kunne overtage stedet. En fattig enke, som sad tilbage med småbørn i et hus skulle således ikke tvinges til at få en ny fæster ind, selv om vedkommende ville forsørge hende på livstid, hvis hun lige netop havde noget imod denne person. Man måtte vente, til der dukkede en mand op, hun kunne blive enig med.

Hvert år figurerede der som sagt restancer på godsregnskabet; med alle gamle og nye beløb de sig i 1751/52 til 914 rdl. alene på Gyldensteens forvaltningsdistrikt. Heraf kan dog ikke sluttet meget, for der findes i årrækker ingen oplysninger af tilsvarende art, der kunne vise en kurve for bøndernes betalingssevne. Det ses imidlertid, at de bønder, der havde Hugget-marker i forpagtning, fik nedsat forpagtningsafgiften i begyndelsen af 1750'erne, og det samme blev indrømmet de Uggerslevgård-bønder, der hele tiden havde det meste af denne hovedgårds jorder i forpagtning. Endelig måtte Badstrups bønder så sent som i 1763 have nedsat deres landgildeafgifter, nemlig fra 9 til 8 rdl. Landgildenedsættelser var generelt meget sjældne og forekom næsten blot som midlertidige støtteforanstaltninger. Dette var også tilfældet på Gyldensteen; både forpagtningsafgifterne for de bonde-dyrkede hovedgårdsjorder og Badstrups landgilde blev hævet til det gamle leje, da fæsternes betalingsevne efterhånden bedredes. Udsigterne syntes at blive lysere fra midten af 1760'erne. Mads Hviid kunne nu til Reuss' udtalte tilfredshed fremlægge et næsten restancefrit regnskab, og Reuss konstaterede, at Ore sogns beboere nu "Gud ske lov" ved Hviids indsats var ved at komme i bedre stand end tilforn.

-Med Gyldensteens distrikt lå det tungere, i alle tilfælde så længe Henriksen endnu stod i spidsen. Der var ikke nær den samme driftighed hos beboerne, drukenskaben florerede, det tjente ikke oberadministrationens gode rygte med al den fuldskab, og forvalteren fik også skylden for dette. Faktisk lykkedes det siden Johannes Hviid at få saneret en smugkro, som Henriksen havde lukket øjnene for; herfra var udgået megen dårligdom og dovenskab. Selv om Uggerslevgårds bønder ikke blev "plaget med hoveri" og endog blev behandlet "med omhed" af

Reuss i henseende til forstrækninger m.v. tillod de sig under Henriksens bestyrelse ikke desto mindre stadig at ophobe restancer.

Jordebøger eller regnskabsmateriale fra perioden er ikke bevaret, men det ses af korresponcancen, at Gyldensteen-fæsternes landgildeafgifter var ganske typiske for landsdelen og tiden: Fraset hoveri-spørgsmålet (pengeafløsning eller naturalhoveri) lå den rene landgilde på omkring 1 rdl. pr. td. hartkorn (omregnet i rede penge), dertil byg som den mest brugte kornlandgilde og endelig lam, gæs og høns som småredsel.

Det forekom på grevskabet, at en eller anden gårdmand med herskabets tilladelse lod opføre et hus på sin fæstejord og heri satte en husmand, som ved arbejde eller ved betaling af husafgift i penge var med til at skaffe gårdfæsteren midler til betaling af hans egne forpligtelser. Skikkens udbredelse på Gyldensteen eller på fynsk privatgods overhovedet er uvis, men der kendes så meget til forholdene på Sjælland, at det kan fastslås, at fænomenet var almindeligt på Kronborg og Sorø amter (Fridlev Skrubbeltang).

Den økonomiske fremgang, som dog trods alt kunne spores fra ca. 1764, blev ikke mindst afspejlet i indfæstningssummernes størrelse: Omkring 1750 kunne man fæste en gård på 6-7 tdr. hartkorn med 30 rdl. i indfæstning, men fra midten af 1760'erne lå summen nærmest på det dobbelte, og omkring 1771/72 blev der givet indfæstning på ca. 165 rdl. for en gård på 8-9 tdr. hartkorn. Det var almindeligt, at bonden betalte afdrag på indfæstningssummen, undertiden over så lang en periode, at den ikke var færdigbetalt, når han døde eller atter fratrådte.

Der fandtes naturligvis en del tilfælde, hvor gårdens dårlige tilstand eller de forsørgelsespligter, som den ny fæster fik pålagt, måtte udelukke, at der kunne kræves nogen indfæstning, men alt andet lige, må det dog siges, at grevskabsadministrationen til enhver tid gjorde, hvad den formåede, for at presse eventuelle spareskillinger fra de ny fæstere til indfæstningen.

Reuss havde nu forvalter Henriksen mistænkt for at give kandidaterne tilsagn om fæste på vilkår, der var meget blidere, end de pågældendes "formue" egentlig berettigede dem til. Han gav derfor på et tidspunkt ordre til, at Gyldensteens birkedommer fremover skulle bilægge ethvert udkast til fæstekontrakt med sin erklæring om, hvor meget vedkommende faktisk var i stand til at udråde i indfæstning. Forvalteren indvendte, at birkedommeren aldeles ikke havde føling med den enkelte karls økonomiske omstændigheder; det var udelukkende ham, Henriksen, der kendte til de spørgsmål, og det var fornærmende, at greven drog hans dømmekraft i tvivl. Fæstepolitikken på Gyldensteen fulgte imidlertid en meget almindelig hovedlinje: Bønderkarle, der havde lagt noget til side og som i øvrigt var uberygtede, havde næppe svært ved at komme til gård. I visse tilfælde ville Reuss også hellere slå noget af på indfæstningen, end at risikere,

at karlen søgte om rejsepas bort fra grevskabet - med alle sine sparepenge. Trods stavnsbåndet var det i det mindste teoretisk, - og nu og da endog praktisk muligt at rejse hen på et fremmed gods, for at indgå et mere fordelagtigt fæste dér, men enhver godsstyrelse kunne lægge hindringer i vejen, eksempelvis ved at forlange en rund sum for at udstede rejsepas.

Reuss sørgede for, at hans egen sekretær, Schäfer under sine inspektioner på Gyldensteen, tog de forskellige unge karle i øjesyn. En "temmelig høj og voksen karl", som også havde penge, skulle der altså holdes på, men en mand på "over 40 år, liden og slet af vækst", der tilmed var sygelig og ej syntes, "at blive grevskabet til nogen tjeneste", kunne godt få lov at rejse ind på nabogodset og tage fæste dér, - dog imod at erlægge 20 rdl. for pasudstedelsen.

Der var forskellige måder, hvorpå en godsadministration kunne holde sig á jour med de enkelte beboeres økonomiske tilstand. På grevskabet Langeland brugte man at holde øje med størrelsen af de arvekapitaler, som efterhånden faldt blandt bønderne, og som blev indsat i grevskabets overformynderi. Når det så blev aktuelt for arvingerne at forhandle om et fæste med greven, afpassede han i vidt omfang kravet om indfæstningsbeløbet efter de pågældendes "formuer".

Medens der jævnt hen var et par karle hvert år, som gjorde ansøgning om at fraflytte Gyldensteen, for at indgå fæste på et fremmed gods, var der tilsyneladende ikke en tilsvarende interesse hos nogen udefra for at blive grevskabets undersåtter. I sandhedens interesse må det dog også siges, at bortset fra "det unge mandskab", som man skulle have til erstatning for dem, der rejste, så var der absolut ingen større gæstfrihed overfor fremmede på Gyldensteen. Reuss var af den opfattelse, at grevskabets egne beboere i hovedsagen var gode nok, og det menneske-materiale, der nu engang gaves, skulle også udnyttes; fremmede folk gav en masse besvær og kunne - "mestendels ikke ret lære at skikke sig".

"Det unge mandskab".

Hvis en karl, som var soldater-egnet, gerne ville bort fra Gyldensteens område, kunne han (fraset diverse andre betingelser, der også skulle være opfyldt) kun komme det, når herskabet fik en anden tjenestedygtig karl udefra i hans sted. Undertiden fandt der således en livlig handel eller "mageskiftning" sted mellem de forskellige godsherskaber om karlene. I visse tilfælde så det endda ud til, at man ligefrem stjal ungt mandskab fra hinanden.

Det betød dog næppe, at karlene nødvendigvis følte det, som om der blev begået personligt overgreb på dem; - faktisk ser man ingen eksempler på, at herskabet ligefrem anvendte tvang, og heller intet tyder på, at det ønskede at komme i en sådan situation. Da en del af Gyldensteens bønder ved jord-mageskifter i 1760'erne med nabogodserne kom under andet herskab, nægtede de at lade sig overflytte i rullen til også at være landsoldat-emner for det ny herskab, et forhold,

- 43 -

der ganske blev accepteret af Reuss.

"Det unge mandskab" i betydningen: Til soldatertjenesten egnede karle, holdt man på Gyldensteen, aldeles som det skete andre steder, en udstrakt kontrol med (selv om forvalter Henriksen slog noget af på principperne).

Lovgivningen rykkede i flere tempi aldersgrænsen for optagelse i lægdsrullen nedad, så bønderdrengene til sidst skulle indskrives allerede ved det fyldte 4. år. Endnu på det tidspunkt, hvor indskrivningen skulle ske ved 9-års alderen, indførte Reuss, at alle drengebørn straks ved fødslen skulle optages i reserve-rullen for fremtiden, "for at have desnøjere agt på, at de ikke førend deres 9. år skal komme fra godset".

Oberadministrationens faste linie med hensyn til mandskabsregistreringen blev imidlertid forstyrret en del ved at Henriksen fulgte en anden - og for ham selv formentlig ret indbringende vej. Forvalteren var ikke smålig, når det gjaldt om at lade bønderkarlene rejse bort fra grevskabets grund, og i begyndelsen af 1760'erne opdagede Reuss til sin forfærdelse, at der i tidens løb var kommet adskillige velhavende karle fra godset på denne måde, flere havde vel haft "op mod loo rdl. i formue", og Henriksen havde ikke engang skaffet "andre dygtige karle i deres sted". I sin første vrede befalede Reuss, at hver eneste karl, som forvalteren havde ladet rejse ganske efter sin egen bestemmelse, skulle skaffes til veje igen på grevskabet, og dét straks. Henriksen tog ordren ret afslappet og oplyste i de følgende måneder lidt efter lidt Reuss om, at den eller den karl umuligt kunne fås tilbage, - i de fleste tilfælde havde karlene allerede for år siden taget tjeneste eller fæste andetsteds, og hverken de selv eller deres nye herskaber var naturligvis interesserede i den Gyldensteenske mandskabsmangel.

Deserteringer fra soldatertjenesten fandt af og til sted, men blandt grevskabets karle dog kun med års mellemrum. Når det hændte, toges der prompte rømningsdom over dem ved birketinget, og undertiden lykkedes det faktisk at indfange én af de pågældende. Almindelig procedure var herefter, at karlen blev hensat på vand og brød i grevskabets arrest, og her kunne han godt komme til at opholde sig en månedstid eller mere; det afhang af, hvornår Reuss tog de videre beslutninger om ham.

Det næste trin var i reglen, at han "i nogen tid" blev overflyttet til et gevorbent regiment, hvor behandlingen af soldaterne var langt mere rå, end i landmilitsen. Det var alt sammen meget ubehageligt, - selv godsledelsen ventede der en "ubehagelighed", for med flytningen var karlen slettet af grevskabets landmilitsrulle, og man skulle nu til at fremskaffe en ny i hans sted.

Hoveriet.

Det var på det nærmeste umuligt at finde forpagtere til hovedgårdene, hvis de ikke kunne disponere over bøndernes arbejdskraft til jordens drift. Et bestemt antal hovninger var således inkluderet i forpagtningsvilkårene; men på den måde, at de i hovedsagen kun måtte udnyttes til lodsarbejde, tærskning og kørsler med korn- eller andre produkter. Hvad forpagterne der udover skulle bruge af arbejdskraft, måtte de betale sig til. Forvalterne havde strenge ordrer til at overvåge, at disse regler blev holdt - (men som man vil huske figurerede de selv som hovedgårdsforpagtere i længere perioder).

Grevskabsadministrationen og herskabet havde også brug for et vist antal hovninger; dels drev man visse jorder på kassens regning, dels var der utallige andre sager, der fordrede såkaldt "håndtjeneste". En overordentlig betydningsfuld side var skovdriften, der beslaglagde bønderne til træfældning, til at hugge, save og kløve tømmer og brænde, til grundforbedringsarbejder, dér hvor Reuss ville opelske ny skov, til grøftegravning, stensætning, gærders og hegn pasning, vejanlæg og vejreparationer.

Denne håndtjeneste omfattede også medvirken ved reparationer på grevskabets gårde, kirker og andre bygninger, oprensning af vandgravene, af slotshavens karpedamme, budtjenester, produktkørsler og rensning af herskabets svinesti.

Endelig var der hovspindingen, som til et godt stykke hen imod århundredets udgang var et almindeligt fænomen på de fynske godser. Det sædvanlige var, at bønderkonerne spandt uld for deres herskaber, men på grevskabet spandt man også hør. Der blev nu ikke dyrket hør, men den blev indkøbt udefra og fordelt hos bønderne.

På grundlag af den levende tradition for uldspinding, som en hovningspligt, opstod der en hel "industri" på grevskabet, som dog i den videre produktionsproces, ikke havde karakter af hoveri-ydelse. Medens grevinde Knuth levede blev der spundet hør, vævet hørlærred og foretaget blegning af tøjstykkerne. Når først spindingen var gjort som almindelig hoveriydelse, omdelte grevinden personligt garnet til en udvalgt skare af hjemmevævere, der fik deres løn udbetalt hos forvalteren, når de afleverede det færdige produkt.

I begyndelsen var formålet egentlig kun at få vedligeholdt og suppleret beholdningerne på slottet af duge, servietter, sengelinned, gardiner og møbelstoffer med disse lokalt fremstillede vævearbejder, men i en periode af 1750'erne (til nogle år efter grevindens død) blev der vævet langt mere, end slottet kunne op-suge. Årsproduktionen var eksempelvis i 1753 på 358 alen horgarnsdrejl, 387 alen blågarnsdrejl og 92 alen horgarnslærred. Virksomheden døde dog efterhånden hen, men i begyndelsen af 1760'erne var Reuss indstillet på, at få den i gang igen; dog var det nu muligvis blot med henblik på en fornyelse af slottets nedslidte linnebeholdninger.

Hoverispørgsmålet som sådant optog Reuss meget. I foråret 1762, hvor han for-

- 45 -

beredte hovedgårdenes udsættelse til ny forpagtninger med virkning fra maj 1763, skulle naturalhoveriets omfang overvejes og besluttet for de næste mange år ud i fremtiden.

Han indbød til den ende samtlige grevskabets bønder "til at forsamle sig" og rådslå om deres kommende arbejdsforpligtelser. Indtil videre undersøgelser af godsejernes relationer til bønderne for så vidt hoveri-spørgsmål angår, foreligger, må man nok have lov at betragte Reuss' skridt, som temmeligt opsigtsvækkende. - Fra en lidt senere tid ved vi i det mindste, at bondemøder om hoverianliggende nærmest blev opfattet af herskerne, som forsøg på "sammenrotning" eller "komplot", hvilket man slog ned på med hård hånd.

Reuss forlangte imidlertid en skriftlig redegørelse fra bønderne med hensyn til deres ønsker om eventuelle forandringer i forpagtningskonditionerne, der kunne lette hoveriet. Han ville naturligvis samtidig have deres tilbud om "vederlag" (afløsnings-betaling). Hvad der kom ud af dette, vides der ikke noget bestemt om (se p. 47), men godsstyrelsen opererede på den tid med nogle hoveriafløsningskrav, der lå betragteligt højere end det beløb, som var blevet kaldt sædvanligt omkring 1750. (Nemlig den gang 1 rdl. pr. tønde hartkorn). I 1762 satte godsadministrationen eksempelvis hoveriafløsningen for en halv gård til 8 rdl. og for en hel gård til 20 rdl. om året. Det er ikke umiddelbart gennemskueligt, hvad der skulle forstås med "en halvgård" efter som fæstebrugenes jordtilliggende stadig var af yderst forskellig størrelse; noget tyder dog på, at der var sket næsten en fordobling pr. tønde hartkorn for afløsning siden 1750, - med andre ord en udvikling, som lignede den, indfæstningssummerne havde undergået.

Fra midten af 1760'erne blev der på Reuss' bud ført nøjagtige regnskaber på de to forvaltningsdistrikter over det faktisk udførte hoveri; - en omstændighed, som nok er værd at hæfte sig ved. Der blev altså på privat initiativ holdt kontrol med arbejderne, deres art, omfang, varighed etc. flere år før regeringen begyndte at blande sig i godsejernes forbrug af hovninger og deres krav til bønderne om pligtarbejder. Måske vil korrespondancesager i andre godsarkiver kunne afsløre, at skikken egentlig var mere udbredt, end man foreløbig har kunnet fornemme, men selve regnskabsoplysningerne vil formentlig i næsten alle tilfælde mangle, indtil videre har forskningen i det mindste ikke kunnet fremdrage sådanne. Dette generelle træk er desværre også gældende for Gyldensteen: På grund af tabt regnskabsmateriale kan man således alligevel ikke karakterisere hoverifænomenerne på grevskabet i andet end almindelige vendinger.

Med Reuss' ord skulle der fra maj 1764 indføres "tjenesteregistre... hvorefter fuldstændig og tydelig kan ses alle slags tjeneste, som hovnings- og fribønder samt husmænd have at forrette med håndtjeneste og med agen, såvel ved forpagtergårdene som for herskabet og forvaltere, som også i kongens ægter".

Enhver udført tjeneste skulle afkrydses og bønder og husmænd skulle på "kassens regning forsynes med fornøden kvitteringsbøger, hvori skulle afskrives tjenester ved datum".

Reuss' påfund vakte ikke just begejstring hos forvalterne. Selv Mads Hviid på Oregård jamrede over den tid, det ville tage at føre sådanne registre. Reuss fejede alle protester af med at pålægge ladefogeden det ny arbejde, "dog at forvalterne tillige dermed flittig vil have opsyn, for at ladefogeden ikke misbruger den havende myndighed".

Han bestemte endvidere, at forvalterne, når en hovning skulle udskrives, skulle forsyne deres ladefogeder med en skriftlig ordre dertil. "I ordinær hovarbejde", hed det, "er en generel anvisning nok, i ekstraordinær måtte det være en specialanvisning, hvortil det skulle udskrives, hvormed registret måtte bilægges, og bønderne af ladefogeden igen skriftligen æskes, hvorefter bonden kvitterer den gjorte hovning, og overalt indrettes dette register således, at det herefter kan følge det årlige regnskab".

Her, som i flere andre sager, viste det sig dog, at det slet ikke var så let for Reuss at få sine befalinger efterlevet prompte, når han selv opholdt sig langt borte. - Med ledsagelse af mange forklaringer og udflugter måtte forvalterne ved afleveringen af 1764/65-års regnskabet indrømme, at hoveriregnskaberne endnu ikke var påbegyndt for alvor; de skemaer, som Reuss selv havde udformet og fremsendt til brug herfor, var dem uvante, ja man havde slet ikke kunnet forstå at udfylde dem rigtigt.

Til sin vældige ærgrelse måtte Reuss endda også næste år, ved fremlæggelsen af 1765/66-regnskaberne, konstatere, at grevskabets betjente stadig var for tunge til at opfatte ideen med hans system. Han dikterede udførligt en lille snes kategorier af avlings- og ægthoveri, som han ønskede specificeret i regnskaberne, men som man blot havde slået sammen i de fremlagte bilag. Det blev nu åbenbart, at ladefogeden på Oregårds distrikt ikke kunne finde ud af det, fordi han hverken kunne læse eller skrive; Reuss var forarget: manden havde jo netop fået et ekstra løntillæg for at føre disse regnskaber! Altså, en ladefoged uden disse elementære kundskaber, kunne man ikke have. Han forlod også grevskabet nogen tid efter, selv træt af besværet og i det hele taget utilfreds med de eksistensvilkår man havde budt ham længe; en ny ladefoged, som mestrede læsning og skrivning ansattes.

Da general-landvæsenskollegiet indkaldte betænkninger fra godsejerne i anledning af forordningen af 6/5 1769 om hoveriets bestemmelse i Danmark, havde Reuss fortrængt de kedelige begyndervanskeligheder, der havde været med hoveri-registrene. For hans eget vedkommende svarede han kollegiet, var det så lykkeligt, at han

allerede for "en lo á 12 år siden har sigtet mit øjemed hen på samme indretning (hoveriets fastsættelse) at træffe med bønderne i grevskabet".

Når dette var sagt, måtte Reuss dog oplyse kollegiet om, at han alligevel ikke kunne "fuldføre det allernådigst befalede hoverireglement (nemlig at fremlægge en oversigt over hoveriets omfang ved Gyldensteen). Ganske vist var der nu i 6 år blevet holdt "fuldstændige tjenesteregistre" ved godset, men disse kunne ikke danne basis for det reglement, regeringen ville se. Der var nemlig 2 sæt hovedgårdsmarker (Uggerslevgårds og Huggets marker), hvor hovning ikke havde været fastsat eller forrettet, da bønderne hele tiden selv havde haft markerne i forpagtning. Desuden fortsatte Reuss, skulle den unge greve, Johan Heinrich snart selv tiltræde Gyldensteens administration, og det var ikke godt at vide, hvilke tanker han havde om fremtidige forandringer i hoveriet, fremtidige metoder at drive hovedgårdsjorderne på etc. etc. Reuss udbad sig med andre ord "nogle års respit" på Gyldensteens vegne, og viste hermed samme reaktion på regeringens krav om hoverireglementer, som stribes af andre godsejere i tiden forud for forordningen af 20/2 1771 (med hvilken Struensee-regimet påtvang de private godser ganske bestemte hoveri-begrænsninger).

Reuss havde dog meget andet, som han gerne ville fremføre for kollegiet angående hoveriet. I sig selv var det "rosværdigt, at kongen ville sætte grænser for, at tyranniske jordegodsejere ikke bebyrder bonden med al for stor hovning", men "dog fortjener og en fornuftig husbond at håndhæves i sin lovlig erhvervede ejendomsret".

Han havde forlængst, fortsatte han, været betænkt på at lette Gyldensteen-bønderne i deres hovning. I lighed med hvad man allerede for 30 til 40 år siden kunne se i Sønderborg amt, havde han ønsket at fastsætte visse dage og visse mål for pløjning, harvning, slåning og indagning etc. Og han havde tænkt, at bortset fra, hvad bønderne skulle forrette af avlingshoveri for forpagteren, så skulle de ikke have videre at bestille med ham, men til gengæld betale for friheden en "ganske mådelig sum". Han havde indbudt bønderne til forsamling og et møde med sig selv, "men de ville hellere lade det blive ved det gamle med hovtjenesten, end forstå sig til en eneste skilling".

Forklaringen på denne bagstræveriskhed var for Reuss helt enkel: De fleste bønder anede næppe, hvad de skulle bruge den megen tid til hjemme, - de var alt for fantasiløse til at udnytte den. Op mod en sådan sløvhed kunne Reuss holde et lysende eksempel fra en hovedgård på Als (han havde jo også været amtmand over Sønderborg amt). På denne hovedgård, der var under forpagtning, blev det gennemført, at bønderne fik visse bestemte avlingsmål og resten af det tidlige hoveri fri for 12 rdl. årligt i en 6-årig periode (svarende til forpagtningsåremålet). De gode bønder brugte naturligvis deres øgede tid til at forbedre deres egne gårde. Næste 6-års forpagtning indførte man lidt mere frihed for ialt 18 rdl. om året, og den næste igen, øget frihed nu for ialt 25 rdl.

Samtidig smittede de flittige bønders eksempel, så alle efterhånden kunne indse hoveriafløsningens fordele.

Det anførte eksempel, som Reuss delvist havde forsøgt at efterligne på Gyldensteen, var så vidt han kunne se, den eneste farbare vej frem i hoverispørgsmålet. Regeringen burde lægge sig på sinde, at man i disse sager altid måtte gå gradvist tilværks. Selv om han ikke brugte udtrykket, mente han kort sagt, at regeringen greb sagerne an på en særdeles upædagogisk facon.

Bortset fra Reuss' bemærkninger til kollegiet om bønders fantasiløshed, når det gjaldt hoveriafløsning, tog det billede, han gav af Gyldensteen-forholdene sig ret idyllisk ud. Trods alt var det lykkedes at indføre visse lettelser i hoveriet, selv om bønderne i starten ikke havde forstået, at det var til deres eget bedste.

De lettelser, som Reuss hentydede til, bestod i, at der på grevskabsskassens regning var blevet anskaffet et par dobbelte storsave og "8 jernhuler" (?) samt flere andre redskaber, der skulle gøre udsavning af tømmer og kløvning af brænde mindre tungt for bønderne.

Fra 1765 blev de såkaldte hovningsfrie bønder desuden beordret til at deltage i arbejdet med at så agern og granfrø og med at indhegne nye små løkker, der tid efter anden blev udlagt til opelskning af skov.

(De hovningsfrie bønders traditionelle hovarbejde bestod i at virke sammen med de andre ved opførelse af nye gårde, og når der skulle fældes og hjemkøres træ fra skovene; de havde også visse ægtpligter, og var altså slet ikke fri for hoveri i bogstavelig forstand).

Hovningen på Gyldensteen blev ikke afviklet planmæssigt til enhver tid. I vinteren 1764 rapporterede Johannes Hviid, at bønderne fra Nørreby var opsætsige og nægtede at forrette skovning sammen med de andre hoveripligtige; det drejede sig om en arbejdsydelse, som forpagter Kallager på Gyldensteen havde fået løfte om. Reuss bestemte, at de skulle straffes, men "da de er så mange, i penge"... og "på en tålelig måde". Bønderne blev derefter idømt mulkt, men de nægtede kategorisk at betale dem, hvorpå forvalteren måtte foranstalte udpantninger hos dem i stedet. De pantede effekter henlå et stykke tid til indløsning, men der var ingen, som kom på bedre tanker, og forvalteren lod dem så sælge på auktion. Ud af det hele fik grevskabsskassen en indtægt på 4 rdl. - et ringe resultat i forhold til alt besværet.

I sommeren 1765 opstod der også uro. Bønderne ville under ingen omstændigheder gå i lag med et omfattende oprensningsarbejde ved én af Gyldensteens fiskedamme. Johannes Hviid, der åbenbart kendte deres stædighed, og muligvis også selv betragtede dette arbejde som uoverkommeligt for dem, gik i forbøn hos Reuss, men blev afvist. Det var såmænd yderst prisværdigt, svarede greven, at forvalteren havde så stor omsorg for sine undergivne, men arbejdet skulle udføres nu, efter

- 49 -

som damrensningen var blevet forsømt i en årrække under Henriksens bestyrelse. Til gengæld var Reuss villig til at anskaffe "maskiner og andre dertil fornøden redskab.. om arbejdet derved kan lettes for bønderne og deres heste", - og da det drejede sig om et ekstraordinært arbejde, så skulle også de hovningsfri bønder indgå i det på lige fod med de andre. Nu måtte forvalteren virkelig vise, at han var mand for at gennemføre projektet, fortsatte Reuss; han skulle overtale bønderne på en venlig måde og give dem nogle tønder øl; samtidig måtte han stille dem i udsigt, at de ved en anden lejlighed ville få deres velvillighed belønnet. Bønderne lod sig imidlertid ikke besnære; de fastholdt, at de ikke kunne overkomme damrensningen, og at de hellere ville betale sig fra den. På den måde stod så endnu tilbage et tovtrækkeri om betalingens størrelse, men til slut tilbød forpagter Kallager at lade arbejdet organisere og udføre for et bestemt beløb fra kassen, og dermed endte forhandlingerne med bønderne.

KAPITEL IV:

FREMGANG

OG

"PROJEKTSTYRING"

Indledning.

Regeringens indsats for at forbedre landvæsensforholdene blev indledt med forordningen af 29/12 1758 om fællesskabets ophævelse (især på Sjælland, Møen og Amager), der blev udsendt af general-land-økonomi- og kommercekollegiet. Den blev suppleret med forordningen af 28/12 1759, der handlede om fællesskabets ophævelse på Fyn og Lolland-Falster med underliggende småøer. Desuden blev der 3/3 1716 efter indstilling til kongen fra den for landvæsenets opkomst anordnede kommission udgivet en stor forordning, der også omhandlede det jyske område, og som fastslog, at det efterdags skulle stå enhver lodsejer frit at indægne og samle sin jord på ét sted, hvad enten det drejede sig om skov-, ager-, eng- eller andre grundstykker. Endelig udkom også forordningen 15/3 1761 om "landvæsenets ydermere forbedring... fællesskabet at ophæve og hindre".

Mageskifterne.

Efter tilsynekomsten af sidstnævnte lov blev der gang i udskiftningsbestræbelserne hos de forskellige godsejere på Nordfyn. I 1761/62 var der stor aktivitet for at bringe en række mageskifter i stand; alle mageskiftede med alle. Reuss brugte Mads Hviid til at vurdere nabogodsejernes tilbud, og Hviid kunne udenad på fingrene, hvor grevskabet var lodtagen med andre, hvilken tilstand de fremmede bønder var i, hvordan jordernes bonitet var etc. etc. Selv om Hviids ekspertise ikke var til at undvære, benyttede Reuss også en af egnens godsejere, som rådgiver og upartisk vurderingsmand, når han lå i mageskifteforhandlinger med en tredje godsejer. Det var i det hele taget almindeligt, at godsejerne stillede sig til disposition for hinanden som uofficielle rådgivere, når man ikke selv var part i et mageskifte, men dog var fortrolig med egnens landvæsensforhold; systemet virkede meget praktisk og gav i almindelighed også forhandlingerne til alle sider et smidigt præg.

Ved 1762-årets udgang var der allerede opnået en del for Gyldensteen: For det første havde grevskabet qva største lodsejer udført en række hegningsarbejder. De omfattede den såkaldte Aateners mark, der lå i fællesskab mellem 7 byer (Eilby, Lunde, Svenstrup, Jullerup, Melby, Brønstrup og Askeby), så hver by havde fået sin jord for sig selv i denne mark. - Også Mose-mark, der blev brugt af Rosstrup-, Bolmerod- og Højrup-bymænd, var blevet afdelt på samme vis.

Store Skovmark, eller Store mark, som den også blev kaldt, blev med grøfter delt imellem Ore- og Skåstrups bymænd, og Gallehøjsmarken, hvor ikke mindre end 9 byer havde fællesskab (Sørslev, Hemmerslev, Esterbølle, Maderup, Moderup, Slagstrup, Roderup, Reveldrup og Kolshauge), blev inddelt i fire dele ved hegn og grøfter. Fællesskabet var her så kompliceret, at byerne i første omgang måtte gå sammen to og to om delene, undtagen på den sidste fjerdedel, hvor tre byer måtte blive

i fællesskab indtil videre.

I Tinghøjsmarken lykkedes det at få adskilt Askeby og Kosterlev, og desuden fik elleve bymænd fra Hemmerslev et særligt afhegnet område af Tinghøjsmarken, der kaldtes Wierne Mose. Endelig blev også fællesskabet mellem Eilskov og Nymark byer ophævet i den såkaldte Kongens Å-made.

Ved et mageskifte med Dallund gods opgav Gyldensteen Brønstrup by og blev på samme tid et fællesskab med nogle kron- og ødejorder kvit; til gengæld afgav Dallund sine ejendomme i Uggerslev og Eskildstrup til grevskabet.

Til baroniet Kørup overlod grevskabet alt sit bøndergods i Bårdesø, som var ikke mindre end 10 gårde, og til Kørup afgav det også jord i Bederslev, Højrup, Bolmerod, Melby, Grindløse, Uggerslev og Ringe. Herefter var Kørup eneejer i Bårdesø, og grevskabet havde banet sig et stykke af den vej, som med tiden skulle føre til opløsning af fællesskabet de andre steder.

Med Elvedgård gods fik det nogle udvekslinger, som bevirkede, at antallet af lods ejere i Skovby efterhånden kun var tre.

Den såkaldte Næder Mølle, som grevskabet havde fjerdeparten af, medens Harritslevgårds gods ejede resten, blev helt overgivet til Harritslevgård, og med Langesø gods mageskiftede man sådan, at grevskabet overlod nogle engjorder i Morud og i stedet to huse i Hårslev. Herefter var Gyldensteen største lodsejer i Hårslev. Meget var således opnået, men langt mere ventede endnu på en forbedret jordfordeling. Reuss noterede sig med lettelse de gjorde fremskridt, men understregede hver gang også, at dette blot var de første små alen ad en uhyre lang bane.

Visse spørgsmål var temmelig uoverskuelige; dette gjaldt ikke mindst "det store fællesskab i Broe Skov", der omfattede Gyldensteen og Kjærsgård gods.

Reuss higede i årevis efter at få opløst Broe-Skov-knuden, men Kjærsgårds ejer (Trolle) var tilsyneladende kværulantisk og ublu i sine krav, hver gang man tilbød forhandling med ham. Det gjorde ikke udsigterne lysere, at Mads Hviid og Kjærsgårds forvalter var uvenner; deres indbyrdes jalousi og skænderier satte nærmest bom for virkelige forhandlinger mellem herskaberne.

Hovedårsagen til, at grevskabet måtte se at komme ud af Broe-Skov-fællesskabet, var, at Kjærsgårds og Gyldensteens bønder idelig lå i strid om græsningen i underskoven, som Reuss påstod alene tilkom grevskabet. Trolle ville ikke forhandle, men hellere føre proces om Kjærsgårds rettigheder til samme græsning, og da man endelig havde lokket ham ind på forhandlingsvejen, fremførte han så frække krav om erstatning (efter Reuss' mening), at grevskabet på ingen måde kunne finde sig i dem. (I bytte forlangte Trolle blandt andet Gyldensteens kirke i Brenderup).

Reuss betroede krigsråd Schebye på Østrupgård at være mellemmand i forhandlingerne med Kjærsgård, men denne kunne ikke finde rimelige løsninger. Endnu ved udgangen af 1770 var Broe-Skov-spørgsmålet uløst, og Kjærsgård stod for at bortselges ved offentlig auktion. Mads Hviid ivrede efter at få grevskabet til at købe hele godset, så den sag kunne bringes ud af verden én gang for alle, men Reuss fandt ikke tiden passende til at foretage så kostbare skridt; det var ikke

til at vide, hvad den unge lenssuccessor, der snart skulle tiltræde, ville mene om sådan en handel.

Alt i alt må det siges, at grevskabet tog adskillige afgørende skridt i retning af en videre opløsning af fællesskaberne i 1761/62, og at en vis optimisme den gang prægede godsledelsen; den følgende tid gik det imidlertid langt trægere, - faktisk kunne man slet ikke opvise rigtige fremskridt i løbet af 1763.

Det videre forløb i mageskifter og udskiftninger er herefter uklart. En af de andre "store sager" var frahegning af Uggerslev bymark, Møllemarken, hvor der lå lo eller 11 byer i fællig; en række åsteds-forsamlinger fandt i tidens løb sted, men førte ikke til meget, da de mange lodsejere havde svært ved at blive enige om noget som helst. Som dette areal henlå i begyndelsen af 1760'erne havde det hegn mellem de forskellige bymænds marker, men det kringlede og bugtede sig i mange lommer. Gyldensteen var største lodsejer, men Dallund og Nislev-gård godser samt "provst Meyer i Hjadstrup" og vist nok endnu flere havde også jordejendomme der.

Inden 1770 var der imidlertid opnået visse forbedringer med Uggerslev Møllemark, som følge af et kompliceret mageskifte med Dallund, der nok var næststørste lods-ejer i marken; fra Reuss' skrivelser vides dog kun, at marken var i færd med "at blive befriet for fællesskab".

Skov-, jagt- og fiskerivæsen.

Oberadministrationen prioriterede grevskabets skovdrift overordentligt højt, og meget af Reuss' korrespondance med forvalterne eller jægerne drejede sig om skovenes tilstand og indeholdt formaninger til enhver om at omgås varsomt med det kostbare materiale, som træerne udgjorde.

I 1761 fik jæger Boltz på Gyldensteens distrikt en udførlig instruks som skulle tjene til at forbedre både jagten, skovdriften og fiskeriet.

I Kallehave, som var en hidtil skovløs plet på 3 tdr. land i skovområdet syd for slottet skulle Boltz sørge for, at der samme efterår blev pløjet, harvet og tilsået med agern og gransæd. Kallehave indgik ganske vist i Gyldensteens forpagtning, men Reuss tillod sig ofte at beskære forpagterens rettigheder, især hvis han anså det for påkrævet af hensyn til skovvæsenet; til gengæld lovede han forpagteren andre fordele.

I Morud Skov, på det sted hvor før teglbrænderiet lå, blev tilsået med fyrresæd i foråret 1762. Forinden blev grunden planeret (der var endnu kuler efter teglbrændingen) og den blev indhegnet af hensyn til løsgående kreaturer. Der skulle pløjes 2 gange før tilsåning. Fyrretømmer var ellers noget, som grevskabet skaffede sig fra Norge, (en skipper kunne tage en ladning med hjem til Bogen imod at få 6 á 700 tdr. byg), en ganske uundværlig træsort til reparationer og opførelser

af gårde. Forskellige andre tomme grundstykker i Morud Skov blev også indhegnede i 1762 og tilsåede med agern.

Reuss' smertensbarn var den såkaldte Fællesskov tæt ved Gyldensteen, som det trods hans stadigt gentagne befalinger ikke syntes muligt at holde kreaturer ude fra, også får og svin boltrede sig der, og de tilhørte åbenbart for det meste forpagteren, som ikke ville lade sig dirigere af grevskabets skovbetjente; forholdet gav anledning til mange gnidninger.

Skovdriftens vigtighed indebar særdeles meget hoveri for bønderne. Når det så ud til at blive et godt oldenår, skulle de "alle på samme dag" sanke omkring 2 tønder agern og udså dem "hist og her" under jægerens kommando. Der skulle også samles alle mulige andre træfrø til såning; blandt andet fra tjørn, el og ask.

Fra sommeren 1763 indførte Reuss, at alle gårdfæstere på hele grevskabet skulle plante hver 10 ege eller 15 bøge "til skovens konservation... som dem gives af den unge tilvækst, og 3 år efter anplantningen holde dem vedlige", til gengæld for det fæstetærr, som gårdmændene plejede at få.

Hvad jagten angik, så skulle der også præsteres et større udbytte efterdags. Jægerne lagde foder ud til agerhønsene for at øge bestanden. Deres jagtregnskaber havde hidtil kun gjort rede for det, som blev nedlagt af harer og agerhøns, men fra maj 1763 forlangte Reuss udførlige oversigter over alt andet nedlagt vildt: snepper, lærker, vildænder - og rovfugle. Selv om priserne på vildt havde været meget lave omkring 1750, holdt herskabet på at få alt oversendt til København, heraf gik en del til dets eget forbrug, men Reuss lod det i den kommende tid sælge til gavn for kassen.

Ud over driften af slottets karpedamme stod jægerne også for andet fiskeri, der blandt andet gav gedder og aborrer, og atter for at "forbedre kassen" forlangte Reuss i 1763, at der fremover skulle tillægges ål og krebs "eller andet godt". De letfordærvelige varer måtte afsættes så at sige på stedet, og dette medførte, at godsledelsen prøvede at opdrage sine bønder til at spise fisk. Jægeren skulle flittigt bekendtgøre, at man kunne få gedder og aborrer for 1-3 skilling pundet, "for at vende folk derhen, når de holder gilder eller andre gæstebud".

En af de store årligt tilbagevendende begivenheder var udvisningen af træ fra grevskabets skove. Reuss styrede fra sin fjerne post slagets gang ned i de mindste detaljer: Samtlige husstande eller personer, der var på udvisningslisten blev først fordelt på henholdsvis Oregårds og Gyldensteens forvaltningsdistrikt, hvorpå der udmeldtes 2 vurderingsmænd pr. distrikt, nemlig således, at dem fra Oregård skulle taksere træet på Gyldensteen og vice versa. Før udvisningen startede, blev vurderingsmændene alvorligt formanet til at vise upartiskhed "uden

nogen persons anseelse", - dog skulle der gives lidt mere træ til hovbønderne, end til de hovningsfrie.

Ladefogederne på hvert distrikt førte bog over, hvor mange bønderlæs der gik til den enkelte under hjemkøringen, med det formål at kontrollere om vurderingsmændene nu også havde foretaget takseringen samvittighedsfuldt. Deres bøger blev senere sendt til Reuss, som studerede dem indgående og sammenholdt dem med skovrullens oplysninger.

Selve udvisningsproceduren foretoges af forvalterne og rettens betjente i overværelse af jægerne og skovfogederne. De sidste skulle passe nøje på, at der kun skete udvisning dér, hvor det ikke ville skade skoven, og således at unge træer fik plads og lys til at vokse op. Alle de dårligste træer skulle udtages først, d.v.s. især de mest "knubbige", og egetræer måtte kun udvises, når der var mangel på bygningstømmer (d.v.s. undertømmer); en undtagelse var dog, at forpagterne havde ret til at få hver lo læs knubbet egetræ. Træer måtte ikke fældes i den hensigt at indvinde mere pløjeland på visse steder, for Reuss ville have skabt store og sluttede skovstrækninger.

Fra 1763 blev betingelserne for at få del i træudvisningen strammere: Hvis en fæster nemlig ikke kunne opvise de befalede lo ege eller 15 bøge i smuk vækst, fik han ikke noget. Jægerne havde dermed fået den ekstra opgave, at de før enhver udvisning skulle inspicere bøndernes træer på hele godset; de skulle ovenikøbet til dette øjemed møde op med 4 udmeldte synsmænd alle steder.

En stor del træ blev brugt til opvarmning, når der skulle tørres humle; efter Reuss' mening, blev der spildt alt for meget godt materiale til dette formål, og han befalede derfor i 1753, at der for fremtiden kun måtte udvises vindfælder til humlen: en ansøgning fra husmændene om at få træ til at tørre deres humle med ligesom gårdmændene, blev afvist. I øvrigt blev der fra 1753 krævet udførlige materialregnskaber af forvalterne; tidligere havde de aldrig holdt sådanne regnskaber, men nu skulle det kunne ses, hvor meget tømmer, der blev udsavet af hvert enkelt træ. Egens bark, top og rod samt alle småkviste og grene efter udvisningen blev anvendt på materialgårdene eller til brændsel og vandopvarmning i husholdningen på Gyldensteen, således blev alt udnyttet til sidste stump.

Det var jægerens opgave at vise bønderne, hvorfra de skulle tage hegningsmateriale, hvordan de skulle plante pile og sætte levende gærder, og hvordan de skulle vedligeholde hegnene.

Endnu omkring 1750'erne var fænomenet, døde gærder mest dominerende på grevskabet, men de var af flere årsager uhensigtsmæssige, krævede stor vedligeholdelse og nødte i reglen bønderne til at sætte sig i udgift for at skaffe gærdselsmateriale. I overensstemmelse med skovforordningerne udstedte Reuss imidlertid ordre til plantning af pil og ask, så der med tiden ville blive materiale nok hos bønderne til at kappe af med henblik på gærderne. I starten ville de slet

ikke interessere sig for projektet og påstod, at pil ikke kunne gro på deres jord, men godsstyrelsen indførte et straffe- og præmieringssystem, der fremmede foretagendet, og omkring 1770 var der visse bønder, der kunne opvise hen mod 300 nyplantede pile om året. Reuss regnede ud, at der i løbet af de 6 år, 1763-1769 var blevet sat nøjagtig 29.549 stykker pil af bønderne, foruden de par tusinde, som herskabet havde ladet plante på hovedgårdenes enemærker.

Men det var også vigtigt, at vende bønderne til at plante levende hegn, og for at statuere et eksempel lod man sætte 100-200 alen hvert år omkring Gyldensteens enemærker. Bønderne, som skulle udføre arbejdet var vrangvillige, al den stund der var tale om et nyt slags hoveri, men på den anden side blev de i stadig større omfang sparet for at reparere de døde gærder, hvilket jo også havde været hoveri; Reuss påstod, at man havde fået bønderne med på det ny, blot ved at forære dem en tønde øl!

Godsledelsen måtte undertiden foretage sig andet og mere end blot at udstede befalinger, når nye metoder skulle indføres: Med ordren til pileplantning fulgte således en instruktion fra jægeren hos hver enkelt bonde, og da man ville have folk til at plante levende hegn om egne jorder, blev en forhenværende kongelig skovfoged indkaldt til at undervise dem. Den investering af 30 rdl. som grevskabskassen måtte gøre til skovfogedens underhold, var intet at regne, imod de fordele godset senere fik af hans besøg.

Der blev selvfølgelig også lavet stenrydningsarbejder, især på Uggerslevgårds-egnen, hvor Reuss besluttede, at markstenene skulle bruges til at bygge mur om gårdens enemærker.

Ifølge bøndernes forpagtningskontrakt med grevskabet om Uggerslevgårds jorder skulle de pr. år sætte 50 favne stengærder for herskabet, men det viste sig hurtigt at blive gærder af temmelig små sten. Værket blev imidlertid fremmet væsentligt efter at administrationen ansatte en professionel stensætter, der fik betaling pr. bygget favn. Samtidig blev bønderne udstyret med en slæde til at flytte kampesten på, og de unge karle var håndlangere for stensætteren; på den måde kunne man omsider holde et tempo på 60 favne stenvmur pr. år.

Byggeri.

Gård- og husbyggerier var ret velorganiserede foretagender, og stæmte således meget godt overens med den omfattende kontrol Reuss forsøgte at holde med godsets produktion af tømmer.

I sommeren 1762 stod man overfor at skulle opføre 5 forskellige fæstesteder. Det drejede sig om at få genopført "3 smukke gårde" i Nordskov og 2 huse i Eilby, som noget tidligere var blevet lagt i aske. Forvalteren fremlagde først sine udkast til grundtegninger, og her måtte han efterkomme Reuss' krav om, at gårdene skulle

"opbygges et par hundrede skridt fra hinanden, uagtet det vil koste noget mere arbejde" af hensyn til ny brandfare.

Senere fulgte hans overslag over forbruget af tømmer og andet materiale; der gik blandt andet omkring 3.500 alen egetømmer til de 5 byggerier.

Efter at Reuss havde approberet disse rammer, blev arbejdet udbudt i offentlig licitation, hvilket bekendtgjordes sådan, at både købstads- og landhåndværkere kunne komme til at afgive deres tilbud. Den "entrepeneur" som fik arbejdet skulle forpligte sig til at påbegynde og afslutte det til ganske fastlagte terminer, og han skulle selv levere døre, vinduer, jernbeslag og glas samt afholde en del af arbejdslønnen, medens håndlangerarbejde m.v. blev stillet af bønderne. Grevskabet udbetalte ham en trediedel af beløbet ved byggeriets start, nemlig til brug for anskaffelse af materialer, resten fik han først, når han var færdig. Udsavningen af egetømmeret foregik på grevskabskassens regning ved de lokale, særligt uddannede savskærere, men ved opførelse af 5 fæstesteder på én gang, var der langt mere arbejde, end de kunne overkomme. Forvalteren stod i begreb med at hente fremmede folk ind på godset til hjælp til opsavningen, men Reuss var aldeles ikke enig, "vil de ikke strække..", befalede han, "så tag nogle af husmændene eller andre af grevskabets fattige karle ... som kunne og må tillære sig at save, hvormed de også fortjener penge, som man alle tider bedre kan unde grevskabets end fremmede folk".

Til gengæld førte behovet for at få udført den for godset nødvendige kalkbrænding til indkaldelse af en professionel kalkbrænder fra Præstø, som i begyndelsen af 1760'erne skulle oplære et par af grevskabets husmænd i kunsten.

Hvis man i øvrigt skulle bruge håndværksfolk udefra (eksempelvis til reparationer ved grevskabets kirker eller special-bygninger), blev de lagt ind hos de nærmeste bønder, medens arbejdet stod på, og gårdmanden fik i reglen en ekstraordinær brændeudvisning herfor.

Beredskab mod brande.

Bortset fra oberadministrationens hyppigt gentagne formaninger i instrukser eller skrivelser til funktionærer om at holde enhver af grevskabets beboere fra brug af tobakspiber og anden åben ild i lader og huse, forsøgte man dels at indføre generel brandforsikring, dels at organisere et brandvæsen.

Det var Reuss' mål, at samtlige fæstesteder skulle forsikres, og han ville, at dette skulle ske ved Mads Hviids foranstaltning. Forvalteren havde da også i årevis stående ordre til at søge det gennemført overfor bønderne i samråd med forvalteren på Gyldensteens distrikt. Reuss udnævnte optimistisk birkeskriver Seerup til at være grevskabets branddirektør, da opgaverne i længden kunne blive for tyngende for forvalterne, men det gik dog ret trægt med at overtale bønderne; de kunne formentlig ikke betale forsikringspræmierne.

Medens bønderbygningerne således kom til at vente, blev hovedgårdene indmeldt i "Brandsocietetet for borgegårdsbygninger", eller som dets mere officielle navn var, i De Fynske Herregårdes Brandsocietet, oprettet 1749.

Selve Gyldensteen var forsikret for 5000 rdl. (i 1770), hvoraf ca. 1000 rdl. gik på "forvalterværelser og småbygninger samt forpagterhus og resten af det store hus". Oregård var forsikret for 2.500 rdl., og endelig var Uggerslevgård forsikret for den beskedne sum af 500 rdl. Bortset fra nogle få "smukke værelser", som var vedligeholdte og udstyrede til herskabsbrug, var bygningerne her stadig i dårlig stand.

Tilsyneladende fandtes der ikke noget organiseret brandvæsen, da oberadministrationen overtog styringen, så Reuss arbejdede også i en årrække på at få et rimeligt brandberedskab i stand. Det var også her Mads Hviid, som fik pålagt at stille foretagendet på benene, og i løbet af 1760'erne fik han de forskellige nabo-godsejere, som var lodsejere blandt grevskabsbønderne, med i et brandvæsen, der var organiseret på sognebasis: Hver by fik jernbeslåede brandhager, lange stige-spande og slæder til de store vandbeholderes transport samt nogle særlige kobte håndsprøjter, som Reuss kraftigt anbefalede og selv lod fremsende.

I hver by passede bønderne på omgang brandredskaberne i et år, og de blev medlemrum beordret til at afholde brandslukningsøvelser.

Ved selve Gyldensteen slot havde man i det mindste fra begyndelsen af 1760'erne en hestetrukket sprøjte foruden de mindre brandrekvisitter. Den blev opbevaret i et særligt sprøjtehus og var til daglig overladt til pasning og pleje hos kleinsmeden. I tilfælde af ildebrand skulle samtlige forhåndenværende tjenestefolk, vel som forpagterens folk deltage i slukningsarbejdet under ladefogedens kommando.

Hovedgårdsforpagtninger.

Forpagtningerne omfattede 3 eller 6 år, men hvad den, som indgik kontrakt, egentlig foretog sig qva forpagter, kendes der ikke meget til, da regnskabssiden i hele foretagendet var en privat sag, som ikke vedkom grevskabsadministrationen, og som følgelig heller ikke afsatte spor i Gyldensteens arkiv. End ikke kontrakterne og forpagter-konditioner er bevaret. Forpagtningsforhold kendes således stort set kun fra korrespondancen, når visse spørgsmål voldte bryderier, og forpagtningsforholdet kommer derfor nemt til at fremstå, som temmelig problematisk for den i sidste ende ansvarlige, grev Reuss.

Grevskabets konditioner skulle ligge gennemarbejdede og ajourførte allerede med end et helt år før starten på en ny forpagtningsperiode, der altid regnedes fra den 1. maj. De 4 avlsgårde blev annonceret i de danske aviser, og derpå udbudt ved offentlig auktion på selve Gyldensteen i juni måned året forud. Med henblik på at tiltrække liebhavere i Hertugdømmerne, lod Reuss også annoncer indrykke i tyske aviser,

"thi der søges overalt at få gode forpagtninger i leje". Enhver kunne før auktionen studere konditionerne, som var fremlagte til gennemsyn på Gyldensteen.

Ved "licitationen" i juni 1762 fremkom der blot en række dårlige tilbud, - alle lavere end det hidtidige afgiftsniveau. Kvægsygen som tilfældigvis ikke lige nu grasserede på grevskabet, ytrede sig dog flere steder på nabogodserne, og var med sin overhængende trussel den faktor, der trykkede tilbudene.

Reuss fandt det, som tidligere omtalt, principielt ønskeligt, at hans forvaltere ikke også optrådte som forpagtere af grevskabets hovedgårde, men i betragtning af de uacceptable bud udefra, måtte han alligevel for økonomiens skyld give Mads Hviid en ny forpagtningsperiode for Oregård og Ågårde fra maj 1763.

Erfaringerne med forvalter Henriksen, der dog nu (i det mindste formelt) var ude af billedet, havde været dårlige: Manden havde lukreret ovenud på sin dobbeltstilling, tilegnet sig midsommertienden ulovligt, tilranet sig dele af godsets fiskeri og jagt etc. - hvad det sidste angik, havde han endog selv holdt jagthunde til formålet. Der havde været mange besværligheder med avlsgårdenes hollænderibesætninger, fordi Henriksen ikke lod det kvæg, han selv lagde til, indbrænde, så det kunne udskilles fra de køer, herskabet havde indskudt i forpagtningen. Da meget kvæg nu gik til under epidemibølgerne, påstod Henriksen, at det, som havde overlevet, var hans eget, herskabets derimod var dødt!

Det var i det hele taget et problem at lade indbygge bestemmelser om kompensationer til forpagterne i deres kontrakter, al den stund erstatningsspørgsmål netop rejste sig af visse indtræffende force majeure-agtige begivenheder. Hvorledes skulle man forudberegne omfanget af de skader, der eksempelvis kunne opstå på besætninger eller kornafgrøder?

En opblussen i kvægsygen i efteråret 1762 betød således, at man på Gyldensteen mistede 70 inventarietkøer alene i september måned, og i juni 1763 døde der 44 hollænderikøer samt en tyr på Oregård, medens hele besætningen på Ågårde, der var på 10 stykker, blev revet bort. Den eneste forebyggende foranstaltning, man kendte til, var tilsyneladende, "at stryge kvæget i næsen hver dag med den såkaldede sværte", og da dette ikke syntes særlig virksomt, stod kun tilbage, at anråbe Den Almægtige om forbarmelse, hvilket Reuss da jævnligt gjorde i sine breve.

Hvad ødelæggelser af kornafgrøder angik, var den såkaldte strandtåge et velkendt fænomen på Gyldensteen. Henriksen havde således i begyndelsen af 1750'erne fået skadet sin rug af strandtåge. Han påstod, at rugen under normale omstændigheder ville have givet 8 fold og forlangte i henhold hertil erstatning på 400 rdl. af kassen. Reuss afviste pure at godtage dette skøn, selv om Henriksen havde lovligt udmeldte synsmænds erklæringer i ryggen, - et foldudbytte af rug på 8 lå langt over tidens normalhøst.

Ved forpagtningerne pr. maj 1763 ville Reuss altså også have Mads Hviid ud af billedet som forpagter, men på den anden side havde manden meget mere at tilbyde grevskabet, end nogen udefra: Mads Hviid tilbød blandt andet at sælge sin

ejendomsgård og et hus i Skovby til godset; det var ialt 7 tdr. hartkorn, som grevskabet erhvervede for 500 rdl. "med alt derpå værende mandskab". Det indgik i handelen, at Hviid selv måtte besætte gården første gang med en dygtig fæster, der højst måtte betale 50 rdl. i indfæstning.

I den forpagtningskontrakt, som Hviid derpå underskrev om Oregårds og Ågårdes avl, indgik efter nogen forhandling et forsikringsløfte fra grevskabets side på 5 rdl. pr. stk. kvægsygeramt kvæg. Hermed, fastslog greven, var forvalteren nu også blevet favoriseret ovenud (en fremmed avlsgård på egnen var just blevet bortforpagtet uden kvægsygeforsikring), men Reuss lod Hviid komme til, "da han handler vel med bønderne", og da han gerne ville vise, "hvor meget jeg frem for andre holder af ham". Senere opstod der enkelte sager, hvor Reuss ikke var enig med Mads Hviid i hans fremfærd som forpagter, og hvor han måtte belæres om at udføre sine forvalterpligter uden skelen til personlige forpagterinteresser, men de diskussioner, som flød heraf, var for intet at regne, imod alle de ærgrelser greven i det lange løb måtte døje med forpagteren af Gyldensteen og Morud Skov, hr. Kallager.

Aldrig så snart havde Kallager tiltrådt sin forpagtning, før han begyndte at klage over virkelige eller indbildte mangler ved det, han havde overtaget; forhold som med andre ord skulle udbedres på grevskabets regning: Morud Skovs bygninger var forfaldne, hollænderibesætningerne, som grevskabet havde indsat, var ufrugtbare, der manglede et følhus på Gyldensteen, og han ville have større hoveri-ydelser fra bønderne, end hans kontrakter tilsagde.

Under påberåbelse af disse og adskillige andre omstændigheder nægtede Kallager at betale sine terminer rettidigt og med de fulde beløb; desuden tilbageholdt han også den kaution, han havde forpligtet sig til at stille ved kontraktens indgåelse.

Imidlertid var det gamle forvalter Henriksen, der i sin tid som Kallagers svigerfader havde stillet forpagtnings-kautionen, og beløbet stod nu i den afdøde mands bo. Da det var forvalter Johannes Hviid på Gyldensteen, der som skifteforvalter skulle afslutte Henriksens skifte, bestemte Reuss, at forretningen skulle trækkes i langdrag og holdes uafsluttet, indtil Kallager bekvemmede sig til at betale sine afgifter. På den vis blev der sørget for, at Kallager snart var på kant med Henriksens arvinger, som pressede ham til at få ordnet sit betalingssspørgsmål med grevskabet. De udmattende forhandlinger blev nu og da afbrudt af sagsanlæg fra én af siderne. Reuss, som det altid var "kært, at leve i ro og fredelighed, så længe andre er af samme tanker", ærgrede sig over at skulle spille penge på rettergang, "hvoraf jeg er så ked, som nogen kunne være", og satte Johannes Hviid på opgaven som grevskabets "sagfører". Kallager var efter Reuss' mening ikke en person, som kassen skulle ofre en rigtig prokurator på. Imidlertid fortøner resultaterne af disse stridigheder sig så meget i materialet, at det ikke ses, hvad parterne fik ud af det hele; men Henriksens arvinger nægtede at opretholde kau-

- 61 -

tionen for Kallager, og han fik omsider i stedet sin gamle moder til at skrive under på, at hun "usvigelig" ville opfylde sønnens kaution.

KAPITEL V:

GEJSTLIGE OG RETSLIGE VÆSENER

Kirker og kaldsret.

Til Gyldensteen hørte 7 á 8 landsbykirker, hvor Reuss på lensgrevens vegne udøvede patronats- og kaldsrettighederne. Der fulgte dog andet og mere med, til det at være kirkeejer, end blot at inddrive tienderne og nyde de andre rettigheder, for grevskabet skulle efter loven holde kirkerne vedlige både på bygninger og inventar. Imidlertid var der jo adskillige andre foretagender, som kassen i første række måtte afholde udgifter til, og der blev sjældent penge til overs til omfattende reparationer og fornyelser på kirkerne, - undertiden ikke engang til anskaffelser af små-inventarium.

Ved grev Gyldensteens død var den lille Guldbjerg kirke i en yderst miserabel forfatning, og af klager fra præster eller bønder fremgik det, at de øvrige kirker ikke var i stort bedre stand.

Under et inspektionsbesøg på Gyldensteen i 1749 stod oberadministrator Stochfleth personligt på hovedet i slottets dragkister og fiskede "et stykke guldblommet tøj" frem, der forekom ham anvendeligt til messehageler. Forvalteren fik overladt stoffet med ordre til at "lade forfærdige" nogle messehageler, - nemlig én til Guldbjerg kirke, hvor den gamle var blevet stjålet, og én til hver af Hårslev og Nr. Sandager kirker, hvor messehagelerne var "fast ubrugelige".

(Et højst udtalt modstykke til byggeriet af det grevelige gravkapel, som havde krævet ikke mindre end 36.000 teglsten!).

I Brenderup forlangte bønderne i 1752, at grevskabet skulle lade den store kirkeklokke omstøbe, da man ikke kunne nøjes med at bruge kirkens lille klokke; den var for svag til at høres overalt, og så havde man intet at rette sig efter, når kirkegangen skulle begynde, hed det. Reuss, der ikke havde penge i grevskabskassen, afviste henvendelsen, som noget vrøvl: Menigheden kunne aldeles ikke have brug for en klokke at lytte efter, for den havde at indfinde sig i kirken, før ringningen overhovedet begyndte. Bymændene gik alligevel videre med en klage til stiftøvrigheden, og biskoppen foranstaltede nu et provstesyn over kirken; herefter måtte Reuss bekvemme sig til af afgive 155 rdl. til klokkens omstøbning. Ved Skovby kirke manglede der et hus, hvor præsten kunne opholde sig før og efter gudstjenesten. Kirken lå nemlig i god afstand fra byen, og præsten klagede over, at han om vinteren blev nødt til at "forrette sit embede i kulde og frost". Grevskabet måtte opføre et 6-fags-hus, som præsten kunne benytte til varmetue i forbindelse med sin tjeneste, men ellers kom det samtidig til at udgøre et fæstehusmandssted.

I kirkelige anliggender havde oberadministrationen ikke nær så frie hænder til at handle, som i grevskabets øvrige civile sager. Ved at klage til de gejstlige myndigheder kunne menigheden få gennemført forskellige mindre ønsker på tværs af Reuss' vilje, og de større afgørelser afhang i høj grad af biskoppens eller kongens direktiver. Selv ikke godsstyrelsens ret til at kalde præster, kapellaner, degne og skoleholdere var helt ubeskåret ved midten af 1700-tallet. I

reglen fik Reuss nu ansat de personer, som han pegede på, men ved besættelsen af Ore-Brenderup sognekald i begyndelsen af 1760'erne gik højere myndigheder ham he imod:

Besværlighederne begyndte, da præsten Anders Lauridsen Hviid til Ore-Brenderup menigheder døde. Ifølge Reuss var hans sognebørn blevet "meget forsømt i deres salighed" i løbet af hr. Hviids embedstid, og det ville ikke sige så lidt; mande havde nemlig siddet i embedet i ikke mindre end 64 år!

Nu havde greven netop en anden til at overtage den vakante post, der var kendt "for sit eksemplariske levned, gudsfrygt og troskab udi embedet..., for sin erfaring udi teologien". Manden havde også "professormæssige studia" og havde engang været "repetent i Sorø for den studerende ungdom", - vedkommende havde ko sagt udrettet meget "til Kristi riges udbredelse".

Imidlertid forelå der et kongeligt reskript fra 1742, der bestemte, at Ore-Brenderup kald i fremtiden skulle udstyres med en residerende kapellan, og hvis reskriptet nu skulle opfyldes i forbindelse med præste-skiftet, ville det betyde en stor økonomisk byrde for den ny præst. Reuss søgte altså om at få reskriptet ophævet, så man blev fri for kapellanen, men dette lykkedes ikke; centraladministrationen var aldeles uimodtagelig for hans argumenter.

Reuss' højt ønskede kandidat mistede formentlig af samme årsag lysten til embede og greven måtte efter et halvt års tid kalde en helt anden præst til Ore-Brenderup. På samme tid måtte han stik imod sin vilje beskikke den omdiskuterede kapellan, der ovenikøbet var en person, han ikke kunne udstå. Manden var nærmest til stillingen, fordi den gamle præst allerede havde ansat ham, som sin personel kapellan, og han havde sikret sig kancelliets støtte, selv om han "på en ganske ulovlig måde for 2 år siden har indsneget sig i kaldet" (Reuss).

Han skulle aflønnes med 100 rdl. om året taget ud af de 573 rdl., som præstens hele indkomst af kaldet kunne anslås til i penge. Til Reuss' forargelse krævede manden desuden straks, at grevskabet skulle give ham et større hus med et vist jordtilliggende, skønt han allerede selv var ejer af "et smukt hus i Brenderup". Han slog på, at han var nødt til at holde heste, da han hele tiden skulle befordre sig tjenstligt fra det ene sogn til det andet. Oveni denne udgift for kassen kom en ganske uundgåelig istandsættelse til 1.000 rdl. af kaldets fuldkommen faldefærdige præstegård.

Skoler og skoleholdere.

Børneundervisningens forhold belyses kun glimtvis. I deres kaldsbreve formandede Reuss præsterne til at "se derhen, at børnene vel bliver underrettede i deres katekismus", men resten af den lærdom almuens børn kunne få, blev givet af de kombinerede degne- og skoleholdere.

I januar 1752 blev studiosus Arreboe kaldet til degn i Ore-Brenderup, men enten må han være dumpet til provstens eksamination, eller også har han ikke villet gifte sig med den forhenværende skoleholders enke, for et halvt år senere beskikkede Reuss P. Chr. Smit på forvalter Mads Hviids anbefaling til det samme embede, da denne havde erklæret sig villig til at ægte stedets enke, "som på den måde tillige med hendes børn kan blive forsynet".

Da grevskabet i 1762 skulle søge ny skoleholder i Nørreby, foreslog forvalter Henriksen en af sine egne slægtninge, men vedkommendes kvalifikationer var ikke gode nok, så Reuss bad i stedet præsten i Balslev om at finde "et egnet subjekt". Skoleholderne skulle være "gode og duelige og om muligt studerede subjecta... for at lægge en god grund til børnenes undervisning". Om undervisningens alsidighed kan man dog nok have sine tvivl; Ores skoleholder behøvede tilsyneladende kun en bibel "med stor og tydelig tryk".

En sjælden gang fik en bondedreng, når han kunne opnå den aller smukkeste anbefaling fra sin præst, muligheden for at studere. I 1753 gav Reuss således kleinsmeden, Henrich Wetkes 10-årige søn, Andreas lov til at rejse til Odense for at gå i Latinskolen. Forvalteren skulle herefter hvert år indhente attester fra Latinskolens lærere om drengens "fremgang og videre forhold", for hvis han ikke passede studierne, skulle han hentes tilbage for at opfylde sin tjeneste mod grevskabet, som enhver anden bondedreng. Hvis Andreas derimod "lykkelig fuldfører sine studeringer, så at han fra skolen med et godt testimonium kan blive demitteret, må han siden søge sin lykke i verden, som han bedst kan," Andreas var et temmeligt enestående tilfælde; fra hele oberadministrationens 22-årige virke for grevskabet, kendes der intet andet eksempel.

Fattigforsorg.

Grev Gyldensteen havde i sit testamente bestemt, at der årligt skulle uddeles 150 rdl. til omkring 80 af godsets mest trængende. Præsterne skulle fremlægge deres forslagslister, men da Reuss med sit ringe kendskab til de enkelte ikke kunne træffe sikre afgørelser, skulle forvalterne træde sammen med præsterne og bestemme, hvem af de registrerede, der var mest nødlidende og udmåle portionerne individuelt. Handlingen skulle foretages i overværelse af birkedommer og -skriver og have rettens attestation. For at komme i betragtning ved uddelingen, måtte man i første række være født og boende på grevskabet, og forvalterne skulle nøje undersøge, om der kunne være sluppet fremmede personer ind på fattigmandtalslisterne.

Retshåndhævelse, hul og arrest.

De store eller små forbrydelser, der undertiden blev begået af grevskabets be-

boere bestod fortrinsvis i lejermål, rømninger fra soldatertjeneste, husspektakler og voldelige overfald, skovtyverier og hoverinægtelser, nævnt her i en rækkefølge, der nogenlunde svarede til deres hyppighed; - lejermålene hørte altså til de hyppigst begåede lovbrud.

En del af forbrydelserne blev lovligt behandlere og pådømte ved birketinget, og dommene lød i reglen på pengebøder; men da delinkventerne sjældent kunne betale sådanne bøder, blev straffen konverteret til hensættelse i slottets arrest på vand og brød. Grev Reuss bestemte selv i hvert enkelt tilfælde, hvor længe folk skulle sidde der.

Undertiden var greven imidlertid eneste dømmende myndighed i sager, hvor grevskabets beboere havde begået ulovligheder. Så blev birkedommeren slet ikke ulejliget, men Reuss bestemte selv fra sit fjerne opholdssted en bøde- eller fængselsstraf på grundlag af forvalternes indberetninger.

Omkring 1750 fandtes der et "hul" under broen ved slottet, men i begyndelsen af 1760'erne befalede Reuss, at forvalteren skulle lade indrette en arrest "i den hvælving under det store hus ved den østre kant, som gartneren hidindtil har brugt til at sætte orangerie deri", efter som det gamle hul var alt for fugtigt til at spærre folk inde i. Kaminen i hvælvingen skulle slås ud, og "den skjulte trappe oven ved loftet tilmures og foruden den dør, som findes allerede der, hvori skal gøres en aparte lille dør af et kvarter i kvadrat, hvor fogeden kan række maden igennem". Endelig skulle der forfærdiges "en ny dør udvortes, alt sammen så stærkt, som det til et sikkert arresthus behøves". Arrestyderdøren blev fremstillet af fyrretømmer, som man lige havde modtaget en ladning af fra Norge, og den blev solid "med beslag og låse". Senere forhørte Reuss sig om, hvorvidt der nu også fandtes "jernlænker med låse for til arrestanterne", - og hvis de manglede måtte fangefogeden (d.v.s. Gyldensteens ladefoged) se at få anskaffet dem. Det gamle hul kom dog stadig i brug, men herefter vist nok kun, når arresten allerede var optaget.

Det lod sig nu og da gøre for en delinkvent at blive "benådet" af Reuss, når han med præsten eller godsforvalteren som mægler havde indgået et forlig, - med andre ord, når der havde været tale om en sag, en noget senere tid ville have klassificeret som en privat politisag.

Skovtyverier og mindre krybskytteri-virksomhed, der jo rettede sig imod selve herskabet, lod sig dog undertiden også bringe ud af verden ved at synderen blot stillede til en længere formaningstale hos forvalteren; men domme for lejermål, som grundet fattigdom hos de skyldige ofte blev konverteret til arrestophold, var sager som Reuss tog særdeles strengt på, og som de implicerede absolut skulle være nødt til at afsone.

Forvalterne, der dagligt var så meget nærmere end Reuss på almuens trængselsfyldte kår, prøvede ofte at gå i forbøn for de ulykkelige kvinder, men greven holdt på, at lovens bud om straf i sådan syndig adfærd ikke på nogen måde kunne

- 67 -

tilsidesættes: Om en pige var nok så fattig, havde "mangel på forstand" og til-
lige tunghør, slap hun ikke for et arrestophold. Det eneste hensyn greven tog,
var hensynet til hendes børn. Straffen måtte altså først eksekveres, når der var
druffet anstalter til at børnene blev passet hos andre; undertiden hed det dog
 blot, at pigen skulle fængsles, når hun havde "vendt barnet fra", i mellemtiden
skulle forvalteren nøje overvåge, at hun ikke sneg sig bort fra godset. Den, der
viste sig arbejdssky, drev rundt i lediggang, var ulydig imod sine forældre eller
foragtede "saligheds midler" kunne på basis af præstens indberetning til greven
viskere at blive ekspederet til tugthuset i Odense; - en anstalt der blandt an-
et blev drevet ved årlige kontingenter i rede penge fra fynske godsejere (grev-
skabet betalte i en 10-årig periode 12 rdl.), idet man samtidig kunne sende alle
ulige uheldige elementer blandt almuens folk i isolation her.

rugen af arrest og hul, tugthuset i Odense og summarisk domsafgørelse var ingen-
unde særegne fænomener for Gyldensteen; Reuss gik kun frem i disse sager, som
ange andre godsejere, ganske overensstemmende med tiden ånd. - I tidens ånd
ar det også endnu i 1760'erne, at herskaberne havde en træhest stående; om det-
e væsen hører man kun en enkelt gang i Reuss' skrivelser, nemlig i hans instruks
il forvalter Johannes Hviid fra 1764: Hvis nogen hoveri-karl drev den af under
rbejdet, skulle han "straffes med træhest og deslige".

SLUTNING

Afleveringen.

Den 28. august 1771 afleverede den Sjette greve af Reuss Gyldensteen til sin nu myndige nevø, Johan Heinrich greve af Knuth.

I de samfulde 22 år, hvor Reuss havde forestået grevskabet og optrådt som den i sidste ende ansvarlige for alt, var der vandret breve fra forvalterne til ham og fra ham til forvalterne flere gange ugentlig, år ud og år ind. Dertil kom al den øvrige korrespondance, som var blevet ført med centraladministrationen, med diverse af hans med-oberadministratorer, med familien Knuth, med diverse grevskabsbetjente og med Gyldensteens nabogodsejere. Tilsammen repræsenterede strømmen af skrivelser en vældig arbejdsindsats og et vedholdende forsøg fra Reuss' side på at indleve sig i godsets daglige forhold; ud af enhver grevelig befaling lyste ægte omhu for Gyldensteens tilstand og for den vordende besidders interesser. Unge Knuth takkede da også ærbødigt sin onkel "for den med megen omsorg og omhyggelighed og bedste økonomi førte langvarige oberadministration", og erklærede sig "fuldkommen fornøjet med den gode velstand og orden, hvorudi alting findes".

Karakteristik af en godsadministration.

Sagen med Schøller (p. 11) viste, at der på det nærmeste kunne opstå kamp om at få en plads som administrator, når der var tale om et gods på Gyldensteens størrelse. Det gav dels prestige at blive udpeget til at skulle forvalte et sådant ansvar, dels kastede det et fast, kontant honorar af sig. Tilsyneladende kunne det også spille nogen rolle, at administratorfunktionen frembød muligheder for at supplere egen husholdning med billige naturalier, hvilket Chr. de Stochfleths interesse for slottets inventar og grevskabets produkter syntes at vise.

Det var i alle tilfælde ikke angribeligt, at man erhvervede produkterne til langt under markedspriserne, og på det gyldensteenske grevskab blev der frembragt et større sortiment af varer, som blandt andet omfattede korn, mejeriprodukter, andre husdyrprodukter og viktualier, tømmer, brænde, tørv, fint opdrættede rideheste, alt nedlagt vildt, krebsdyr, karper og alle mulige andre fisk, diverse almindelige havefrugter, oranger, grøntsager, uld- og hørstoffer, sengefjer, malt, kartofler og honning.

Reuss' bestræbelser for at sætte skub i godsets økonomiske udvikling var en hel del mere energiske, end dem en gennemsnitsflittig godsejer, som selv boede på sit gods ville have udvist, og hans interesse for Gyldensteen overgik langt den, som mangan en godsejer med fast vinterresidens i hovedstaden ville have ofret på sine egne jordbesiddelser.

Landet over fandtes der adskillige godsejere, som kun sjældent opholdt sig længere perioder ad gangen på deres landejendomme, og det var således i vidt omfang deres godsforvalteres dygtighed og overblik, eller mangel på samme, som blev mest afgørende for godsets udvikling.

Også på Gyldensteen indtog godsforvalterne en overordentlig betydningsfuld post, og Reuss kunne i flere sammenhænge erklære rent ud, at hans egne planer kun havde ladet sig gennemføre i kraft af Mads Hviids dygtighed og vilje til at arbejde for netop de sager. Det kunne næsten se ud til, at den så ofte udskældte forvalter, Niels Henriksen nærmest havde anstrengt sig for at hale i den modsatte retning; han var særdeles egenrådige og gjorde sig ingen særlig ulejlighed for at bringe Reuss' ordrer til hurtig udførelse.

Selv om nok så meget kunne tale for at få ham fjernet, var det imidlertid ikke så ligetil at hitte en mand, der kunne glide ubesværet ind på Henriksens plads; hvor fandt man straks en person, der ejede den gamle forvalters erfaring og hans kendskab til alle beboerne på Gyldensteens distrikt? Den principielle holdning hos godsstyrelsen, at "grevskabets betjente" gik frem for alle andre, bevirkede naturligvis også, at man veg tilbage fra at vise folk bort, når de havde været i tjenesten i en årrække.

Reuss overtog et gods, der i alle henseender var svækket af kvægsygeepidemiens hårde medfart i løbet af 1740'erne; adskillige fæstegårde havde ikke en eneste ko omkring 1750, og på hovedgårdene havde sygen også givet svære tab. Først omkring 1763/64 kunne man registrere en slags fremgang, der så nogenlunde pålidelig ud, men kvægsygen stod fortsat truende i kulissen og var i forløbet frem til 1770'erne en stadig barriere for raske fremskridt; den trykkede forpagtningsafgifterne, afholdt bønderne fra at genopbygge deres besætninger og kunne endog sætte godsejernes mageskifteforhandlinger i stå på grund af frygten for smitte, der ville indsnige sig fra fremmede godsers dyr.

Det viste sig, at de helt elendige eksistensvilkår på Ore-Skåstrup-egnen i særlig grad fik godsstyrelsen til at introducere nye avls- og jordbrugsmetoder netop her, og forinden Reuss overleverede grevskabet til besidderen, ser det også ud til, at han kunne konstatere visse positive resultater af denne indsats; restancerne var ved at forsvinde.

Indenfor den vigtige driftgren, skovbruget var udsåningen af fyrrefrø vist nok et nyt fænomen i forstplanerne. Muligvis fordi det uundværlige fyrretømmer foreløbig måtte indføres fra Norge, og egentlig var besværligt at få hjem; ladningerne ankom i noget tilfældig rytme og med store forsinkelser, - hvis de da overhovedet nogensinde nåede frem til havnen i Bogense.

Ifølge Reuss' eget udsagn var det også ham, der indførte det levende gærde på grevskabet, og ham der, såvel her, som i spørgsmålet om gradvis hoveriafløsning, drev bønderne med i udviklingen i kraft af et vist præmieringssystem.

Et iøjnefaldende træk ved Reuss' administration var hans tilbøjelighed til at gøre grevskabets birkedommer og -skriver direkte meddelagtige og medansvarlige for de "forretninger" og handlinger, som angik den private godsdrift: Med birkebetjentene som kontrolorgan overfor de privat ansatte forvaltere og funktionærer kunne Reuss fra det fjerne herske næsten enevældigt over det lille grevskabs-

- 71 -

samfund. Efter tidens lovgivning lod noget sådant sig også gøre på helt legal vis, så længe der var tale om almindelige civile forvaltningsspørgsmål. I sager, der angik kirke- og skolevæsen, var det derimod ikke Reuss, men de øverste gejstlige myndigheder, som havde det sidste ord.

Greven omtalte bønderne som "denne nedrigste del" af statens indbyggere, der med deres "ringe forstand" måtte ledes af husbonden, og han nærede absolut ingen tiltro til bondens fantasi eller selvstændige skaberevne, men denne holdning var ganske almindelig hos tidens godsejere. Derimod var den respekt for mennesket i bonden, som Reuss gennemgående afslørede, nok et af hans mere personlige træk udfra samtidens målestok: Med mindre grevskabets beboere ligefrem begik kriminelle handlinger, var Reuss altid indstillet på at yde de svage social beskyttelse og give de stærkere mulighed for at bestemme deres egne vilkår i ret vid udstrækning.

KILDER OG LITTERATUR:Utrykte kilder:

Gyldensteen godsarkiv: Korrespondanceprotokol 1749-1771.
- - Fæsteprotokol for Gyldensteen 1719-1838.
- - Fæsteprotokol for Oregård 1720-1830.

Gyldensteen birkedommers arkiv: Tingbog 1759-75.

Langeland godsarkiv: Korrespondancesager. 13/1, 13/2, 13/5.

Nr. Sandager præstekalds arkiv: Diverse kirkebøger.

Odense amtstues arkiv: Jordebog for Gyldensteen 1763.

Ore præstekalds arkiv: Diverse kirkebøger.

Litteratur:

Dansk Biografisk Leksikon. Udg.: C. F. Bricka. Kbhv. 1887 ff.
(Diverse opslag).

Den danske civile Centraladministrations Embedsetat 1660-1848.
Kbhv. 1889.

Jansen, Lotte: Hoveriet til Egeskovgård. Odense 1977.

Rosenkrantz, Palle: Amtmandsbogen. Kbhv. 1936.

Skrubbeltrang, F.: Det danske landbosamfund 1500-1800. Kbhv. 1978.

PERSONREGISTER:

Arreboe, studiosus, s. 65.

Ascheberg, jæger på Oregård, s. 30.

Bachmann, hofjægermester, s. 11.

Basse, Hans, forpagter, s. 16.

Basse, Niels, s. 16.

Berthelsen, amtsforvalter, s. 10.

Bircherod, provstinde, s. 5.

Bolt, kaptajn, s. 15,24.

Boltz, jæger på Gyldensteen, s. 30, 31,32,53.

Brandt, Jens, købmand, s. 16.

Bryde, Mads, forvalter, s. 19,28.

Casado, Marguerite Maurice Francoise Isidore, s. 7.

Christensen, Jørgen, Forpagter på Oregård, s. 16.

Christian V, s. 6.

Christian VI, s. 4.

Dahlen, Anna Margaretha, husholderske, s. 13.

David, Conrad Chr., etatsråd, s. 11.

Demant(fader til Erik Demant), skovfoged, s. 17,31.

Demant, Erik, skovfoged, s. 17,31.

Frederik IV, s. 4,8.

Gabel, Chr. Carl, krigskommissær, s. 4, 5.

Gyldensteen, greve (se også Johan Heinrich), s. 7,8,63,65.

Hagedorn, oberstløjtnant, s. 5.

Henrik, den Sjette greve af Reuss, herre til Plauen,
kammerherre, ridder af Dannebrog (se også Reuss), s. 7,69.

Henriksen, Niels, forvalter, forpagter af Gyldensteens avling
og hollænderi, s. 14,15,19,20,21,22,23,24,25,26,28,33,35,40,
41,43,59,60,70.

Holst, birkedommer, s. 9,25,33.

Huguetan, Jean Henri, s. 4,5.

Hviid, Anders Lauridsen, præst, s. 64.

Hviid, Johannes, forvalter, s. 26,27,28,40,48,60,67.

Hviid, Mads, forvalter, forpagter af Ågårde, s. 16,19,20,22,26,27,
28,30,36,38,40,46,51,52,57,58,59,60,65,70.

Jacobsen, Niels, herredsfoged i Odense-Skovby herreder, s. 25.

Jean, Henri Huguetan (se Huguetan), s. 4.

Johan Heinrich, greve af Gyldensteen, s. 4,5.

Johan Heinrich, lenssuccessor, greve af Gyldensteen, s. 11,14,47,69.

Kallager, forpagter, s. 26,48,49,60,61.

Knuth, grevinde, s. 8,11,12,13,21,22,44.

Knuth, lensgreve Eggert Christopher, kammerherre, senere stiftamtmand,
s. 7, 12,14.

Knuth, Johan Heinrich, s.8.

Lasson, major, s. 15.

Lowson, s. 12.

Margrethe, datter af grev Gyldensteen, s. 7.

Marguerite, (se også Casado) gift med lensgreve Knuth.

Mauritia Marguerite grevinde Odyck (se Odyck) s. 4, 7.

Meyer, provst i Hjadstrup, s. 53.

Montelone, D. A. C. de, s. 7, 8.

Odyck, grevinde Mauritia Marguerite, s. 4, 7.

Putbus, greve, Oberadministrator, s. 11.

Reuss, greve, Oberadministrator (se også Henrik), s. 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71.

Rummel, skovfoged, s. 30, 31.

Røhr, gartner, s. 32.

Schebye, krigsråd, s. 52.

Schytte, Christian, forpagter, s. 16.

Schäfer, sekretær, s. 42.

Schöller, oberstløjtnant, s. 11, 12, 69.

Seerup, birkeskriver, s. 9, 25, 33.

Smit, P. Chr., skoleholder i Nørreby, s. 65.

Stitzer, Christian, købmand, s. 16.

Stochfleth, Christian de, etatsråd, assessor i Højesteret, stiftamtmand, Oberadministrator, s. 8, 9, 10, 11, 12, 21, 63, 69.

Stochfleth, Vilhelm, kaptajn, s. 8.

Struensee, s. 47.

Trolle, ejer af Kjærsgård, s. 52.

Wetke, Andreas, s. 65.

Wetke, Heinrich, kleinsmed, s. 65.

Withard, s. 5.

STEDREGISTER:Aateners mark, s. 51.Als, s. 47.Amager, s. 51.Amsterdam, s. 4.Askeby, s. 51,52.Badstrup, s. 15,16,40.Balslev, s. 65.Bederslev, s. 6, 52.Berlin, s. 8.Bogense, s. 5,16,24,35,36,53.Bolmerod, s. 51, 52.Brahesholm, s. 8.Brenderup, s. 52,63,64,65.Broe Skov, s. 52.Brønstrup, s. 51,52.Bårdesø, s. 5,52.Cronsborg, s. 4.Dallund, s. 21,52,53.Danmark, s. 46.Eilby, s. 6,51,56.Eilskov, s. 16,52.Elvedgård, s. 52.Enggård, s. 4,5.England, s. 4.Eskildstrup, s.52.Esterbølle, s. 51.Falster (se Lolland).Flandern, s. 4.Fyn, s. 4,9,12,28,51.Fællesskov, s. 54.Gabelslykke, s. 5.Gallehøjsmarken, s. 51.Gielsted, s. 5.Grindløse, s. 5,6,35,52.Guldbjerg, s. 6, 63.Gyldensteen, s. 4,5,6,8,9,10,11,12,13,14,15,17,19,20,22,24,25,26,27,28,
29,30,31,32,33,35,38,39,40,41,42,43,45,47,48,52,53,54,56,57,58,59,60,
63,66,67,69,70.Hamburg, s. 8.Harritslevgård, s. 52.Hemmerslev, s. 51,52.Hertugdømmerne, s. 58.Hindsgavl, s. 16.Hjadstrup, s. 53.Hollufgård, s. 26.Holsten, s. 9.Hugget, s. 5,16,19,31,36,37,40,47.

Hundstrup, s. 5.
Højrup, s. 6,51,52.
Hørsholm, s. 11.
Hårslev, s. 5,6,52.

Jersore, s. 28.
Jullerup, s. 51.

Kallehave, s. 53.
Kjærsgård, s. 52.
Klinte, s. 5,6,35.
Klitzdorff, s. 8.
Knuthenborg, s. 7.
Kolshauge, s. 51.
Kongens Å-made, s. 52.
Kosterlev, s. 52.
Krengerup, s. 8.
Kristianssand, s. 8.
Krogsbølle, s. 5.
Kronborg, s. 41.
København, s. 11,13,15.
Køng, s. 9.
Kørup, s. 11, 52.

Langeland, s. 42.
Langesø, s. 52.
Langø, s. 38.
Lille Velling, s. 11.
Lolland-Falster, s. 51.
Lunde, s. 6,51.
Lykkesborgs gods, s. 5.
Lyon, s. 4.

Maderup, s. 33,51.
Margård, s. 11.
Melby, s. 5,6,51,52.
Moderup, s. 51.
Morud, s. 52.
Morud Skov, s. 6,17,19,26,31,53,54,60.
Mose-mark, s. 51.
Møen, s. 51.
Møllemarken, s. 53.

Nederlandene, s. 4.
Nedernæs, s. 8.
Nislevgård, s. 15, 53.
Nordfyn, s. 4.
Nordskov, s. 32,56.
Norge, s. 8,53,66.
Nymark, s. 52.
Næder Mølle, s. 52.
Nærå, s. 6.
Nørreby, s. 48, 65.
Nørre Sandager, s. 4,6,35,63.

Odense, s. 10, 13,16,40,65,67. (Odense/Skovby,s.25).
Øre, s. 5,6,35,36,38,51,64,65,70.
Oregård, s. 4,5,16,19,20,21,22,26,28,29,30,31,36,46,54,58,59,60.

Paris, s. 4.
Plauen, s. 7.
Præstø, s. 57.

Rendsborg, s. 4.
Reveltrup, s. 51.
Ringe, s. 52.
Rostrup, s. 51.

Salling, s. 5.
Sjælland, s. 28, 41, 51.
Skam, s. 6.
Skamby, s. 5, 6.
Skovby, s. 6, 25, 28, 31, 52, 60, 63. (Odense/Skovby s. 25).
Skåstrup, s. 16, 36, 37, 38, 51, 70.
Slagstrup, s. 51.
Sorø, s. 8, 9, 36, 41, 64.
Storå, s. 16.
Svendborg, s. 27.
Sørslev, s. 5, 51.
Søholm, s. 9.
Sønderborg, s. 8, 46, 47.

Tinghøjsmarken, s. 52.
Toderup, s. 51.
Tyskland, s. 8, 36.

Uggerslev, s. 5, 6, 52.
Uggerslev bymark, s. 53.
Uggerslevgård, s. 4, 5, 6, 15, 19, 24, 40, 47, 56, 58.
Utrecht, s. 4.

Vedtofte, s. 9.
Vejle, s. 11.
Vianen, s. 4.
Vigerslev, s. 6, 11.

Wierne Mose, s. 52.

Ørsted, s. 9.
Østrupgård, s. 52.

Ågårde, s. 5, 16, 19, 59, 60.